

ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΓΕΝΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΜΑΙΡΗΣ Ν. ΡΑΠΤΟΥ
«ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ»

ΘΕΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Γ΄ Τάξη Ενιαίου Λυκείου
(Μάθημα Θεωρητικής Κατεύθυνσης)

Μαρία Λιάκου, φιλόλογος

ΛΑΡΙΣΑ, 2013
(13^η έκδοση)

Μαρία Λιάκου - Φιλολόγος

**ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ**

- Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση
- Η διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα (1821-1936)
- Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930)
- Το κρητικό ζήτημα από διπλωματική άποψη κατά το 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα
- Παρευξείνιος Ελληνισμός

Περιέχει:

- Σχεδιαγραμματική παρουσίαση της ύλης
- Ερωτήσεις σύντομης απάντησης
- Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου
- Ερωτήσεις ελεύθερης ανάπτυξης
- Ιστορικά παραθέματα
- Θέματα Πανελληνίων εξετάσεων 2000 – 2013
- Χρονολογικό πίνακα

Σχολικό Έτος: 2013-2014

Μαρία Λιάκου - Φιλολόγος

**Από την αγροτική οικονομία στην
αστικοποίηση**

Γ. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

1. Το αγροτικό ζήτημα

- **Εξελίξεις στον αγροτικό τομέα:**

- α) Ο αγροτικός χώρος δέχτηκε έντονες πιέσεις λόγω της βιομηχανικής επανάστασης στη Δυτική Ευρώπη. Η Ελλάδα βάδιζε με αργούς ρυθμούς προς αυτή την κατεύθυνση.
- β) Ήταν εφικτή η αγροτική μεταρρύθμιση (τεμαχισμός μεγάλων ιδιοκτησιών σε μικρές εκτάσεις γης).

- **Το πρόβλημα της έγγειας ιδιοκτησίας στην Ελλάδα (μέχρι το 1864):**

- α) Δε γνώρισε τις εντάσεις άλλων ευρωπαϊκών ή βαλκανικών κρατών
- β) Η προοδευτική διανομή των εθνικών γαιών (1821-1828) δημιούργησε πλήθος αγροτών με μικρές ή μεσαίες ιδιοκτησίες.
- γ) Τα λίγα «τσιφλίκια» στην Αττική και Εύβοια δεν προκαλούσαν ιδιαίτερο πρόβλημα.

- **Δημιουργία μεγάλων τσιφλικιών στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα.**

- ↳ Διεύρυνση Ελληνικού Κράτους με τα Επτάνησα (1864), την Άρτα και τη Θεσσαλία (1881).
- ↳ Οι Έλληνες ομογενείς αγόρασαν τα «τσιφλίκια» της Θεσσαλίας.

- **Πρακτικές των Θεσσαλών τσιφλικιάδων:**

- α) Διατήρησαν το θεσμό των κολίγων.
- β) Άσκησαν πολιτικές και κοινωνικές πιέσεις για να κερδοσκοπήσουν (επιβολή υψηλών δασμών στο σιτάρι από τη Ρωσία)

→ **Επιπτώσεις:**

- 1) Δημιουργήθηκαν εντάσεις
- 2) Ψήφιση νόμων *περί απαλλοτριώσεων* → επέτρεπαν στην ελληνική κυβέρνηση να απαλλοτριώνει μεγάλες ιδιοκτησίες και να τις διανέμει σε ακτήμονες.
- 3) Η νομοθεσία προκάλεσε συγκρούσεις → **Κιλελέρ (1910)**
- 4) Το ζήτημα έγινε περίπλοκο με την προσάρτηση νέων εδαφών κατά τους Βαλκανικούς πολέμους.

- **Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1917** (στα χρόνια του Α' παγκοσμίου Πολέμου και του Εθνικού Διχασμού).

Διπλός στόχος:

- Στήριξη και πολλαπλασιασμός ελληνικών ιδιοκτησιών στα νεοαποκτηθέντα εδάφη.
- Αποκατάσταση προσφύγων και πρόληψη κοινωνικών εντάσεων στον αγροτικό χώρο.

Απαλλοτριώση: Αμέσως μετά τον πόλεμο απαλλοτριώθηκε το 40% του συνόλου της καλλιεργήσιμης γης της χώρας (85% Μακεδονία, 68% Θεσσαλία).

- **Συνέπειες αγροτικής μεταρρύθμισης:**
  - α) Η αγροτική οικονομία οδηγήθηκε σε καθεστώς μικροϊδιοκτησίας.
  - β) Δυσκολία εμπορευματοποίησης της αγροτικής παραγωγής.
  - γ) Εκμετάλλευση των αγροτών από τους εμπόρους.
  - δ) Ίδρυση αγροτικής Τράπεζας, κρατικών οργανισμών παρέμβασης και παραγωγικών συνεταιρισμών (αποφυγή εντάσεων που δημιουργήθηκαν για το ίδιο ζήτημα σε άλλα κράτη της Ευρώπης).

2. Τα πρώτα βήματα του εργατικού κινήματος

- **Παράγοντες που επηρέασαν αρνητικά την εξέλιξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα:**
  - α) Η απουσία μεγάλων σύγχρονων βιομηχανικών μονάδων οδήγησε στην καθυστέρηση της ανάπτυξης σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος.
  - β) Στα μεγάλα δημόσια έργα σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού προερχόταν από το εξωτερικό ή ήταν πρόσκαιρης, βραχύχρονης απασχόλησης.
  - γ) Η επικράτηση της Μεγάλης Ιδέας εμπόδιζε την ανάπτυξη και διάδοση ιδεολογιών με κοινωνικό και ταξικό περιεχόμενο.

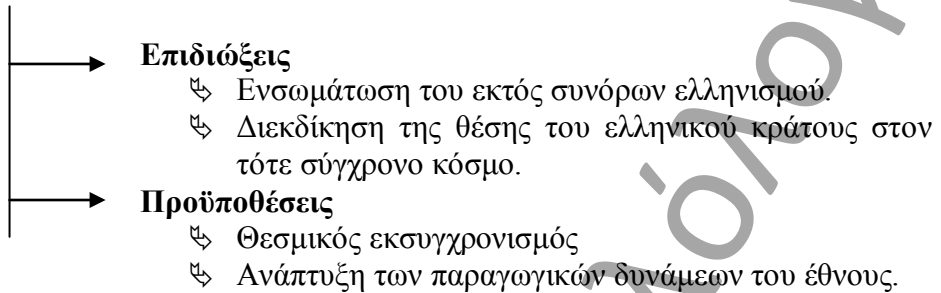
- **Παράγοντες που επηρέασαν θετικά την εξέλιξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα:**
  - α) Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στην Ελλάδα, μιας πόλης με βιομηχανικό υπόβαθρο και με κοσμοπολίτικο χαρακτήρα.
  - β) Η Φεντερασιόν, μεγάλη πολυεθνική εργατική οργάνωση της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε σημαντικό δίαυλο για τη διάδοση σοσιαλιστικής και εργατικής ιδεολογίας
  - γ) Το εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα ωρίμασε ταχύτατα στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (πίεσεις ελληνικής κοινωνίας, εμπλοκή σε διεθνείς υποθέσεις, αντίκτυπος Ρωσικής Επανάστασης).
  - δ) Προς το τέλος του πολέμου ιδρύθηκε η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) και το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα της Ελλάδος (ΣΕΚΕ).

3. Οι οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο 1910-1922

- **Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο 1910-1922:**
  - Στον οικονομικό τομέα επικρατούσε ο «βενιζελισμός», νέα πολιτική αντίληψη που θεωρούσε το ελληνικό κράτος μοχλό έκφρασης και ανάπτυξης του Ελληνισμού.
  - Οι προϋπολογισμοί του κράτους ήταν πλεονασματικοί.
  - Η εθνική **οικονομία** σημείωσε εμφανείς **προόδους**: Αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης με την υπερπόντια μετανάστευση και ενίσχυση της οικονομίας της υπαίθρου με τα εμβάσματα μεταναστών.
  - Νέες οικονομικές προοπτικές: Αύξηση κατά 70% των εδαφών (κυρίως πεδινών και αρδευόμενων) και κατά 80% του πληθυσμού μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.
  - [Πρόβλημα αποτελούσε η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων στα νεοαποκτηθέντα εδάφη].
  - Η Ελλάδα έγινε υπολογίσιμη δύναμη και αυξήθηκε η εμπιστοσύνη που ενέπνεε στις αγορές χρήματος και πιστώσεων.

- «Βενιζελισμός» (= πολιτική σε οικονομικό και εθνικό επίπεδο)

- Ο Βενιζέλος στηρίχτηκε σε μια **δραστήρια αστική τάξη που:**
  - Πλούτιζε στην Ανατολική Μεσόγειο
  - Είχε πολιτικές φιλοδοξίες στις περιοχές δραστηριοποίησής της.
  - Εμφανίζεται ως φορέας της «Μεγάλης Ιδέας». (→ όλος ο πλούτος μπορούσε να διασφαλιστεί από τη δημιουργία ενός ισχυρού εθνικού κέντρου).

4. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

- Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες η Ελλάδα έλαβε μέρος στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο:
  - Σύγκρουση παλατιού με Βενιζέλο (Διχασμός).
  - Ασκοπη και δαπανηρή επιστράτευση του 1915.
  - Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας στη Θεσσαλονίκη.
  - Διάσπαση χώρας σε δύο κράτη.
  - Συμμαχικός αποκλεισμός.
  - Συγκρούσεις
  - 1917: Ενοποίηση χώρας (υπό τον Βενιζέλο) - Συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο (στο πλευρό της Αντάντ)
  - Εξωτερική αρωγή → **Ιδιόμορφος δανεισμός** της χώρας.
- Τα δάνεια των Μ. Δυνάμεων προς την Ελλάδα:
  - α) Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία και Η.Π.Α. ενέκριναν μεγάλα δάνεια: 12.000.000 αγγλικές λίρες, 300.000.000 γαλλικά φράγκα και 50.000.000 δολάρια Η.Π.Α.

β) **Θεωρητικός δανεισμός:** → Τα ποσά δεν εκταμιεύτηκαν ούτε δόθηκαν στην Ελλάδα. Θεωρήθηκαν κάλυμμα για έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος (είδος αποθέματος)

γ) Η Ελλάδα κάλυψε τις ανάγκες της στο μακεδονικό μέτωπο, την Ουκρανία, την Κριμαία και τη Μ. Ασία.

• **1920 ⇒ Φιλοβασιλικά κόμματα, Βασιλιάς Κωνσταντίνος.**

- Οι Σύμμαχοι αποσύρουν την κάλυψη του χαρτονομίσματος
- Κρατικός ισολογισμός παθητικός (μετά το 1918)
- Συνεχιζόμενη Μικρασιατική εκστρατεία
- 1922: Δημοσιονομικό αδιέξοδο

↳ **Αντιμετώπιση:** «Διχοτόμηση του χαρτονομίσματος» (Το αριστερό τμήμα κυκλοφορούσε στο 50% της αναγραφόμενης αξίας, ενώ το δεξιό ανταλλάχθηκε με ομολογίες του Δημοσίου).

- Το κράτος απέκτησε 1.200.000.000 δρχ.
- Η μέθοδος εφαρμόστηκε ξανά το 1926.
- Ο νομισματικός αυτός ελιγμός δεν απέτρεψε τη Μικρασιατική καταστροφή.

5. Η οικονομική ζωή κατά την περίοδο 1922-1936

• **Συνέπειες της άφιξης των προσφύγων μετά την καταστροφή του 1922:**

α) Ανατράπηκαν οι ισορροπίες και τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας → Νέα αρχή.

β) Καταλύτης στη δυναμική της ελληνικής κοινωνίας

↳ Οι χρόνιες ανεπάρκειες έπρεπε να ξεπεραστούν.

• **Δυσκολίες της περιόδου:**

- Πολλαπλασιάστηκαν οι θάνατοι από αρρώστιες.
- Πολιτική αστάθεια
- Μίσση διχασμού
- Ανακήρυξη δημοκρατίας

- Επεμβάσεις στρατού
- Απόπειρες πραξικοπημάτων.

• **Ενέργειες κρατικού μηχανισμού:**

- Αξιοποίηση μουσουλμανικών περιουσιών (5 έως 10 δισ. δρχ.)
- Θετική η εξωτερική βοήθεια.
- Επαρκής αντίδραση σε σχέση με το μέγεθος του προβλήματος.

6. Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο του μεσοπολέμου.

• **Πλεονεκτήματα:**

1. Η Ελλάδα είχε ομογενοποιηθεί εθνικά (μειονότητες λιγότερο από 7% του πληθυσμού).
2. Αγροτική μεταρρύθμιση
3. Αστικοποίηση (το 1/3 του πληθυσμού σε μεγάλα αστικά κέντρα).
4. Βελτίωση υποδομών – Αναπτυξιακές πολιτικές.
5. Συγκέντρωση των Ελλήνων στο πλαίσιο του εθνικού τους κράτους.
6. Εξάλειψη ελληνικού κοσμοπολιτισμού – Η ανάπτυξη ενδιέφερε όλους.
7. Οι πρόσφυγες είχαν φέρει γνώσεις, πολιτισμό και ισχυρή διάθεση για εργασία.

7. Οι μεγάλες επενδύσεις

- Ύδρευση (φράγμα και τεχνητή λίμνη στο Μαραθώνα)
  - Εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος
  - Σύγχρονο δίκτυο αστικών συγκοινωνιών (ηλεκτροκίνητα τραμ και λεωφορεία)
  - Τηλεφωνικό δίκτυο
  - Δρόμοι
  - Διευθέτηση χειμάρρων
  - Εγγειοβελτιωτικά έργα
- } Αθήνα
- } Στην υπόλοιπη χώρα

8. Η Τράπεζα της Ελλάδος

- **Η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος (1927)**
  - Αίτημα της Ελλάδας στην Κοινωνία των Εθνών για παροχή πρόσθετου δανείου.
  - Ζήτημα δημιουργίας **κεντρικής κρατικής** τράπεζας.
    - ↳ Διαχείριση χρεών
    - ↳ Έκδοση χαρτονομίσματος
    - ↳ Ενιαία εφαρμογή κυβερνητικής πολιτικής
- **Συνέπειες από την ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος:**
  - α) Σταθερές ισοτιμίες της δραχμής με τα ξένα νομίσματα:
    - ↳ Έκδοση χαρτονομίσματος με βάση τα αποθέματα σε χρυσό και συναλλάγμα.
    - ↳ Μετατρεψιμότητα του εθνικού νομίσματος σε χρυσό.
  - β) Περίοδος ευφορίας στα δημόσια οικονομικά:
    - ↳ Βελτίωση πιστοληπτικής ικανότητας του κράτους
    - ↳ Ενίσχυση εισροής συναλλάγματος
    - ↳ Ενίσχυση επενδύσεων
  - γ) Ισχυρή δυναμική που επέτρεψε τις **προτοβουλίες** της τελευταίας κυβέρνησης του **Ελ. Βενιζέλου** (1928-1932).

9. Η κρίση του 1932

- **Κατάσταση της Ελλάδας όταν έγιναν αισθητές οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης:** Περίοδος οικονομικής ευημερίας (το βιοτικό επίπεδο ανέβαινε, οι πληγές επουλώνονταν, η πίστη σ' ένα καλύτερο μέλλον κυριαρχούσε).
- **Επιπτώσεις από την κρίση στην οικονομία:**
  - Εξάντληση αποθεμάτων χρυσού και συναλλάγματος της χώρας.
  - Ανοίξη 1932: ανεστάλη η μετατρεψιμότητα του εθνικού νομίσματος και η εξυπηρέτηση των εθνικών δανείων.

- Η κυβέρνηση εφάρμοσε την πολιτική
  - ↳ του ισχυρού κρατικού παρεμβατισμού
  - ↳ του προστατευτισμού (→ αυτάρκεια)

- **Κλειστή οικονομία** (γραφειοκρατικές διαδικασίες)

- **Επιπτώσεις από την κρίση στο εξωτερικό εμπόριο:**

- Μέθοδος του διακανονισμού «κλήριγκ» → διακρατικές συμφωνίες με τη διαδικασία ανταλλαγής ισότιμων προϊόντων.
  - ↳ η διαδικασία αυτή εκτός από αρνητικά στοιχεία είχε και θετικά (αφού η Ελλάδα είχε ελλειμματικό εξωτερικό ισοζύγιο πληρωμών).

- **Επιπτώσεις από την κρίση στο πολιτικό πεδίο:**

- Δημιουργία ισχυρών συγκεντρωτικών κρατών → ανάδειξη και κυριαρχία ολοκληρωτικών κινήματων και καθεστώτων σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη.

- Δικτατορικά ή φασιστικά καθεστάτα στην Ευρώπη.

- 4 Αυγούστου 1936: **Ιωάννης Μεταξάς** → **δικτατορικό καθεστώς**.

**Η διαμόρφωση και λειτουργία
των πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα
(1821-1936)**

B. ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ (1844-1880)

1. Το σύνταγμα του 1844

- **Συνέπειες της Επανάστασης της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 στην πολιτική ζωή της Ελλάδας:**
  - α) Έδρασε καταλυτικά στη διαμόρφωση των πολιτικών πραγμάτων.
  - β) Οι πολιτικές και ιδεολογικές αντιλήψεις των κομμάτων εκφράστηκαν με μεγαλύτερη σαφήνεια.
  - γ) Ο ρόλος των κομμάτων γίνεται ενεργότερος (Οι τρεις ηγέτες → Εθνοσυνέλευση 1843-44)
  - δ) Οι μεταξύ τους διαφορές έγιναν σαφέστερες.
  - ε) Και τα τρία κόμματα → υπέρ του συντάγματος (→ περιορισμός των εξουσιών του βασιλιά).
- **Εθνοσυνέλευση 1843-1844 - Σύνταγμα του 1844:**
  - Στάση των κομμάτων: ενεργός συμμετοχή των τριών ηγετών που:
    - α) διηύθυναν τις εργασίες της Εθνοσυνέλευσης,
    - β) απέφυγαν τις ακραίες θέσεις,
    - γ) κατάφεραν να επιβληθούν στις ριζοσπαστικές ομάδες και
    - δ) να ψηφίσουν συναινετικά τις διατάξεις,
    - ε) να κατοχυρώσουν συνταγματικά ορισμένα **θεμελιώδη δικαιώματα**
      - ✓ Ισότητα απέναντι στο νόμο
      - ✓ Απαγόρευση της δουλείας
      - ✓ Απαραβίαστο οικογενειακού ασύλου να προστατευτούν από την αυθαιρεσία της κρατικής εξουσίας.
      - ✓ Ελευθερία γνώμης και τύπου
      - ✓ Προστασία της ιδιοκτησίας
      - ✓ Δωρεάν εκπαίδευση
  - Δεν κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του **συνέργεσθαι** και **συνεταιρίζεσθαι**.
- **Βασικές διατάξεις του συντάγματος:**
  - 1) Καθορίστηκαν οι **βασιλικές εξουσίες:**

- ✦ Αρχηγία κράτους και στρατού
  - ✦ Συμμετοχή στην άσκηση νομοθετικής εξουσίας
  - ✦ Καμία πράξη του βασιλιά δεν είχε ισχύ χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου υπουργού.
- 2) Κατοχύρωση καθολικής ψηφοφορίας για τους άνδρες
  - 3) Ορισμός εκλογικής διαδικασίας
  - 4) Πρόβλεψη ύπαρξης **Βουλής και Γερουσίας**.
    - ✦ Συνταγματική πρόβλεψη για τα κόμματα δεν υπήρξε (κοινοβουλευτικές επιτροπές με κλήρωση).
- **Σημασία της καθιέρωσης ως συνταγματικής αρχής του δικαιώματος της καθολική ψηφοφορίας για τους άνδρες:**
    - Δημιουργία νέων όρων για πολιτική και κομματική δράση.
    - Ευρύ πεδίο για τη συμμετοχή πολιτών και κομμάτων στο δημόσιο βίο.
    - Διεκδίκηση συμφερόντων.
  - **Φιλελεύθερες πολιτικές διαδικασίες και λειτουργία κομμάτων:**
    - Ίσως ήταν προϊόν μιας μικρής πολιτικής ηγετικής ομάδας, να μην ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας αλλά μίμηση δυτικών προτύπων.
    - Ο κοινοβουλευτισμός προσαρμόστηκε στα ελληνικά δεδομένα.
    - Τα κόμματα αποτελούσαν αναγκαιότητα της εποχής.
    - Ο χαρακτηρισμός των κομμάτων δε μπορεί να γίνει με βάση τα δεδομένα της εποχής.
  - **Σύνταγμα του 1844: «Συνταγματική μοναρχία»**
    - Εκτελεστική εξουσία: Βασιλιάς.
    - Νομοθετική εξουσία: Βασιλιάς, Βουλή, Γερουσία.
    - Θεμελιώδη δικαιώματα
    - Εκλογικός νόμος: (25 ετών με ιδιοκτησία ή επάγγελμα).

2. Η παρακμή των «ξενικών κομμάτων» κατά την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας

- **Πορεία ρωσικού κόμματος (1844-1864):**

- Ικανοποιήθηκαν όλα τα αιτήματά του που είχαν σχέση με την Ορθόδοξη Εκκλησία.
- Δεν είχε θέσεις για πιο επίκαιρα θέματα → άρα δεν είχε λόγο ύπαρξης.
- Κατά την περίοδο του Κριμαϊκού Πολέμου είχε κάποια προσωρινά κέρδη
- Ήττα Ρωσίας στον Κριμαϊκό Πόλεμο → αποδυνάμωση κόμματος.
- **«Κοινοβουλευτική δικτατορία» του Ι. Κωλέττη:**
  - α) Ενίσχυση του ρόλου του βασιλιά.
    - ↳ υπονόμηση κοινοβουλευτισμού.
  - β) Ο Κωλέττης χρησιμοποιούσε βία και νοθεία για να τρομοκρατήσει τους εκλογείς (ώστε να ψηφίζουν υπέρ του κόμματός του).
  - γ) 1846 / 1847: Κατείχε 5 από τα 7 υπουργεία, δεν παρουσιαζόταν στο Κοινοβούλιο και δε μπορούσε να γίνει έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας.
  - δ) Μετά το θάνατο του Κωλέττη (1847) φάση παρακμής.
- **Η τακτική του Όθωνα:** Ενισχύει τους υποψηφίους της κυβερνητικής παράταξης στις εκλογές και έτσι προκαλεί έντονη διαμάχη των αντιπολιτευόμενων κομμάτων με την αυλή.
- **Το τέλος των κομμάτων:**
  - Τα πολιτικά κόμματα δεν ανταποκρίθηκαν στις νέες ανάγκες της εποχής → στασιμότητα → παρακμή.
  - Ο ναυτικός αποκλεισμός Αγγλίας και Γαλλίας στην Ελλάδα (Κριμαϊκός Πόλεμος) έπληξε το αγγλικό και γαλλικό κόμμα.
  - Πρόσκαιρη ενίσχυση ρωσικού κόμματος (Κριμαϊκός Πόλεμος) → ήττα Ρωσίας → αποδυνάμωση.

3. Η «νέα γενιά»

- **Εμφάνιση νέων πολιτικών ηγετών**
  - Παράκμη ξενικών κομμάτων (→ απόψεις προεπαναστατικής περιόδου)
  - Ραγδαίες αλλαγές: πολιτικές μεταβολές, οικονομική και τεχνική ανάπτυξη.

- Μεταβολή της αντίληψης για τη ζωή: αύξηση αστικού πληθυσμού, μεγαλύτερη δυνατότητα ενημέρωσης.
- Η «νέα γενιά» στράφηκε εναντίον του βασιλιά (→ εμπόδιο στη θεμελίωση του πολιτεύματος).
- Μείωση αναλφαβητών
  - ↳ Επιθυμία για συμμετοχή στα πολιτικά πράγματα
  - ↳ Αντιπολιτευτική κριτική για την οικονομική δυσπραγία, τη δυσλειτουργία του πολιτικού συστήματος, την καθυστέρηση σε σχέση με την Δύση.
- «**Αντιπολιτευτικοί όμιλοι**»
  - ✓ Αιτήματα εκσυγχρονιστικά: ελεύθερες εκλογές, φορολογική μεταρρύθμιση, έργα υποδομής, ίδρυση αγροτικών τραπεζών, απλούστερη διοίκηση.
  - ✓ **Αλέξανδρος Κουμουνδούρος**: (→ μπορεί να θεωρηθεί ο πρώτος Έλληνας πολιτικός με συνείδηση κοινοβουλευτική).
- Η γενική δυσαρέσκεια οδήγησε στην **Επανάσταση του 1862** με αίτημα την απομάκρυνση του βασιλιά. Συμμετείχαν:
  - α) αξιωματικοί, άνεργοι απόφοιτοι του βασιλιά.
  - β) πολλά άτομα ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων.
- ✓ **12 Οκτωβρίου 1862**: Ο Όθων εγκαταλείπει τη χώρα.

4. Η Εθνοσυνέλευση του 1862-1864

- **Εκλογές αντιπροσώπων για Εθνοσυνέλευση (Νοέμβριος 1862)**: Η πλειονότητα των αντιπροσώπων από τοπικά ψηφοδέλτια (→ παρακμή ξενικών κομμάτων).
- **Οι νέες παρατάξεις**:
  - ✓ **Πεδινοί**
    - Δημ. Βούλγαρης → υπονόμευση κοινοβουλευτικών θεσμών.
    - Με παρεμβάσεις στο στρατό επιχειρεί την παραμονή στην εξουσία.
    - Οπαδοί: Παράνομα διορισμένοι, άνεργοι πτυχιούχοι, μικροκαλλιεργητές.
  - ✓ **Ορεινοί**

- Διάφορες ομάδες (Δ. Γρίβας, Κ. Κανάρης)
  - Στόχος: αντίσταση στην πολιτική των πεδινών.
  - Οπαδοί: μικροκαλλιεργητές, κτηνοτρόφοι, έμποροι, πλοιοκτήτες.
- ✓ **Εθνικόν Κομιτάτον**
- Πολιτικός σχηματισμός υπό τον Επαμεινώνδα Δεληγεώργη.
  - Ανάπτυξη κοινοβουλευτισμού, εκσυγχρονισμός, οικονομική ανάπτυξη, μεταρρυθμίσεις, πολιτισμική εξάπλωση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.
- ✓ **Εκλεκτικοί**
- Ετερόκλητη παράταξη πολιτικών, λογίων, αξιωματικών.
  - Μετριοπαθείς θέσεις, σταθερές κυβερνήσεις.
- **Σύνταγμα του 1864: «Βασιλευόμενη δημοκρατία»**
- Οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό.
  - **Καταργείται η Γερουσία** (Νομοθετική εξουσία → **Βουλή**)
  - Κατοχυρώθηκαν:
    - ↳ η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας
    - ↳ η άμεση, μυστική, καθολική (= για άντρες) ψηφοφορία
    - ↳ η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης
    - ↳ η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι
  - Ασάφεια στο Σύνταγμα: Η εντολή σχηματισμού κυβέρνησης.
- **Αρχή δεδηλωμένης (1875, Χ. Τρικούπης):** Ο βασιλιάς αναθέτει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε πολιτικό που είχε τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βουλευτών.
- **Σημασία για την πολιτική ζωή της Ελλάδας:**
- α) Τα μικρότερα κόμματα συνενώνονται με τα μεγάλα.
  - β) Σταθερότερες κυβερνήσεις πλειοψηφίας.

Γ. ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ (1880-1909)

1. Η εδραίωση του δικομματισμού

- **Βασικά σημεία του εκσυγχρονιστικού προγράμματος του κόμματος του Χαρ. Τρικούπη:**
  - α) Συγκρότηση κράτους δικαίου
  - β) Εξορθολογισμός διοίκησης (καθορισμός προσόντων δημ. υπαλλήλων)
  - γ) Οικονομική ανάπτυξη (κυρίως ενίσχυση της γεωργίας)
  - δ) Βελτίωση άμυνας και υποδομής της χώρας (κυρίως συγκοινωνιακού δικτύου)
- **Τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για την πραγματοποίηση του προγράμματος ήταν:**
  - α) Οργανωτικές μεταβολές και βελτίωση των οικονομικών του κράτους με αύξηση φόρων και σύναψη δανείων.
  - β) Κίνητρα στην ιδιωτική πρωτοβουλία για επενδύσεις.
- **Συνέπειες:**
  - Εξάντληση φορολογουμένων
  - Επιβάρυνση προϋπολογισμού
  - **1893 → πτώχευση**
- **Νέες προϋποθέσεις για κοινωνική ομάδα:**
  - α) Ως το 1870 μια θέση στο δημόσιο σήμαινε κοινωνική ανέλιξη και υψηλά εισοδήματα → Μεγάλο το αίτημα για την απόκτηση μιας θέσης στο δημόσιο.
  - β) Η πολιτική Τρικούπη δημιούργησε κοινωνικά στρώματα που επιζητούσαν μέτρα για την προώθηση των συμφερόντων τους.

Διαφορές στην πολιτική του Χ. Τρικούπη και του Θ. Δηλιγιάννη.

Πολιτική Χαρ. Τρικούπη	Πολιτική Θ. Δηλιγιάννη
α) Διάκριση εξουσιών	α) Συγκέντρωση και έλεγχος από το κόμμα
β) Εκσυγχρονισμός	β) Κοινωνική δικαιοσύνη (με μείωση φόρων και κατάληψη δημόσιας θέσης)
γ) Στα εδάφη της Θεσσαλίας υποστήριζαν τους μεγαλογαιοκτήμονες	γ) Υποστήριζαν τη χορήγηση γης στους αγρότες και τη βελτίωση της θέσης τους.
	δ) Αρχή και σταθερή οικονομική ανάπτυξη βασισόμενη σε παραδοσιακές μορφές παραγωγής.
«Νέον Κόμμα» (ή Νεωτεριστικόν)	«Εθνικό Κόμμα»

2. Η οργάνωση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα.

• **Χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κομμάτων (δεκαετία 1880):**

- α) Τα **κόμματα** ήταν πιο **συγκροτημένα**
- β) Δε διαλύονταν μετά το θάνατο του ηγέτη τους
- γ) Η διατήρησή τους στηριζόταν: i) στη θέση που κατείχαν στη πολιτική ζωή και ii) στην τακτική τους
- δ) Έλλειψη τυπικής οργάνωσης
- ε) Σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση των οπαδών:
  - ↳ οικογενειοκρατία
  - ↳ πελατειακές σχέσεις
  - ↳ εξαγορά ψήφων
- στ) Στα δυο μεγάλα κόμματα η επιλογή των εκλογέων βασιζόταν:
  - ↳ στην πολιτική των κομμάτων
  - ↳ στις επιδράσεις κατά περιοχές

↳ στα συμφέροντα κάθε κοινωνικής ομάδας

ζ) Στην επιλογή των υποψηφίων βουλευτών (στο «ψηφοδέλτιο») έπαιξε ρόλο ο τοπικός κύκλος οπαδών (πελατειακές σχέσεις, εξυπηρετήσεις).

η) Η οργάνωση των κομμάτων ήταν εμφανής μόνο στο επίπεδο της ηγεσίας. Τη σημαντικότερη θέση μετά τον αρχηγό είχε η κοινοβουλευτική ομάδα (πίεσεις στην κοιμματική ηγεσία).

- **Το εκλογικό σύστημα:**

- 1) Υπήρχε η δυνατότητα παροχής θετικής ή αρνητικής ψήφου σε όλους τους υποψηφίους.
- 2) Από το 1882 και μετά οι εκλογείς ψήφιζαν όλο και συχνότερα με κομματικά κριτήρια.
- 3) Στη δεκαετία του 1890 ψηφιζόταν όποιος διέθετε επιρροή και είχε σαφή κομματική τοποθέτηση.
- 4) Περιοριζόταν η εκλογή ανεξάρτητων τοπικών υποψηφίων → έμπαιναν σε κομματικά ψηφοδέλτια → ενίσχυση του ρόλου των κομμάτων.

- **Κοινωνική προέλευση των υποψηφίων:** Προέρχονταν από τα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα, σε αντίθεση με τα κομματικά μέλη που προέρχονταν και από τα κατώτερα στρώματα.

- **Πολιτειακές σχέσεις κομμάτων :**

- Σταμάτησαν οι μέθοδοι εξαναγκασμού για να πειστούν οι εκλογείς (εξαίρεση: δημόσιοι υπάλληλοι και φανατικοί σε χωριά)
- Η πατρωνία (διορισμοί, μεταθέσεις, δάνεια κλπ.) και η συστηματική διαφθορά αποτελούσαν συχνό φαινόμενο.

- **Γιατί στην Ελλάδα δεν προέκυψαν ταξικά κόμματα;**

- Οι πελατειακές σχέσεις και η μεγάλη κοινωνική κινητικότητα άμβλυναν πολλές κοινωνικοοικονομικές αντιθέσεις.
- Παρά το ότι οι κορυφαίοι των πολιτικών είχαν μια αυτονομία, όλα τα κόμματα απευθύνονταν ιδιαίτερα στους αγρότες.

3. Από τη χρεοκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1893-1909)

- **Η απογοήτευση των πολιτών από το κράτος:**
  - Το κράτος οδηγήθηκε σε πτώχευση
  - Αστοί και διανοούμενοι απογοητεύονταν από τη γενικότερη κατάσταση: Βραδύτατη γραφειοκρατία, απόσταση από τα ευρωπαϊκά κράτη
  - Οι μικροκαλλιεργητές δυσανασχετούσαν
  - Οι αξιωματικοί θεωρούσαν το στρατό αναποτελεσματικό.
  - Κρίση της εμπιστοσύνης προς τα κόμματα.
- **Δραστηριότητα των κομμάτων από το 1893 ως το 1897:**
  - Τα δύο μεγάλα κόμματα προσπάθησαν να υλοποιήσουν το πολιτικό τους πρόγραμμα χωρίς επιτυχία.
    - ↳ Το **τρικουπικό** δε μπόρεσε να συνεχίσει το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα
    - ↳ Το **δηλιγιαννικό** δε μπόρεσε να τηρήσει την υπόσχεση για ελάφρυνση φορολογική.
- **Μετά τον πόλεμο του 1897:** Εντάθηκε το πολιτικό αδιέξοδο, ο Γεώργιος επιβλήθηκε στο Κοινοβούλιο και άσκησε προσωπική πολιτική, έγιναν κάποιες διοικητικές μεταρρυθμίσεις (Γ. Θεοτόκης)
- **Η ομάδα των Ιαπώνων:** (Ιδρύθηκε το 1906 από τον Δ. Γούναρη).
  - Επίκεντρο της κριτικής: Αδυναμία προσαρμογής του πολιτικού συστήματος στις εξελίξεις.
  - Διαλύθηκε το 1908, ενώ οι συντεχνίες και οι εργατικές ενώσεις διαδήλωναν.
- **Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου** (15 Αυγούστου 1909 στο Γουδί):
  - Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος, μυστική ένωση στρατιωτικών, που ήθελε μεταρρυθμίσεις στο στρατό, τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την εκπαίδευση και τη δημοσιονομική πολιτική, προώθησε τα αιτήματά του μέσω της Βουλής.

- 14 Σεπτεμβρίου: Διαδήλωση των επαγγελματικών σωματείων της Αθήνας
  - ↳ υποστήριξη του Στρατιωτικού Συνδέσμου
  - ↳ ψήφισμα στο παλάτι με τα οικονομικά τους αιτήματα
- Η Βουλή ψήφισε πολλούς νόμους που επέφεραν ριζικές αλλαγές
- Φεβρουάριος 1910: Αναθεώρηση ορισμένων άρθρων του Συντάγματος.
- 15 Μαρτίου 1910: Διάλυση Στρατιωτικού Συνδέσμου

Δ. ΑΝΑΝΕΩΣΗ – ΔΙΧΑΣΜΟΣ (1909 - 1922)

1. Το κόμμα των Φιλελεύθερων

- **Εκλογές 8^{ης} Αυγούστου 1910 – Φορείς των νέων ιδεών:**
  - Δεν είχε συγκροτηθεί κανένα μεγάλο κόμμα
  - Ανεξάρτητοι υποψήφιοι (είτε κατά μόνας είτε μαζί με άλλους), οι οποίοι με το γενικό σύνθημα της «**ανόρθωσης**» εννοούσαν την υλοποίηση των αιτημάτων των συντεχνιών και την επίλυση του αγροτικού ζητήματος (παροχή γης στους ακτήμονες).
  - Εμφανίστηκε η σοσιαλδημοκρατική «Κοινωνιολογική Εταιρεία».
  - **Εκλογικό αποτέλεσμα:** Τα παλαιά κόμματα συνασπισμένα κέρδισαν την πλειοψηφία (211 από τις 362 έδρες, 29 οι ανεξάρτητοι των παλαιών κομμάτων, 112 οι ανεξάρτητοι εκσυγχρονιστές).
- **Εμφάνιση Ελ. Βενιζέλου στο πολιτικό προσκήνιο:**
  - Γύρω του συσπειρώθηκαν οι εκσυγχρονιστές
  - Εκλέχθηκε χωρίς να συμμετέχει στις εκλογές
  - 5 Σεπτ. 1910: Η πρώτη του εμφάνιση ως ελλαδίτης πολιτικός στην πλατεία Συντάγματος.
    - ↳ Προγραμματικές δηλώσεις για εκσυγχρονισμό του πολιτικού συστήματος
- **Κύριες θέσεις του προγράμματος του Ελ. Βενιζέλου (ομιλία 5/9/1910):**
  - α) Κοινωνική γαλήνη
  - β) Ελάφρυνση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων
  - γ) Εκσυγχρονισμός του κράτους
  - δ) Στρατιωτικοί εξοπλισμοί
  - ε) Αναθεώρηση του υπάρχοντος συντάγματος
  - στ) Προανήγγειλε την ίδρυση κόμματος αρχών → 22 Αυγούστου 1910 από μέλη της Βουλής.
- **Προκήρυξη εκλογών (Νοέμβριος 1910):**

- Ο Βενιζέλος, αφού δε μπορούσε να εξασφαλίσει ψήφο εμπιστοσύνης, σε συνεννόηση με το βασιλιά Γεώργιο Α΄ προκήρυξε νέες εκλογές.
- Τα παλαιά κόμματα απείχαν από τις εκλογές → θεώρησαν αντισυνταγματική την κίνηση.
- Οι Φιλελεύθεροι πήραν 307 από τις 362 έδρες.
- **Η τροποποίηση του Συντάγματος:**
  - **1911:** 53 τροποποιήσεις μη θεμελιωδών διατάξεων (δεν υπήρξαν ριζικές αλλαγές).
  - Ενίσχυση της θέσης του βασιλιά (μπορεί να συμμετέχει και στην αναθεώρηση).
  - Οι σπουδαιότερες τροποποιήσεις αφορούσαν:
    - α) τη διάκριση εξουσιών.
    - β) το ασυμβίβαστο μεταξύ της βουλευτικής και της στρατιωτικής και δημοσιοϋπαλληλικής ιδιότητας.
    - γ) τη μονιμότητα των δικαστικών και δημοσίων υπαλλήλων.
- **Μεταρρυθμίσεις της κυβέρνησης Βενιζέλου:** Ψηφίστηκαν 337 νέοι νόμοι για τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο (π.χ. διορισμός υπαλλήλων με διαγωνισμό, καθιέρωση κανονισμών εργασίας, διανομή γης, αναδιοργάνωση τοπικής αυτοδιοίκησης, απονομή δικαιοσύνης, χρόνος ομιλίας υπουργών στη Βουλή κλπ.).
- **Εκλογές Μαρτίου 1912:**
  - Το κόμμα του Βενιζέλου ανέδειξε 145 βουλευτές
  - Αιτίες επιτυχίας: Οι καινοτομίες του είχαν γεννήσει ελπίδες για την επίλυση σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων!
- **Η δομή του βενιζελικού κόμματος:**
  - Προσωποπαγές – Ο Βενιζέλος ήλεγχε τα πάντα.
  - Οι σύνδεσμοι Φιλελευθέρων δεν έπαιζαν κάποιο ιδιαίτερο ρόλο.
  - 1912: Αναδιοργάνωση με την ίδρυση Λέσχης Φιλελευθέρων στην Αθήνα και σε άλλες εκλογικές περιφέρειες.
  - Οι βενιζελικοί είχαν φανταστεί ένα ιδεατό κόμμα, όμως έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη τα κοινωνικά και τοπικά συμφέροντα και οι αντιπαλότητες ανάμεσα σε στελέχη.

2. Τα αντιβενιζελικά κόμματα

- **Χαρακτηριστικά:**

- Συντηρητικός προσανατολισμός
- Διέφεραν από τους Φιλελεύθερους στο εύρος των μεταρρυθμίσεων και στην άσκηση της πολιτικής.
- Απεχθάνονταν τη διαρκή παρέμβαση του κράτους.
- Δεν είχαν μακροπρόθεσμη πολιτική.
- Υπεράσπιζαν τα συμφέροντα που κινδύνευαν από τους Φιλελευθέρους.

- **Το κόμμα του Δημητρίου Ράλλη:**

- α) Ήταν αντίθετο προς τον εκσυγχρονισμό.
- β) Ήταν κατά της ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας.
- γ) Το Κοινοβούλιο έπρεπε να έχει ισχυρή θέση στο πολιτικό σύστημα.
- δ) Ο βασιλιάς είναι το σύμβολο της εθνικής ενότητας.
- ε) Απευθύνονταν στα μεσαία και κατώτερα στρώματα των πόλεων και στους μικροκαλλιεργητές.
- στ) Ζητούσε ενίσχυση της παραγωγής και αύξηση των θέσεων εργασίας.
- ζ) Δεν είχε συγκροτημένο αναπτυξιακό πρόγραμμα.

- **Το Εθνικό Κόμμα του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη:**

- α) Δε διέφερε από το ραλλικό.
- β) Οι εκπρόσωποι εκμεταλλεύονται τη συμμετοχή του αρχηγού τους στα πολιτικά πράγματα μετά το κίνημα του 1909.
- γ) Υποστήριζαν την «Ανόρθωση».

- **Το κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη:**

- α) Ήταν πιο μετριοπαθές από τα άλλα δύο.
- β) Ζητούσε να διορθώσει τα λάθη των Φιλελευθέρων.
- γ) Συμφωνούσε με την αύξηση των εξοπλισμών.
- δ) Ζητούσε φορολογικές ελαφρύνσεις.
- ε) Είχε τη μεγαλύτερη εκλογική βάση (ισχύ) → πυρήνας των Αντιβενιζελικών.

3. Τα αριστερά κόμματα

- **Χαρακτηριστικά:**

- Ομάδες με σοσιαλιστικές ιδέες, συνήθως ξένες προς την κοινωνική βάση στην οποία απευθύνονταν.
- Δυσκολίες συνεννόησης και κομματικής συσπείρωσης.

- **Κοινωνιολογική Εταιρεία:**

- Ξεκίνησε από μερικούς διανοούμενους (Αλ. Δελμούζος, Αλ. Παπαναστασίου, Αραβαντινός).

- Στόχευε:

- ☞ να προπαγανδίσει πολιτικές θέσεις
- ☞ να ιδρύσει κόμμα

- Επίζητούσε:

- ☞ ισότητα ευκαιριών
- ☞ σταδιακή αναμόρφωση της οικονομίας
- ☞ συνταγματική μεταβολή

- Επίτευξη στόχων: έπρεπε οι εργάτες

- α) να οργανωθούν σε επαγγελματικές ενώσεις και
- β) να ιδρύσουν κόμμα

- Μέσα του 1910: Ίδρυση **Λαϊκού Κόμματος**

Αρχηγός: **Αλέξανδρος Παπαναστασίου**

- ☞ Προγραμματικές δηλώσεις:

- α) Αναμόρφωση του πολιτικού συστήματος
- β) Επιβολή αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης.

- Δεύτερες εκλογές του 1910:

- ☞ Εξελέγησαν 7 υποψήφιοι του κόμματος → κριτική υποστήριξη στους Φιλελευθέρους.

- ☞ 1915: Συγχωνεύθηκαν με Φιλελευθέρους (→ αριστερή πτέρυγα)

4. Ο εθνικός διχασμός (1915-1922)

α. Από την παραίτηση του Βενιζέλου έως τη Συνθήκη των Σεβρών

- **Γεγονότα**

- 1913: Άνοδος του Κωνσταντίνου στο θρόνο
- 1914: Ο Κων/νος γίνεται και αρχιστράτηγος
- **Σύγκρουση Βενιζέλου – βασιλιά:**
  - ☞ Ο λόγος ήταν η συμμετοχή ή όχι της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο
- Ο **Βενιζέλος** τάσσεται υπέρ της συμμετοχής στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ (= εδαφικά οφέλη).
- Ο **Κων/νος + Γενικό Επιτελείο** έλαβαν θέση υπέρ της ουδετερότητας της Ελλάδας (δε μπορούσαν να ζητήσουν συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων)
- Εμμονή του Κων/νου στη θέση αυτή:
  - ☞ Ανέπτυξε μυστική διπλωματία
  - ☞ Κατέφυγε σε παράνομα μέσα
  - ☞ Προκάλεσε δυο φορές την παραίτηση της κυβέρνησης (1915)
- Εκλογές (μετά τη δεύτερη παραίτηση Βενιζέλου):
  - ☞ Δε συμμετέχουν οι Φιλελεύθεροι
  - ☞ Εκδηλώσεις βίας και φανατισμού. Διχασμός, μίσος.
  - ☞ Μέσα του 1916: Το Κοινοβούλιο χάθηκε από το προσκήνιο
- Οι στρατιωτικοί διασπάστηκαν σε δυο οργανώσεις αντίθετες μεταξύ τους.
- 26 Σεπτεμβρίου 1916: Ο Βενιζέλος συγκροτεί δική του κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη.
- Κλίμα εμφυλίου πολέμου:
  - α) Οι Αντιβενιζελικοί άσκησαν τρομοκρατία στους αντιπάλους.
  - β) Ο Βενιζέλος κήρυξε έκπρωτο το βασιλιά.
  - γ) Ο βασιλιάς εγκατέλειψε το θρόνο και τη χώρα.
  - δ) Οι Φιλελεύθεροι ανέλαβαν τη διακυβέρνηση στην Αθήνα.
  - ε) Ο εθνικός διχασμός εξαπλώθηκε στο στράτευμα (ευνοήθηκαν οι αξιωματικοί της οργάνωσης «Εθνική Άμυνα»).
  - στ) Η κυβέρνηση παρέτεινε τη θητεία της Βουλής

- ζ) Οι Φιλελεύθεροι οδήγησαν την Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ.
- η) Οι Αντιβενιζελικοί διαφωνούσαν και επιθυμούν στάση αναμονής.
- θ) Απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου και δολοφονία του Ίωνος Δραγούμη (1920).

β. Από τη Συνθήκη των Σεβρών έως την ήττα στη Μ. Ασία

- **Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920):**
  - Η μεγαλύτερη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας.
  - Η δικαίωση της τολμηρής πολιτικής του Βενιζέλου.
  - Η μικρή Ελλάδα γίνεται «η Ελλάδα των δύο Ηπείρων και των πέντε Θαλασσών».
  - Πραγματοποιείται το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας».
- **Μετά τη Συνθήκη των Σεβρών:**
  - α) Προκήρυξη εκλογών για Αναθεωρητική Εθνοσυνέλευση
  - β) Απροσδόκητα η αντιπολίτευση κέρδισε τις εκλογές
  - γ) Ο Βενιζέλος έφυγε στο εξωτερικό
  - δ) Δημοψήφισμα για την επιστροφή του Κων/νου → επαναφορά
  - ε) Η νέα κυβέρνηση δεν άλλαξε την εξωτερική πολιτική
  - στ) Κατάρρευση του μετώπου στη Μ. Ασία → ολοκληρωτική ήττα
  - ζ) 25 Ιανουαρίου 1921: Η Αναθεωρητική Εθνοσυνέλευση ανακηρύχθηκε **Συντακτική**.

5. Το σοσιαλιστικό κόμμα

- Υψηλοί δείκτες ανεργίας
- Άθλιες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης
- Ίδρυση **Σ.Ε.Κ.Ε. (Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος)** το 1918.
- **Βασικές θέσεις του προγράμματος του Σ.Ε.Κ.Ε.:**
  - α) Δημοκρατία
  - β) Εκλογικό δικαίωμα στις γυναίκες
  - γ) Αναλογικό εκλογικό σύστημα
  - δ) Εθνικοποίηση πλουτοπαραγωγικών πηγών
  - ε) Ειρήνη, χωρίς προσάρτηση εδαφών, βασισμένη στο δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών
  - στ) Επίλυση προβλημάτων που αφορούσαν διαμφισβητούμενα εδάφη με δημοψηφίσματα.
- Υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας έως το 1919
- Μετά υιοθετεί την αρχή της δικτατορίας του προλεταριάτου
- 1924: Μετονομάστηκε σε **Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος** (1924)

Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930)

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

(Εισαγωγή)

- **Τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα:** Τα κύματα των προσφύγων στην Ελλάδα ήταν *συχνότερα και πολυαριθμότερα*.

Αιτίες:

- ↳ Πολεμικές συγκρούσεις
- ↳ Εχθρότητα μεταξύ των κρατών της Βαλκανικής.

- **Οι πρώτοι πρόσφυγες (1906):** Κάτοικοι Ανατολικής Ρωμυλίας (περιοχή Βουλγαρίας με σημαντικό ελληνικό πληθυσμό) Βιαιοπραγίες Βουλγάρων

Μακεδονικός Αγώνας

- **1906:** έλληνες κάτοικοι της Ρουμανίας απελάθηκαν (Κουτσοβλαχικό ζήτημα).
- **Αύγουστος 1913:** Έλληνες από Βουλγαρία, Δυτική Θράκη, Ανατολική Μακεδονία, Σερβία έφθασαν στην Ελλάδα.
- Μεταναστευτικό ρεύμα από τη Ρωσία (→ εύφορη Μακεδονία).
- **Αποκορύφωμα:** Ο ξεριζωμός του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης το 1922.

A. ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

1) Ο διωγμός του 1914 (ο πρώτος διωγμός)

- **Ελληνική παρουσία στη Μ. Ασία:**

- ⇒ Πυκνοί πληθυσμοί κατά την αρχαιότητα και τους βυζαντινούς χρόνους
- ⇒ Αραίωση λόγω εξισλαμισμών (μετά το 12^ο αιώνα)
- ⇒ Ενίσχυση το 18^ο και 19^ο αιώνα με μεταναστεύσεις από την Ελλάδα. (Την ίδια περίοδο αύξηση πληθυσμού, οικονομική άνοδος, πνευματική άνθηση, κοινοτική και εκπαιδευτική οργάνωση).

- **Επιδείνωση ελληνοτουρκικών σχέσεων:**

- α) Εθνική αφύπνιση Τούρκων
- β) Εδαφική συρρίκνωση Οθωμανικής Αυτοκρατορίας
- γ) Ανάπτυξη τουρκικού εθνικισμού
- δ) Εχθρική αντιμετώπιση μειονοτήτων
- ε) Στο στόχαστρο Έλληνες και Αρμένιοι (για οικονομικούς λόγους)
- στ) Εκκρεμότητα στην κατακύρωση νησιών Ανατολικού Αιγαίου στην Ελλάδα.

- **Αξιοσημείωτα γεγονότα:**

- ⇒ 1914: Μεταναστεύσεις μουσουλμάνων από τα Βαλκάνια στη Μ. Ασία
- ⇒ 1914: Διωγμοί Ελλήνων Ανατολικής Θράκης και Δυτικής Μ. Ασίας.
- ⇒ Η εκκένωση μεθοδεύτηκε με ανθελληνική εκστρατεία του τουρκικού τύπου και εξαναγκασμό Ελλήνων σε «εκούσια μετανάστευση» (παράλληλη καθοδήγηση Γερμανών, λεηλασίες, δολοφονίες).

- **Η στάση του Πατριαρχείου στους διωγμούς των Χριστιανών:**

- α) Κήρυξε την Εκκλησία σε διωγμό

β) Ανέστειλε τη λειτουργία εκκλησιών – σχολείων.

- **Η αντίδραση της Ελλάδας:**

α) Διπλωματικές ενέργειες για εθελούσια ανταλλαγή Ελλήνων Τουρκίας – Μουσουλμάνων Ελλάδας.

β) Ίδρυση «Μικτής Επιτροπής» (για την ανταλλαγή) – Δε λειτούργησε.

- **Μορφές καταπίεσης Ελλήνων από τους Τούρκους κατά το διωγμό του 1914:**

1. Έκτακτες επιβαρύνσεις και επιτάξεις

2. Εμπόδια στις εμπορικές δραστηριότητες

3. Μετατοπίσεις πληθυσμών από τις ακτές προς το εσωτερικό της Μ. Ασίας.

4. «**Τάγματα Εργασίας**» (άνδρες άνω των 45 ετών).

- **Συνέπειες:**

α) Κύμα φυγής προς την Ελλάδα.

β) Εγκατάσταση Μουσουλμάνων μεταναστών στα σπίτια των Ελλήνων.

γ) Διώξεις και εκτοπίσεις Ελλήνων μέχρι το τέλος Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

δ) Οι πρόσφυγες → πολλές χιλιάδες.

2) Άλλα προσφυγικά ρεύματα

⇒ 1916: Πρόσφυγες από Ανατολική Μακεδονία (κατάληψη από Βούλγαρους)

⇒ 1918: Επιστροφή στις εστίες τους → «Υπηρεσία Ανοικοδομήσεως Ανατολικής Μακεδονίας».

⇒ **1919: Συνθήκη του Νεϊγύ**

✓ Δυτική Θράκη στην Ελλάδα

✓ «Σύμφωνο περί αμοιβαίας μεταναστεύσεις μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας».

- ⇒ Ρωσική Επανάσταση: Έλληνες κατέφυγαν σε λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και από εκεί στην Ελλάδα (1919-1921).
- ⇒ Πρόσφυγες από Β. Ήπειρο (1914), Ρουμανία (1919), Ν. Δ. Μ. Ασία (1919), Αϊδίνιο και εσωτερικό Μ. Ασίας (1919), Δωδεκάνησα (1912 κ.έ.).
- ⇒ Μέχρι το 1920, 800.000 πρόσφυγες (είτε μόνοι τους, είτε με κρατική φροντίδα).
- ⇒ Οι πρόσφυγες συγκεντρώθηκαν σε Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, γενικά Μακεδονία, νησιά Ανατολικού Αιγαίου, Κρήτη, Βόλο, Πάτρα, Καλαμάτα, νησιά Αργοσαρωνικού.

1) Η περίθαλψη (1914-1921)

- α) Αρχικά ήταν έργο εθελοντών
- β) Υπουργείο Εσωτερικών: επιτροπές για παροχή βοήθειας
- γ) Έσοδα: έρανοι, δωρεές, μικρή κρατική επιχορήγηση.
- δ) Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 1914: Ίδρυση «**Οργανισμού**» (άμεση περίθαλψη, εγκατάσταση προσφύγων, συσσίτιο, προσωρινή στέγη, ιατρική περίθαλψη).
- ε) «**Ανώτατη Διεύθυνσις Περιθάλψεως**» (Ιούλιος 1917).
- στ) **Υπουργείο Περιθάλψεως** (Ιούλιος 1917).
- ζ) 1917-1921: Η φροντίδα για τους πρόσφυγες περισσότερο οργανωμένη.
  - ✦ χρηματικό βοήθημα
  - ✦ συσσίτιο
  - ✦ ιατρική περίθαλψη
  - ✦ φάρμακα, νοσηλεία σε νοσοκομεία
  - ✦ στέγαση
  - ✦ ενδύματα, κλινοσκεπάσματα
  - ✦ εύρεση εργασίας
  - ✦ δωρεάν μετακίνηση

2) Η παλιννόστηση

- **1918:** Τερματισμός πολέμου για την Τουρκία.
- **Οκτώβριος 1918:** Σύσταση «Πατριαρχικής Επιτροπής» με τη μέριμνα του Υπ. Περιθάλψεως.
  - ↳ Αρχικά επιτράπηκε να επιστρέψουν οι ευπορότεροι και οι πρόσφυγες από ορισμένες περιοχές της Δυτ. Μ. Ασίας.
  - ↳ Μέχρι το τέλος του 1920 η πλειονότητα των προσφύγων είχε επιστρέψει.
- **Οι συνθήκες στην Πατρίδα:**
  - ↳ Καταστροφές σπιτιών, εκκλησιών, σχολείων.
  - ↳ Σε σπίτια Ελλήνων είχαν εγκατασταθεί Μουσουλμάνοι πρόσφυγες.

B. Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

1. Η έξοδος

- **Το μικρασιατικό ζήτημα κατά την περίοδο 1919-1922:**
  - 15 Μαΐου 1919: αποβίβαση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη.
  - Ελληνική παρουσία και γύρω από την κατεχόμενη ζώνη.
  - **28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1920: Συνθήκη των Σεβρών** (η περιοχή της Σμύρνης υπό ελληνική διοίκηση και κατοχή για 5 χρόνια).
  - Νοέμβριος 1920: Ήττα Βενιζέλου στις εκλογές, επιστροφή βασιλιά Κων/νου στην Ελλάδα, αλλαγή της στάσης των Συμμάχων απέναντι στην Ελλάδα.
  - Το εθνικό κίνημα των Τούρκων γινόταν ισχυρότερο (Μουσταφά Κεμάλ).
  - **Αύγουστος 1922: Ήττα και υποχώρηση ελληνικού στρατού** – Χιλιάδες πρόσφυγες στην Ελλάδα.
- **Πρόσφυγες στην Ελλάδα:**
  - Πριν τον Αύγουστο 1922, ελληνικοί πληθυσμοί Μ. Ασίας (Πόντου, Κιλικίας, Καππαδοκίας) καταφεύγουν στη Σμύρνη ή την Ελλάδα.
  - Πρόσφυγες από Σμύρνη, Βουρλά, Αϊβαλί, Μοσχονήσια, Β.Δ. Μικρά Ασία.
  - Κάτοικοι Ανατολικής Θράκης: Προθεσμία ενός μήνα για να εκκενώσουν την περιοχή.
  - Αργότερα έφυγαν οι Έλληνες της χερσονήσου της Καλλίπολης.
- **Γενικά:**
  - ✓ Φθινόπωρο 1922: 900.000 πρόσφυγες στην Ελλάδα.
  - ✓ 1924-1925: 200.000 πρόσφυγες από Καππαδοκία.
  - ✓ Έλληνες του Πόντου στη Ρωσία.

2. Το πρώτο διάστημα

- **Συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων στην Ελλάδα:**
  - α) Υψηλή θνησιμότητα (άθλιες συνθήκες διαβίωσης, επιδημίες) και μειωμένος αριθμός γεννήσεων (απογραφή 1928: 1.220.000 πρόσφυγες).

- β) Αρρώστιες, τάλαιπωρία, πρόχειρη στέγαση, υποσιτισμός.
- γ) Οι πρόσφυγες ήταν και ψυχικά τραυματισμένοι.

- **Αντιμετώπιση των αναγκών των προσφύγων:**

- 1) Αρχικά αντιμετώπιση των στοιχειωδών και πιεστικών αναγκών των προσφύγων από το κράτος (με τα μέσα που διέθετε).
- 2) Κινητοποίηση ιδιωτών (ατομικά ή οργανωμένα).
- 3) Δραστηριοποίηση ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων.
- 4) Έρανοι, συσσίτια, διανομή ειδών πρώτης ανάγκης.
- 5) **Υπουργείο Περιθάλψεως** → προσωρινή στέγαση
  - ↳ Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων → ξύλινα παραπήγματα
  - ↳ Αυτοσχέδιες κατασκευές σε πλατείες ή κενά οικόπεδα πόλεων.
  - ↳ Χρησιμοποίηση όλων των στεγασμένων χώρων (σχολεία, εκκλησίες, τζαμιά, στρατώνες, θέατρα, δημόσια κτίρια, αποθήκες, υπόγεια, άδεια σπίτια, ακόμη και κατοικούμενοι χώροι).

- **Προσδοκίες και στόχοι των προσφύγων:**

- α) Αρχικά θεωρούσαν προσωρινή την παραμονή τους στην Ελλάδα.
  - ↳ Καθυστερούσε η κοινωνική και οικονομική τους ένταξη και η ταύτισή τους με το γηγενή πληθυσμό.
- β) Μετά την υπογραφή της σύμβασης της Λοζάνης θα συνειδητοποιήσουν την πραγματικότητα.
  - ↳ Στόχος η βελτίωση των συνθηκών ζωής και η ενσωμάτωση στη νέα πατρίδα.

3. Η Σύμβαση της Λοζάνης και η ανταλλαγή των πληθυσμών

- 24 Ιουλίου 1923: **Συνθήκη ειρήνης της Λοζάνης**
- 30 Ιανουαρίου 1923: **Ελληνοτουρκική Σύμβαση** για ανταλλαγή πληθυσμών ⇔ Υποχρεωτική ανταλλαγή Ελλήνων ορθοδόξων της Τουρκίας και Μουσουλμάνων της Ελλάδας.

Εξαιρέθηκαν:

- Οι Έλληνες Κων/πολης, Ίμβρου, Τενέδου.

- Οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης.

Οι ανταλλάξιμοι:

- Θα απέβαλαν την παλιά ιθαγένεια.
- Μπορούσαν να μεταφέρουν την κινητή τους περιουσία.
- Δικαιούνταν αποζημίωση για την ακίνητη περιουσία.

Σημασία: Καθιερώνεται για πρώτη φορά **υποχρεωτική μαζική μετακίνηση πληθυσμού.**

- **Αντιδράσεις προσφύγων:** Οργή, συλλαλητήρια.
- **Η πραγματικότητα:**
  - Έξοδος χιλιάδων Ελλήνων από τις πατρογονικές εστίες.
  - Άρνηση Τουρκίας να δεχτεί την επιστροφή τους.
  - Η υπογραφή της Σύμβασης υποβοηθούσε τις βλέψεις των δύο ηγετών (Βενιζέλου – Κεμάλ) για διασφάλιση και αναγνώριση συνόρων, επίτευξη ομοιογένειας και ενασχόληση με εσωτερική μεταρρύθμιση και ανάπτυξη.
  - Ήταν σύμφωνη και η Κοινωνία των Εθνών.
- **Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής:** Έδρα η Κων/πολη, 11 μέλη.
  - ⌘ Αρμοδιότητα: Καθορισμός τρόπου μετανάστευσης πληθυσμών και εκτίμησης ακίνητης περιουσίας ανταλλαξιμών.

Γ. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

1. Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων

- ✦ Ίδρύθηκε το Σεπτέμβριο του 1923 με πρωτοβουλία της Κοινωνίας των εθνών.
- ✦ Η ΕΑΠ ήταν αυτόνομος οργανισμός με πλήρη νομική υπόσταση.
- ✦ Έδρα η Αθήνα.
- ✦ Βασική αποστολή: Εξασφάλιση στέγασης και απασχόλησης στους πρόσφυγες.

- **Η κυβέρνηση διέθεσε στην ΕΑΠ.**

- α) Ιδιοκτησίες Τούρκων και Βουλγάρων, κτήματα του Δημοσίου, κτήματα που απαλλοτριώθηκαν, μοναστηριακή γη.
- β) Το ποσό από δύο δάνεια (1924, 1928).
- γ) Οικόπεδα μέσα ή γύρω από τις πόλεις.
- δ) Το προσωπικό του Υπουργείου Γεωργίας και του Υπουργείου Προνοίας και Αντιλήψεως.

- **Παράμετροι που έλαβε υπόψη της η ΕΑΠ για την αποκατάσταση των προσφύγων:**

- 1) Διάκριση σε «αστούς» και «αγρότες» (προσπάθεια να αποκτήσουν οι πρόσφυγες ίδια ή συναφή απασχόληση μ' αυτή που είχαν στην πατρίδα τους).
- 2) Ο τόπος προέλευσης (προσπάθεια να εγκαθίστανται μαζί οι πρόσφυγες που προέρχονταν από τον ίδιο οικισμό ή την ευρύτερη περιοχή).
- 3) Οι αντικειμενικές συνθήκες: «Αγροτική» και «αστική» αποκατάσταση.

Δόθηκε βάρος στη γεωργία γιατί:

- ✓ υπήρχαν τα μουσουλμανικά κτήματα,
- ✓ η αγροτική αποκατάσταση ήταν ταχύτερη και οικονομικότερη,
- ✓ η ελληνική οικονομία βασιζόταν στην αγροτική παραγωγή,
- ✓ υπήρχε η σκοπιμότητα της αποφυγής κοινωνικών αναταραχών.

- **Προτεραιότητα στην εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη.**

- Λόγοι:** α) Χρησιμοποίηση κτημάτων Μουσουλμάνων και Βουλγάρων.
β) Αυτάρκεια προσφύγων και αύξηση παραγωγής.

γ) Κάλυψη δημογραφικού κενού.

δ) Εποικισμός παραμεθόριων περιοχών.

- **Κινητικότητα των προσφύγων:** Μεγάλη, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια, προκειμένου να βρουν το μέρος με τις καλύτερες συνθήκες για εγκατάσταση.
  - ⇒ Πολλοί δέχτηκαν ή ζήτησαν να αποκατασταθούν ως αγρότες.
  - ⇒ Άλλοι παρουσιάστηκαν ως «αστοί», για να πάρουν αποζημίωση.
- **Άλλοι οργανισμοί:**
  - Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (1922-1925)
  - Υπουργείο Προνοίας και Αντιλήψεως (από το 1925)
  - Υπουργείο Γεωργίας.
- **ΕΑΠ:**
  - ↷ Λειτουργήσε μέχρι το τέλος του 1930
  - ↷ Μεταβίβασε στο Ελληνικό Δημόσιο την περιουσία της και τις υποχρεώσεις της απέναντι στους πρόσφυγες.

2. Η αγροτική αποκατάσταση

- ↷ Ήταν έργο της επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων
- Απέβλεπε στη δημιουργία μικρών γεωργικών ιδιοκτησιών.
- **Εγκατάσταση προσφύγων**
  - ↷ σε εγκαταλελειμμένα χωριά
  - ↷ σε νέους ή προσφυγικούς συνοικισμούς
- **Μορφή παραχωρούμενου κλήρου:**
  - α) Ποίκιλλε ανάλογα με το μέγεθος της οικογένειας των προσφύγων, την ποιότητα εδάφους, το είδος καλλιέργειας, τη δυνατότητα άρδευσης.
  - β) Ο κλήρος → τεμάχια αγρών σε διαφορετικές τοποθεσίες.
  - γ) Αρχικά: Προσωρινή η διανομή μέχρι την κτηματογράφηση.
  - δ) Παραχωρούνταν ακόμα στέγη, εργαλεία, σπόροι, λιπάσματα, ζώα.
  - ε) Την αξία του παραχωρούμενου κλήρου θα πλήρωναν με δόσεις. Μετά την αποπληρωμή του χρέους ο τίτλος απλής κατοχής θα γινόταν τίτλος πλήρους κυριότητας.

✓ Μετά τη διάλυση της ΕΑΠ (1930) την είσπραξη χρεών αναλαμβάνει η Αγροτική Τράπεζα.

• **Στέγαση:**

- ✦ Ανέγερση οικιών απευθείας από την ΕΑΠ ή από τους πρόσφυγες με τη χορήγηση υλικών (αυτεπιστασία).
- ✦ Τα κτίσματα ήταν συνήθως δύο δωμάτια, μία αποθήκη και ένας σταύλος.

3. Η αστική αποκατάσταση

- ✦ Την ανέλαβε περισσότερο το κράτος και λιγότερο η ΕΑΠ.
- ✦ Περιλάμβανε μόνο στέγαση και όχι πρόνοια για εύρεση εργασίας.

• **Εμπόδια που συνάντησε η αστική στέγαση:**

- α) Μεγάλος αριθμός των προσφύγων.
- β) Λίγα τα ανταλλάξιμα σπίτια.
- γ) Καθυστερούσαν τα οικιστικά προγράμματα του κράτους.
- δ) Περιπλάνηση αστών προσφύγων από πόλη σε πόλη.
- ε) Περιστασιακή εργασία των προσφύγων.

• **Εξέλιξη της αστικής στέγασης:**

- 1) Ξεκίνησε από την Αθήνα με τη δημιουργία τεσσάρων συνοικισμών: της Καισαριανής, του Βύρωνα, της Νέας Ιωνίας (Αθήνα) και της Κοκκινιάς (Πειραιάς).
- 2) Δημιουργία συνοικισμών με επέκταση των πόλεων.
- 3) Σύστημα ανέγερσης μικρών κατοικιών.
- 4) Ανέγερση οικιών από το κράτος και την ΕΑΠ ή και με αυτεπιστασία.
- 5) Συχνά δεν υπήρχαν έργα υποδομής (ελλείπει χρόνου και χρημάτων).
- 6) Ίδρυση προσφυγικών οικοδομικών συνεταιρισμών.
- 7) Άτοκα δάνεια για τη στέγαση.

• **Εύποροι πρόσφυγες:**

- Οικονομική δυνατότητα να φροντίζουν για τη στέγασή τους.
- Νοικιάζουν ή αγοράζουν κατοικίες.
- Αναμειγνύονται με τους γηγενείς.
- Πρωτοβουλίες για ίδρυση οικισμών.

- **Άποροι πρόσφυγες:**

- Εγκαταστάθηκαν σε καλύβες, χαμόσπιτα και άλλες πρόχειρες κατασκευές.
- Δημιούργησαν παραγκουπόλεις.
- Άθλιες συνθήκες για πολλά χρόνια.

Δ. Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1. Η αποζημίωση των ανταλλαξίμων.

- **Το έργο ανέλαβαν:**
  - α) Η Μικτή Επιτροπή
  - β) Η Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών
  - γ) Τα κατά τόπους Γραφεία Ανταλλαγής Πληθυσμών
- **Εκτίμηση περιουσιών:**
  - Προχωρούσε αργά
  - Δυσφορία του προσφυγικού κόσμου
  - Υπονόμευση από την τουρκική πλευρά.

Λύση:

- ↖ Προκαταβολή μέχρι την τελική αποπληρωμή (από την Εθνική Τράπεζα) της αξίας της περιουσίας που εγκαταλείφθηκε στην Τουρκία.
- ↖ Δηλώσεις προσφύγων στα Γραφεία Ανταλλαγής.
- ↖ Οι αιτήσεις εξετάζονταν από ειδικές επιτροπές προσφύγων.
- ↖ Αν θεωρούνταν ανακριβείς, αναθεωρούνταν από ένα Ανώτατο Συμβούλιο.
- ↖ Καθορισμός περιουσιακών στοιχείων για τα οποία καταβαλλόταν αποζημίωση.
- ↖ Συστάθηκαν Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης και Δευτεροβάθμιες Επιτροπές.

2. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση

- **Ελληνοτουρκικές σχέσεις:**
  - α) **1923-1926:**
    - Εντάσεις κατά διαστήματα

- Σύμβαση της Άγκυρας (Ιούνιος 1925) Δεν εφαρμόστηκαν
- Συμφωνία των Αθηνών (Δεκέμβριος 1926) ποτέ.

β) 1928-1930:

- Αύγουστος 1928 → **Νίκη Φιλελευθέρων**, διαπραγματεύσεις από τη νέα κυβέρνηση
  - Ο Βενιζέλος επιθυμούσε τη διευθέτηση των οικονομικών διαφορών και την αναγνώριση του εδαφικού καθεστώτος.
  - Αρνητική στάση προσφύγων.
- **Συμφωνία της Άγκυρας (10 Ιουνίου 1930):** (Οικονομικό σύμφωνο):
    - α) Ρύθμισε το ζήτημα Ελλήνων Ορθοδόξων της Κων/πολης και μουσουλμάνων της Θράκης, καθώς και των «φυγάδων».
    - β) Μουσουλμανικές περιουσίες στο Ελληνικό Δημόσιο. Ελληνικές περιουσίες στο Τουρκικό Δημόσιο.
    - γ) Αμοιβαία απόσβεση οικονομικών υποχρεώσεων.
  - **Η συμφωνία ολοκληρώθηκε στις 30 Οκτωβρίου 1930 με:**
    - 1) το Σύμφωνο φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας,
    - 2) το Πρωτόκολλο για τον περιορισμό των ναυτικών εξοπλισμών,
    - 3) τη Σύμβαση εμπορίου, εγκατάστασης και ναυτιλίας.
  - **Συνέπειες:**
    - α) Οι προσδοκίες από τη λύση σε κάποια ζητήματα διαψεύστηκαν.
    - β) Για χρόνια δε σημειώθηκαν τριβές μεταξύ των δύο κρατών.
    - γ) Ο συμψηφισμός των περιουσιών προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων.
    - δ) Παρακράτηση 25% από την προκαταβολή της αποζημίωσης.
    - ε) Άρνηση διακανονισμού προσφυγικών χρεών.
    - στ) Απομάκρυνση προσφύγων από το κόμμα των Φιλελευθέρων.
    - ζ) Ήττα Φιλελευθέρων στις εκλογές του 1932 και 1933.

Ε. Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Η ενσωμάτωση των προσφύγων

↳ «Τιτάνιο έργο» η αποκατάσταση των προσφύγων, αν λάβει κανείς υπόψη:

- α) τη δεινή πολιτική οικονομική κατάσταση της χώρας,
- β) τις πολιτικές περιστάσεις των δεκαετιών 1920 και 1930,
- γ) την ελληνική κρατική οργάνωση και
- δ) τον τεράστιο αριθμό προσφύγων.

• Συμβολή της ΕΑΠ:

- Οργανισμός υπό διεθνή έλεγχο
- Αποστασιοποιημένη από την ταραγμένη ελληνική πολιτική ζωή, αποτελεσματικότερη
- Το ελληνικό κράτος της παραχώρησε υλικά μέσα και ανθρώπινο δυναμικό.

• Προβλήματα των προσφύγων:

- Δεν αποτελούσαν ενιαίο σύνολο.
- Διαφορές κοινωνικής προέλευσης, πολιτιστικής παράδοσης, διαλέκτου, γλώσσας.
- Οι εύποροι ενσωματώθηκαν σχεδόν αμέσως
- Η μεγάλη μάζα των προσφύγων δυσκολεύτηκε
- Ψυχικά τραύματα, άγχος, απογοήτευση από το ελληνικό κράτος.
- Διαφορά νοοτροπίας και ιδιοσυγκρασίας μεταξύ προσφύγων και γηγενών.

• Τα παράπονα των προσφύγων:

- α) Κατηγορούσαν το ελληνικό κράτος για παραβίαση των βασικών δικαιωμάτων τους (Σύμβαση Λοζάνης, ελληνοτουρκικό Σύμφωνο του 1930).
- β) Αποζημιώθηκαν μόνο κατά ένα μέρος για την περιουσία που εγκατέλειψαν.

γ) Η ανταλλάξιμη περιουσία δεν περιήλθε πάντοτε σ' αυτούς, αλλά σε ντόπιους, γηγενείς ακτήμονες ή ευαγή ιδρύματα (είτε παραχωρήθηκε από το κράτος είτε προέκυψε λόγω της έλλειψης κτηματολογίου, της ανυπαρξίας τίτλων ιδιοκτησίας και της δυσκολίας στην οριοθέτηση ή την περίφραξη).

• **Διάσταση προσφύγων και γηγενών:**

α) Στην οικονομική ζωή: Ανταγωνισμός στην αγορά εργασίας, στην ιδιοκτησία γης, σε επιχειρηματικές δραστηριότητες.

β) Στην πολιτική ζωή: Αντιπάθεια αντιβενιζελικών.

γ) Στην κοινωνική ζωή: Κοινωνική απομόνωση των προσφύγων των συνοικισμών (δε συνέβαινε το ίδιο με τους πρόσφυγες των πόλεων ή των χωριών).

- ✓ Ο όρος «**πρόσφυγας**» είχε υποτιμητική σημασία. Η διαχωριστική γραμμή προσφύγων – γηγενών έπαψε να υπάρχει μετά τη δεκαετία του 1940.

2. Οι επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων

α) Εξωτερική πολιτική: Εξέλιπε η κυριότερη πηγή προστριβών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.

β) Πληθυσμός / εθνολογική σύσταση:

- Αύξηση ελληνικού πληθυσμού κατά 20% (από το 1920 έως το 1928).
- Αύξηση βαθμού αστικοποίησης του κράτους.
- Διαμόρφωση ενιαίου πολεοδομικού συγκροτήματος (με τη δημιουργία προσφυγικών συνοικισμών γύρω από Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη).
- Διόγκωση αστικών κέντρων.

- Εξελληνισμός περιοχών.
- Αύξηση ποσοστού ορθοδόξων.
- Ενίσχυση ελληνικού χαρακτήρα Μακεδονίας.
- Εποικισμός αραιοκατοικημένων περιοχών της Βόρειας Ελλάδας.

- Κατοχύρωση των νέων περιοχών της Ελλάδας μετά τους Βαλκανικούς πολέμους.

γ) Οικονομία:

- 1) Αναδιάρθρωση καλλιεργειών.
- 2) Πολλαπλασιασμός αγροτικής παραγωγής.
- 3) Εφαρμογή νέων μεθόδων (αμειψισπορά και πολυκαλλιέργεια).
- 4) Στήριξη θεσμού μικρής γεωργικής ιδιοκτησίας.
- 5) Κατασκευή μεγάλων εγχειοβελτιωτικών έργων.
- 6) Εισαγωγή νέων καλλιεργειών ή επέκταση των παλιών.
- 7) Βελτίωση (ποιοτική και ποσοτική) κτηνοτροφίας και πτηνοτροφίας.
- 8) Ανάπτυξη δενδροκομίας, σηροτροφίας, αλιείας (από ειδικευμένους πρόσφυγες).
- 9) Αναζωογόνηση **βιομηχανίας** (νέο, ειδικευμένο και φθινό εργατικό δυναμικό, διεύρυνση καταναλωτικής αγοράς, δράση ανθρώπων με επιχειρηματικές ικανότητες).
- 10) Αρκετοί πρόσφυγες αναδείχθηκαν ως επιχειρηματίες, βιομήχανοι ή μεγαλέμποροι.
- 11) Υπεροχή των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της Κων/πολης σε επιχειρηματικό πνεύμα, εκπαίδευση, κατάρτιση, προοδευτικές αντιλήψεις.
- 12) Ένταξη των γυναικών στον ενεργό πληθυσμό.

δ) Πολιτισμός:

- Η μουσική που έφεραν μαζί τους αναδείχθηκε σε λαϊκή μουσική της πόλης.
- Αισθητή η παρουσία των προσφύγων και στον πνευματικό χώρο (Λογοτέχνες: Γ. Σεφέρης, Η. Βενέζης, Κ. Πολίτης, Γ. Θεοτοκάς, Σ. Δούκας. / Ζωγράφος και συγγραφέας: Φ. Κόντογλου / Μουσικός: Μ. Καλομοίρης).
- Σημαντική η προσφορά των προσφύγων στη διαμόρφωση της σημερινής ελληνικής ταυτότητας.

**Το κρητικό ζήτημα
από διπλωματική άποψη
κατά το 19^ο και τις αρχές του 20^{ου}
αιώνα**

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΝΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Η οργάνωση της Κρητικής Πολιτείας

- 16μελής επιτροπή (12 χριστιανοί και 4 μουσουλμάνοι)
- Στόχος: Εκπόνηση σχεδίου Κρητικού Συντάγματος
- Διάταγμα «Περί συγκροτήσεως της Κρητικής Συνελεύσεως»
- Εκλογές για την ανάδειξη πληρεξουσίων
- Έναρξη εργασιών Κρητικής Βουλής: 8 Φεβρουαρίου 1899
- ΣΥΝΤΑΓΜΑ: Κατά το πρότυπο του ελληνικού συντάγματος, έγκριση από Προστάτιδες Δυνάμεις, αμέσως σε εφαρμογή.
- Συγκρότηση της πρώτης κυβέρνησης: Υπουργός Δικαιοσύνης ο Ελ. Βενιζέλος.

2. Η περίοδος της δημιουργίας

- Έκδοση νόμων και διαταγμάτων
- Κοπή κρητικού νομίσματος
- Ίδρυση Κρητικής Τράπεζας
- Οργάνωση ταχυδρομικής υπηρεσίας
- Οργάνωση Χωροφυλακής (με Ιταλούς καραμπινιέρους)
- Μέριμνα για εκπαίδευση
- Μέριμνα για δημόσια υγεία
- Ίδρυση λεπροκομείου Σπιναλόγκα
- Ίδρυση σχολείων, διορισμοί δασκάλων
- Καθεστώς ημιαυτόνομης Εκκλησίας: Εκλογή προκαθήμενου από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, έκδοση διατάγματος αναγνώρισης και εγκατάστασής του.

3. Τα πρώτα νέφη

- Σοβαρή εσωτερική κρίση:
  - α. Το Σύνταγμα ήταν υπερβολικά συντηρητικό
  - β. Παραχωρούσε υπερεξουσίες στον Ηγεμόνα
  - γ. Ασάφεια στον καθορισμό αρμοδιοτήτων
  - δ. Τριβές, αντιπαραθέσεις στο έργο της διοίκησης
  - ε. Παραγκωνισμός τοπικών παραγόντων από Αθηναίους συμβούλους του Γεωργίου.

- Το ζήτημα της Ένωσης:
  1. Διάσταση απόψεων μεταξύ **Γεωργίου** (συνεχείς κρούσεις προς τις Μεγάλες Δυνάμεις) και **Βενιζέλου** (σταδιακή λύση με βαθμιαίες κατακτήσεις και απομάκρυνση ξένων στρατευμάτων)
  2. Προσωπική αντιπαράθεση – βαρύ κλίμα διχασμού
  3. Δημοσίευση χαλκευμένων – συκοφαντικών κειμένων εναντίον Βενιζέλου

4. Η επανάσταση του Θερίσου (1905)

α. Τα αίτια και οι αφορμές

Γεγονότα:

- Ο Γεώργιος απολύει το Βενιζέλο
- Ο Βενιζέλος δημοσιεύει 5 άρθρα με τις απόψεις του
- Αδιάλλακτη πολιτική Γεωργίου: απαγόρευση ελευθεροτυπίας, διώξεις, φυλακίσεις
- Σχηματισμός «Ηνωμένης Αντιπολίτευσης»
- Τριανδρία: Βενιζέλος – Φούμης – Μάνος

Εκλογές:

- Για ανάδειξη 64 βουλευτών
- Διορισμός 10 ακόμη απευθείας από τον πρίγκιπα
- Αντιπολίτευση: Δε συμμετέχει, κατήγγειλε τα μέτρα του Πρίγκιπα, καλεί το λαό σε αποχή.

Προκήρυξη:

- Από την τριανδρία και 15 πολιτευτές
- Ζητούν μεταβολή του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας
- Το πρώτο επίσημο επαναστατικό κείμενο
- Το προμήνυμα της επανάστασης του Θερίσου

Γεγονότα – Ενδιάμεσο διάστημα:

- Η επανάσταση δήθεν θα ξεκινήσει στις 14 Μαρτίου
- Συγκέντρωση ένοπλων ομάδων στο Θέρισσο (κοντά στα Χανιά, φυσικό οχυρό)

Έκρηξη επανάστασης:

- 10 Μαρτίου 1905
- Προκηρύξεις: - Κηρύττουν κατάργηση αρμοστείας
- Καλούν το λαό σε συμπάρασταση
- Καλούν τη χωροφυλακή σε συμπάρασταση
- Εκπρόσωποι προπαγανδίζουν σε όλη την Κρήτη την επανάσταση
- Ψηφίσματα συμπάραστασης
- Ακόμα και οι αντίπαλοι του Βενιζέλου προσχώρησαν στην επανάσταση
- Ο Βενιζέλος ανέλαβε να ενημερώσει το λαό και τις Μ. Δυνάμεις

β. Η αντίδραση του Πρίγκιπα

Σπασμωδικά μέτρα:

- Προειδοποίηση 36 ωρών για να καταθέσουν τα όπλα
- Κήρυξη στρατιωτικού νόμου
- Νόμος «Περί ιδρύσεως σώματος δημοφρουρών» (ροπαλοφόροι)

Συνέπειες:

- Δύο κυβερνήσεις: Του Αρμοστή στα Χανιά και των επαναστατών στο Θέρισο
- Βασιλικό περιβάλλον στην Αθήνα: Ανησυχεί, πιάζει την κυβέρνηση
- Πρωθυπουργός Δηλιγιάννης: Σκληρές δηλώσεις κατά του Βενιζέλου
- Κοινή γνώμη και εφημερίδες: Υποστήριξη κινήματος

γ. Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων και οι διπλωματικοί ελιγμοί του Ελ. Βενιζέλου

Στάση Δυνάμεων:

- Οι περισσότερες στάση αναμονής
- Ρωσία: φανερή υποστήριξη Γεωργίου, χτυπά επαναστάτες στο Θέρισο
- Όχι ενιαία στάση έναντι του κινήματος

- Δεν παραβλέπουν τον κίνδυνο εμφυλίου πολέμου με αφορμή τη δική τους ανάμειξη

«Προσωρινή Κυβέρνησις Κρήτης»:

- Οργανώθηκε στο Θέρισσο
- Πρόεδρος: Βενιζέλος
- Υπουργοί: Φούμης, Μάνος
- Έκδοση γραμματίων για εσωτερικό δάνειο 100.000 δραχμών
- Οργάνωση υπηρεσιών οικονομικών, συγκοινωνιών, διοίκησης
- Έκδοση γραμματοσήμων
- Έκδοση εφημερίδας «Το Θέρισσο»

{Η Χωροφυλακή δε μπορεί να ελέγξει την κατάσταση}

Διπλωματία:

- Αναζητήθηκε πολιτική λύση
- Μ. Δυνάμεις: Εξομάλυνση της κρίσης με διαπραγματεύσεις
- Ανυποχώρητοι οι επαναστάτες ως προς το ενωτικό ζήτημα
- Οι Δυνάμεις δεν είναι ακόμα έτοιμες
- Ο Βενιζέλος σχεδιάζει τις υποχωρήσεις του, για να δημιουργηθεί μια ουσιαστικά ελεύθερη Κρήτη με σκιώδη σουλτανική επικυριαρχία

δ. Το τέλος της επανάστασης του Θερίσου και ο θρίαμβος της πολιτικής του Ελ.Βενιζέλου

Τελεσίγραφο Δυνάμεων (2 Ιουλίου 1905):

- Το πολιτικό καθεστώς δε θα μεταβληθεί
- Θα επιβληθούν ουσιώδεις εσωτερικές μεταρρυθμίσεις
- Γενική αμνηστία
- Αφοπλισμός των επαναστατών εντός 15 ημερών

Τελική συμφωνία:

- Υπογράφηκε από τον Ελ. Βενιζέλο
- Μ. Δυνάμεις: Εξασφάλιση γενικής αμνηστίας, χάρτης παραχωρήσεων, δεν επιτράπη η ένωση Κρήτης με Ελλάδα

Συνέπειες κινήματος (θετικές εξελίξεις):

- Διεθνής Επιτροπή ήλθε για έλεγχο λειτουργίας αρμοστειακού καθεστώτος.
- Ίδρυση Κρητικής Πολιτοφυλακής με Έλληνες αξιωματικούς
- Ανάκληση ξένων στρατευμάτων

⇒ **Θρίαμβος πολιτικής Βενιζέλου**

Β' Συντακτική Συνέλευση:

- Εκπόνηση νέου συντάγματος
  - Έκδοση ενωτικού ψήφισματος

Απόφαση Δυνάμεων:

- Παραχωρούν στο βασιλιά Γεώργιο Α' το δικαίωμα να διορίζει ο ίδιος τον Ύπατο Αρμοστή της Κρήτης
- Ιδιότυπη ελληνική επαρχία πλέον η Κρήτη

Εξελίξεις:

- Ο Πρίγκιπας Γεώργιος παραιτείται
- Νέος Ύπατος Αρμοστής ο Αλέξανδρος Ζαΐμης

5. Η αρμοστεία του Αλέξανδρου Ζαΐμη (1906 – 1908)

Περίοδος δημιουργίας:

- Πολιτική ομαλότητα
- Βελτίωση οικονομίας
- Αναδιοργάνωση δημόσιας διοίκησης
- Οργάνωση δημόσιας υγείας και παιδείας
- Οργάνωση Πολιτοφυλακής

Η θέση της Κρήτης:

- Οι Μ. Δυνάμεις αποφάσισαν να εκκενώσουν την Κρήτη
- Ευχαριστήριο ψήφισμα της Κρητικής Βουλής

6. Η κατάλυση της αρμοστείας στην Κρήτη. Το πρώτο ενωτικό ψήφισμα των Κρητών.

Εξωτερικά γεγονότα:

- Προσάρτηση Βοσνίας και Ερζεγοβίνης από την Αυστρία
- Ανακήρυξη Βουλγαρίας σε βασίλειο, με ταυτόχρονη προσάρτηση Ανατολικής Ρωμυλίας

Αντιδράσεις:

- Η ελληνική κυβέρνηση του Γ. Θεοτόκη υπέδειξε στους Κρήτες άμεση κινητοποίηση
- Η Κρητική Κυβέρνηση εξέδωσε ψήφισμα (24 - 9 - 1908)
- Προσωρινή διακομματική κυβέρνηση στην Κρήτη
- Η ελληνική κυβέρνηση δεν αναγνωρίζει επίσημα την Ένωση (περιορίστηκε σε παρασκηνιακές οδηγίες)

7. Τα γεγονότα των ετών 1909 - 1913

1. Έντονες διαμαρτυρίες της Τουρκίας
2. Οι Δυνάμεις δεν αντιδρούν δυναμικά
3. Έπαρση ελληνικής σημαίας στο φρούριο του Φιρκά
4. Η κυβέρνηση της Κρήτης δεν υπακούει και παραιτείται
5. Προσωρινά κυβερνητικά σχήματα
6. Εκλογές Μαρτίου 1910: νίκη του κόμματος του Ελευθερίου Βενιζέλου
7. Κυβέρνηση Βενιζέλου (17 - 5 - 1910)

8. Η μετάκληση του Βενιζέλου στην Αθήνα και οι επιπτώσεις στο Κρητικό Ζήτημα

Γεγονότα:

- α. Επανάσταση στο Γουδί (1909)
- β. Επικράτηση Στρατιωτικού Συνδέσμου
- γ. Πρόσκληση Βενιζέλου να αναλάβει την πρωθυπουργία της

Ελλάδας

Αμφιθυμικά αισθήματα στην Κρήτη:

- Φόβος για την απουσία του Βενιζέλου

- Ελπίδα για ταχύτερη και ασφαλέστερη επίλυση του Κρητικού Ζητήματος από τη νέα θέση του Βενιζέλου

Στάση Βενιζέλου:

- Αρνείται να επιτρέψει την είσοδο Κρητών βουλευτών στο ελληνικό κοινοβούλιο
- Στην Κρήτη: Αντιδράσεις, αναταραχές, συγκρότηση Επαναστατικής Συνέλευσης, οργάνωση ένοπλων τμημάτων

9. Η οριστική λύση του Κρητικού Ζητήματος

Βαλκανικοί Πόλεμοι:

- Οι Κρήτες βουλευτές έγιναν με ενθουσιασμό δεκτοί στο ελληνικό κοινοβούλιο
- Ο Βενιζέλος δεν προχώρησε περισσότερο
- Στην Κρήτη Γενικό Διοικητής ο Στέφανος Δραγούμης (12 – 10 – 1912)
- Ορατή η ήττα της Τουρκίας στον πόλεμο
- Ουσιαστικά η ένωση είχε συντελεστεί

Γεγονότα:

- Υποστολή σημαίων Τουρκίας – Μεγάλων Δυνάμεων από φρούριο Σούδας (14 – 2 – 1913)
- Εξαφανίστηκαν τα σύμβολα της τουρκικής επικυριαρχίας και της κηδεμονίας των Μεγάλων Δυνάμεων
- Συνθήκη Λονδίνου (30 Μαΐου 1913): Ο σουλτάνος παραιτείται από τα δικαιώματά του στην Κρήτη και την παραχωρεί στις Μεγάλες Δυνάμεις
- Ιδιαίτερη συνθήκη ειρήνης Ελλάδας και Τουρκίας (14 – 11 – 1913): Ο σουλτάνος παραιτείται από κάθε δικαίωμά του στην Κρήτη
- Η Κρήτη εντάσσεται στην ελληνική επικράτεια
- Οι Μ. Δυνάμεις αποδέχονται σιωπηρά την ένωση

1^η Δεκεμβρίου 1913: Επίσημη κήρυξη της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα

Παρευξείνιος Ελληνισμός

Ο ΠΑΡΕΥΞΕΙΝΙΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΟ 19^ο ΚΑΙ 20^ο ΑΙΩΝΑ

1. Οικονομική και πνευματική ανάπτυξη

- Βελτίωση θέσης Ελλήνων του Πόντου: Παραχώρηση προνομίων «Χάτι Σερίφ» και «Χάτι Χουμαγιούν».
- Θεωρητική ισονομία και θρησκευτική ελευθερία οδήγησαν:
  - στη δημογραφική αύξηση
  - στην καλλιέργεια ελληνικής παιδείας
  - στην ανάπτυξη νεοελληνικής συνείδησης
- Ανάκαμψη του ελληνισμού του Πόντου:
  - Νέα χωριά στα παράλια
  - Η Τραπεζούντα στις παλιές της δόξες
- Ευοίωνο το μέλλον περιοχής:
  - Εύφορα εδάφη, πλούσια βλάστηση
  - Απέραντες δασικές εκτάσεις, παραγωγή και εξαγωγή ξυλείας
  - Πλούσιες γεωργικές καλλιέργειες
  - Δημοφιλή τα τυροκομικά προϊόντα Πόντου στις μεγαλουπόλεις
  - Ανάπτυξη μεταλλουργίας, χρυσοχοΐας, σιδηρουργίας, χαλκουργίας, ναυπηγικής
  - Διαμετακομιστικό εμπόριο: Κύρια πλουτοπαραγωγική πηγή
- Εμπόδια από Νεότουρκους:

- Οι Νεότουρκοι περιορίζουν το εμπόριο Χριστιανών.
- Οι Έλληνες αναγκάζονται να συνεργαστούν με μουσουλμανικές εθνότητες
- Η Τραπεζούντα μέχρι το 1869 έλεγχε το 40% του εμπορίου της Περσίας

• Εμπορική ανάπτυξη Τραπεζούντας και άλλων πόλεων:

- Υποκαταστήματα ελληνικών εμπορικών επιχειρήσεων στο εξωτερικό
- Η Τραπεζούντα σταυροδρόμι εμπορίου Δύσης και Ανατολής (μέχρι τη διάνοιξη της διώρυγας του Σουέζ)
- Τέσσερις μεγάλοι τραπεζικοί και εμπορικοί οίκοι της Τραπεζούντας έλεγχαν την οικονομία του ανατολικού Πόντου
- Ανάλογη εμπορική ανάπτυξη και άλλες ελληνικές πόλεις (Αμισός, Κερασούντα)

• Πνευματική ανάπτυξη:

- Η εμπορική και οικονομική ανάπτυξη οδήγησε και στην πνευματική ανάπτυξη
- Προσφορά μεγάλων ποσών από επιχειρηματίες για θρησκευτικά, εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά ιδρύματα.
- Έλληνες επιστήμονες σε πανεπιστήμια της Ευρώπης
- Φροντιστήριο Τραπεζούντας: Ιδρύθηκε το 1682 από τον Τραπεζούντιο δάσκαλο του Γένους Σεβαστό Κυμινήτη, λειτούργησε μέχρι το 1922

- Ελληνικά σχολεία: Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα κάθε ελληνικό χωριό είχε το σχολείο του
- Το ελληνικό τυπογραφείο Τραπεζούντας συνέβαλε στην ανάπτυξη εθνικής συνείδησης και στην προετοιμασία αγωνιστικού κλίματος

- Αστική τάξη: - Ανάπτυξη πατριωτικής δράσης
- Εθελοντική συμμετοχή και οικονομική ενίσχυση Ποντίων στους ελληνο – οθωμανικούς αγώνες
- 20^{ος} αιώνας: Οι Έλληνες του πόντου προβάδισμα στον οικονομικό και πνευματικό τομέα
- Εχθρική πολιτική νεοτουρκικών κυβερνήσεων παρά τις εξαγγελίες του Προέδρου των Η.Π.Α. Ουίλσον , σχετικά με την αυτοδιάθεση των λαών
- Διεκδίκηση ίδρυσης αυτόνομης **Ποντιακής Δημοκρατίας**

2. Αγώνες για τη δημιουργία μιας αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας (1917- 1922)

Προσωπικότητες που προωθούν την ίδρυση αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας:

- Οι Έλληνες της Διασποράς πρωτεργάτες για τη δημιουργία αυτόνομης ποντιακής δημοκρατίας
- Από τους Έλληνες του Πόντου ξεχωρίζουν ο μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος και ο μητροπολίτης Αμάσειας Γερμανός Καραβαγγέλης

Η διακυβέρνηση της Τραπεζούντας από το μητροπολίτη Χρύσανθο:

- 1916: Η Τραπεζούντα σε ρωσική κατοχή
- Λίγες μέρες πριν παράδοση Τραπεζούντας από τον Τούρκο Βαλή στο μητροπολίτη Χρύσανθο
- Δίχρονη προεδρία Χρύσανθου: Διάλειμμα δημοκρατίας και αρμονικής συμβίωσης χριστιανών και μουσουλμάνων
- Το Φεβρουάριο του 1918 η Τραπεζούντα στην κατοχή των Νεοτούρκων (αποχώρηση ρωσικού στρατού)

Συνέπειες:

- Φυγή Ελλήνων του Πόντου προς τη Ρωσία
- Οι Έλληνες της Ρωσίας, στο Α' Πανελλήνιο Συνέδριό τους (Ιούλιος 1917) αποφάσισαν την εκλογή Κεντρικού Συμβουλίου για τη δημιουργία ανεξάρτητου Ποντιακού Κράτους, με προσωρινή έδρα την πόλη Ροστόβ.
- Οι Πόντιοι της Διασποράς οργανώνονται σε πόλεις της Ελλάδας και του εξωτερικού

Πρωτεργάτης του αγώνα ο Κ. Κωνσταντινίδης:

- Υπομνήματα προς τις συμμαχικές δυνάμεις για την τραγική κατάσταση στον Πόντο
- Κυκλοφορία χάρτη που όριζε τα σύνορα της προτεινόμενης ποντιακής δημοκρατίας

- Στο Α΄ Παγκόσμιο Παν-ποντιακό Συνέδριο (Φεβρουάριος 1918) ζητά την υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης (με τηλεγράφημα στον Τρότσκι)

Ο Βενιζέλος:

- Αρχικά σύμφωνος με τις διεκδικήσεις Ποντίων
- Στο συνέδριο Ειρήνης (Παρίσι, Δεκέμβριος 1918) πείστηκε από τις συμμαχικές δυνάμεις και δε συμπεριέλαβε τον Πόντο στις ελληνικές διεκδικήσεις
- Συμφώνησε να παραχωρηθεί η περιοχή στην υπό ίδρυση Αρμενική

Δημοκρατία

Αντιδράσεις Ποντίων:

- Απογοήτευση από την πρόταση Βενιζέλου
- Έντονες διαμαρτυρίες στα συνέδρια για τη στάση ελληνικής κυβέρνησης
- Ενημέρωση πρωθυπουργού από τον Χρύσανθο για το Ποντιακό Ζήτημα
- Ο Βενιζέλος εγκρίνει την ενημέρωση όλων των πολιτικών της Συνδιάσκεψης από το μητροπολίτη
- Οι περισσότεροι, πλην των Άγγλων, ανταποκρίθηκαν θετικά

Συνέπειες για το Ποντιακό Ζήτημα:

- Διαπραγματεύσεις Χρύσανθου με Αρμένιους και μουσουλμάνους του Πόντου για τη δημιουργία μιας συνομοσπονδίας

- Καχυποψία, αναβλητικότητα
- Συνθήκη φιλίας και συνεργασίας (Μάρτιος 1921) ανάμεσα στον Κεμάλ και τους Μπολσεβίκους: **Ταφόπετρα ποντιακού ζητήματος**
- Ο Κεμάλ με υπερβολικές απαιτήσεις στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου
- Οι νικήτριες Δυνάμεις, αν και σύμμαχοι των Ελλήνων, δεν απέρριψαν τις απαιτήσεις του Κεμάλ

Νέες αντιδράσεις-ενέργειες Ποντίων:

- Ο ποντιακός ελληνισμός δεν πτοήθηκε
- Πρόταση μέσω του μητροπολίτη Αμάσειας Γερμανού στον Έλληνα υπουργό εξωτερικών Μπαλτατζή για συνεργασία με Κούρδους και Αρμένιους εναντίον του Κεμάλ.
- Καμιά πρωτοβουλία από την κυβέρνηση Γούναρη
- Διοργάνωση δύο Συνεδρίων από Ποντίους (στην Κων/πολη 17 Αυγούστου 1921 και στην Αθήνα 4 Σεπτεμβρίου 1921)
- Άκαρπη προσπάθεια ποντοαρμενικής συνεργασίας
- Αντεπίθεση Κεμάλ που έφερε την κατάρρευση του μετώπου.

Εθνική συμφορά ποντιακού ελληνισμού:

- Η ποντιακή Δημοκρατία έμεινε ένα όνειρο
- Καταδίκη σε θάνατο από την κεμαλική κυβέρνηση όλων των πρωτεργατών του ποντιακού αγώνα

Οι Πόντιοι στη Ρωσία:

- Την περίοδο της γενοκτονίας των Ποντίων ζούσαν στη Ρωσία πάνω από 500.000 Πόντιοι
- Μετά την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων ξεπέρασαν τους 750.000
- Σήμερα στην πρώην Σοβιετική Ένωση ζουν πάνω από μισό εκατομμύριο Πόντιοι

Τραγικό τέλος ιστορίας και πολιτισμού Ποντίων: Με την αναγκαστική ανταλλαγή πληθυσμών που όρισε η Συνθήκη της Λωζάννης (1923).

3. Η μεθοδευμένη εξόντωση (γενοκτονία) των Ελλήνων του Πόντου

Εξόντωση Ποντίων:

- Είναι γνωστή η γενοκτονία των Αρμενίων (1915) αλλά όχι των Ποντίων (1916-1923) που είχε τις ίδιες ποσοτικές και ηθικές αναλογίες
- Πάνω από το 50% του ποντιακού ελληνισμού θανατώθηκε μέχρι το 1923 (σε πόλεις, χωριά, εξορίες, φυλακές και στα τάγματα εργασίας)
- Πολλά κοινά με τη γενοκτονία των Εβραίων
- Δύο βασικές διαφορές:
  - Δεν έχει καμία ιδεολογική, κοσμοθεωρητική ή ψευδοεπιστημονική θεμελίωση
  - Εξυπηρετούσε τη συγκεκριμένη πολιτική σκοπιμότητα εκκαθάρισης της Μ. Ασίας από το ελληνικό στοιχείο

Η κατάσταση στον Πόντο:

- Επιδείνωση της κατάστασης (κεμαλικές διώξεις) μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό (15 Μαΐου 1919)
- Με τη Συνθήκη της Λωζάννης ορίστηκε ως σύνορο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ο ποταμός Έβρος
- Οι Έλληνες πρόσφυγες ήδη είχαν εγκαταλείψει την περιοχή
- Συνολικά ο παρευξείνιος ελληνισμός της Μ. Ασίας εξοντώθηκε κατά την περίοδο 1914-1924 ή ακολούθησε το δρόμο της διασποράς
- Τα Αρχεία των Υπουργείων Εξωτερικών Ευρώπης και Αμερικής πιστοποιούν το μέγεθος και το είδος του διωγμού των Ελλήνων του Πόντου.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΤΟΜΗΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗΣ

Ερωτήσεις σύντομης απάντησης

Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση

Γ. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ο ΑΙΩΝΑ

1. Το αγροτικό ζήτημα

1. Να περιγράψετε τις συνέπειες που είχε για την αγροτική παραγωγή η βιομηχανική επανάσταση τόσο στις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες όσο και στην Ελλάδα.
2. Σε ποια αποτελέσματα για την έγγεια ιδιοκτησία οδήγησε η διανομή των εθνικών κτημάτων αλλά και η διεύρυνση του ελληνικού κράτους μετά το 1881;
3. Να αναφερθείτε στην ψήφιση νόμων το 1907 που αφορούσαν το ιδιοκτησιακό καθεστώς και στην προσπάθεια εφαρμογής τους μέχρι την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων.
4. Ποιοι ήταν οι στόχοι της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917 και σε ποια αποτελέσματα οδήγησε;
5. Πώς επηρέασε την αγροτική μεταρρύθμιση το προσφυγικό ζήτημα μετά τη μικρασιατική καταστροφή, ποια προβλήματα δημιουργήθηκαν και με ποιες ενέργειες ολοκληρώθηκε τελικά η μεταρρύθμιση;

2. Τα πρώτα βήματα του εργατικού κινήματος

1. Ποιοι παράγοντες δεν επέτρεψαν τη δημιουργία εργατικού κινήματος στην Ελλάδα σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους;
2. Να εξηγήσετε τους λόγους που η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος οδήγησε στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος.
3. Να περιγράψετε τις εξελίξεις στο εργατικό κίνημα στη διάρκεια αλλά και μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

3. Οι οικονομικές συνθήκες κατά την περίοδο 1910 - 1922

1. Πως συνδέεται η πολιτική αντίληψη του βενιζελισμού με την οικονομική ανάπτυξη;
2. Να περιγράψετε τους παράγοντες που καθόριζαν την πολιτική του Βενιζέλου τη δεκαετία του 1910.
3. Με ποιους τρόπους αντιμετωπίστηκε η αγροτική κρίση του 1910;
4. Να περιγράψετε τις συνέπειες που προκάλεσαν στην ελληνική κοινωνία οι Βαλκανικοί Πόλεμοι και την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Ελλάδα στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

4. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

5. Ποια προβλήματα δημιουργήθηκαν πριν η Ελλάδα τελικά συμμετάσχει στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;
6. Τι γνωρίζετε για τα δάνεια που παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα μετά το 1917;

7. Να περιγράψετε τις συνέπειες που προκάλεσε σε οικονομικό επίπεδο η κυβερνητική αλλαγή στην Ελλάδα το Νοέμβριο του 1920.
8. Τι γνωρίζετε για την πρώτη «διχοτόμηση της δραχμής» και την αποτελεσματικότητα του μέτρου αυτού;

5. Η οικονομική ζωή κατά την περίοδο 1922 - 1936

9. Ποιες αλλαγές προκάλεσε στην Ελλάδα η Μικρασιατική καταστροφή;
10. Να περιγράψετε την αντίδραση του κρατικού μηχανισμού μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και το είδος των προβλημάτων που παρουσιάστηκαν.

6. Η ελληνική οικονομία κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου

11. Σε ποια κατάσταση βρισκόταν η ελληνική οικονομία την περίοδο 1919 – 1939;

7. Οι μεγάλες επενδύσεις

12. Ποιες προσπάθειες ανάπτυξης των υποδομών στην Αττική αλλά και σε ολόκληρη τη χώρα έγιναν την περίοδο του Μεσοπολέμου;

8. Η Τράπεζα της Ελλάδος

13. Ποιοι λόγοι οδήγησαν στην ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος, ποια προβλήματα δημιουργήθηκαν και τότε τελικά άρχισε η λειτουργία της;

14. Να παρουσιάσετε τις ενέργειες της Τράπεζας της Ελλάδος την περίοδο 1928 – 1932 και το ρόλο που αυτή έπαιξε στην οικονομική ανάπτυξη του κράτους.

9. Η κρίση του 1932

15. Σε ποια κατάσταση βρισκόταν η ελληνική οικονομία πριν εκδηλωθεί η οικονομική κρίση του 1932;
16. Με ποιες ενέργειες προσπάθησε η ελληνική κυβέρνηση να αποτρέψει την οικονομική κρίση το 1932 και ποια αποτελέσματα τελικά πέτυχε;
17. Τι γνωρίζετε για τη μέθοδο «κλήριγκ»;
18. Πώς επηρέασε τελικά η οικονομική κρίση του 1932 την Ελλάδα σε πολιτικό επίπεδο;

Η διαμόρφωση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων (1821 – 1936)

Β. ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΜΟΡΦΩΣΗ (1844 – 1880)

1. Το Σύνταγμα του 1844

1. Τι αντίκτυπο είχε για τη λειτουργία και το χαρακτήρα των κομμάτων η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843;
2. Ποια ήταν τα αιτήματα και οι επιδιώξεις των κομματικών παρατάξεων στη διάρκεια των εργασιών της εθνοσυνέλευσης του 1843 – 1844;
3. Πώς καθορίστηκαν οι βασιλικές εξουσίες με το σύνταγμα του 1844;
4. Τι γνωρίζετε για τη ρύθμιση του πλαισίου της εκλογικής διαδικασίας και τη λειτουργία της βουλής, της γερουσίας και των κομμάτων;
5. Ποια πορεία ακολούθησε ο κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα μετά την ψήφιση του συντάγματος το 1844 και πως διαμορφώθηκε ο ιδεολογικός χαρακτήρας των κομμάτων;

2. Η παρακμή των «ξενικών» κομμάτων κατά την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας

6. Να αναφέρετε την πορεία του ρωσικού κόμματος κατά την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας.
7. Πώς πολιτεύθηκε ο Ι. Κωλέττης την περίοδο μετά την ψήφιση του συντάγματος του 1844 και ποια ήταν η τύχη του γαλλικού κόμματος μετά το θάνατο του αρχηγού του;
8. Τι γνωρίζετε για τη στάση που κράτησε ο Όθωνας απέναντι στα κόμματα;

9. Να αναφερθείτε στις συνέπειες του Κριμαϊκού πολέμου σε ό,τι αφορά το αγγλικό, το γαλλικό και το ρωσικό κόμμα.

3. Η «νέα γενιά»

10. Πώς επηρέασαν την πολιτική σκέψη και τις συνήθειες της νέας γενιάς πολιτών οι αλλαγές που παρατηρήθηκαν στην Ελλάδα εξαιτίας της οικονομικής και τεχνικής ανάπτυξης;
11. Ποια στάση κράτησε η νέα γενιά απέναντι στους παλιούς πολιτικούς αλλά και απέναντι στο βασιλιά; Μέσα από ποια αιτήματα εκδηλώθηκε αυτή η στάση, στα τέλη της δεκαετίας του 1850;
12. Τι γνωρίζετε για τα αιτήματα που διατυπώθηκαν κατά την επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1862 αλλά και για την κατάληξή της;

4. Η Εθνοσυνέλευση του 1862 - 1864

13. Ποιοι λόγοι οδήγησαν στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1862 και πώς διαμορφώθηκε το πολιτικό τοπίο ύστερα από τη διενέργειά τους;
14. Πεδινοί:
α. Ποιος ήταν ο ηγέτης του κόμματος και ποιους στόχους έθετε;
β. Από ποια κοινωνικά στρώματα αντλούσε το κόμμα τους οπαδούς του;
15. Ορεινοί:
α. Ποιος ήταν ο βασικός άξονας της πολιτικής τους;
β. Ποιες κοινωνικές ομάδες υποστήριζαν την πολιτική τους;
16. Ποιος βρισκόταν στην κορυφή της ηγεσίας του Εθνικού Κομιτάτου και ποιοι οι στόχοι του;
17. Τι γνωρίζετε για τους εκλεκτικούς και τις θέσεις που προωθούσαν;

18. Πως φτάσαμε στην ψήφιση του συντάγματος του 1864, ποιο πολίτευμα και αρχές καθιερώθηκαν και ποια θέση κατείχαν τα κόμματα στον πολιτικό βίο;
19. Ποια προβλήματα δημιουργήθηκαν αμέσως μετά την ψήφιση του συντάγματος του 1864 σε ό,τι αφορά το σχηματισμό κυβέρνησης;
20. Ποιος, πότε και με ποιο σκεπτικό πρότεινε την αρχή της δεδηλωμένης; Ποια κοινοβουλευτική πρακτική καθιέρωνε και ποιες συνέπειες είχε για την πολιτική ζωή του τόπου;

Γ. ΔΙΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ (1880 – 1909)

1. Η εδραίωση του δικομματισμού

1. Πότε εδραιώθηκε ο δικομματισμός στην ελληνική πολιτική σκηνή και από ποια κόμματα;
2. Πότε παρουσίασε ο Χ. Τρικούπης, το πρόγραμμά του για τον εκσυγχρονισμό της χώρας και τι πρόβλεπε αυτό;
3. Ποιους δρόμους ακολούθησε ο Χ. Τρικούπης για την υλοποίηση του προγράμματός του και τι γνωρίζετε για τα αποτελέσματα που είχε αυτό για την οικονομία;
4. Πού οφειλόταν η δημιουργία νέων κοινωνικών στρωμάτων μετά το 1870 και ποια αιτήματά τους εξέφρασε ο Χ. Τρικούπης;
5. Ποιοι βουλευτές συσπειρώθηκαν γύρω από το Θ. Δηλιγιάννη και τι γνωρίζετε για τις βασικές διαφορές του κόμματος του από την πολιτική του Χ. Τρικούπη;

2. Η οργάνωση των κομμάτων κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου

αιώνα

6. Πότε τα κόμματα παρουσιάζονται πιο οργανωμένα και ποια στοιχεία επέτρεπαν σε αυτά να επιβιώσουν στον πολιτικό βίο της χώρας;
7. Λαμβάνοντας υπόψη την οργάνωση της βάσης των κομμάτων, να επισημάνετε τους παράγοντες που επηρέαζαν την κινητοποίηση και την εκλογική απόφαση των οπαδών τους.
8. Να καταγράψετε τα στοιχεία τα οποία έπαιζαν ρόλο για την τοποθέτηση των υποψηφίων βουλευτών στο ψηφοδέλτιο κάποιου κόμματος.
9. Να αναφέρετε τα χαρακτηριστικά του εκλογικού συστήματος και τα κριτήρια με τα οποία ψήφιζαν οι εκλογείς.
10. Τι γνωρίζετε για την κοινωνική προέλευση των υποψηφίων βουλευτών και των κομματικών μελών;
11. Ποια οργάνωση είχαν τα κόμματα σε επίπεδο ηγεσίας και τι γνωρίζετε για τη θέση των βουλευτών μέσα σε αυτά;
12. Ποιες μέθοδοι εξαναγκασμού για την απόσπαση της ψήφου των εκλογέων εφαρμόζονταν και ποιοι τις χρησιμοποιούσαν;
13. Πως εξηγείται το γεγονός ότι στην Ελλάδα – αντίθετα με τις άλλες χώρες της Ευρώπης – δεν εμφανίστηκαν ταξικά κόμματα στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα;

3. Από τη χρεοκοπία στο στρατιωτικό κίνημα στο Γουδί (1893 – 1909)

14. Να αναλύσετε τα αίτια της δυσαρέσκειας του λαού και της κρίσης εμπιστοσύνης προς το πολιτικό σύστημα κατά την περίοδο 1893 – 1909.

15. Πότε ιδρύθηκε η κοινοβουλευτική ομάδα των Ιαπώνων και τι γνωρίζετε για τον ηγέτη της και τις πολιτικές του απόψεις;
16. Πότε έγινε το κίνημα στο Γουδί και ποιος ήταν επικεφαλής;
17. Ποια αιτήματα είχαν οι ηγέτες του κινήματος στο Γουδί, πώς τα προώθησαν και από ποιους υποστηρίχθηκαν;
18. Να καταγράψετε τις αλλαγές που επέφερε το κίνημα στο Γουδί στην πολιτική ζωή της χώρας.

Δ. ΑΝΑΝΕΩΣΗ – ΔΙΧΑΣΜΟΣ (1909 – 1922)

1. Το κόμμα των Φιλελευθέρων

1. Ποιοι ήταν οι φορείς των νέων ιδεών κατά την εκλογική αναμέτρηση της 8ης Αυγούστου 1910 και ποια αιτήματα είχαν;
2. Τι γνωρίζετε για τη συμμετοχή των παλαιών κομμάτων στις εκλογές της 8ης Αυγούστου 1910 και ποιο ήταν το εκλογικό αποτέλεσμα;
3. Πότε έγινε η πρώτη δημόσια εμφάνιση του Ε. Βενιζέλου ως ελλαδίτη πολιτικού, ποιους συσπείρωσε γύρω του και πότε ίδρυσε το κόμμα του;
4. Να αναφέρετε τους στόχους και τις βασικές θέσεις του προγράμματος του Ε. Βενιζέλου.
5. Πότε πήρε εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης ο Ε. Βενιζέλος και γιατί προχώρησε στην προκήρυξη νέων εκλογών για το Νοέμβριο του 1910;
6. Πώς αντέδρασαν τα παλαιότερα κόμματα στην απόφαση του Ε. Βενιζέλου για τη διεξαγωγή νέων εκλογών και ποιο ήταν το αποτέλεσμα της εκλογικής αναμέτρησης;

7. Πότε και ποιες τροποποιήσεις των διατάξεων του συντάγματος έγιναν από την κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου;
8. Ποιες μεταρρυθμίσεις εισήγαγε η κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου στο δημόσιο και ιδιωτικό βίο της χώρας και με ποιο τρόπο;
9. Ποιες πολιτικές δυνάμεις συμμετείχαν στις εκλογές του Μαρτίου του 1912 και πώς εξηγείται η άνετη επικράτηση του κόμματος των Φιλελευθέρων;
10. Η δομή του κόμματος των Φιλελευθέρων;
  - α. Ποια ήταν η θέση του Ε. Βενιζέλου σε αυτό;
  - β. Τι γνωρίζετε για το ρόλο που είχαν οι λέσχες Φιλελευθέρων μέσα στα πλαίσια του κόμματος;
  - γ. Θεωρείτε ότι οι βενιζελικοί πέτυχαν να διαμορφώσουν το κόμμα τους σύμφωνα με τις προσδοκίες τους;

2. Τα αντιβενιζελικά κόμματα

11. Να αναφέρετε τα χαρακτηριστικά των αντιβενιζελικών κομμάτων και να επισημάνετε το κοινό τους χαρακτηριστικό και τη διαφορά τους.
12. Σε τι συμφωνούσαν και σε τι διέφεραν τα αντιβενιζελικά κόμματα από τους Φιλελεύθερους;
13. Τι γνωρίζετε για τις θέσεις του κόμματος του Δ. Ράλλη σχετικά με τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος και την ανάπτυξη της οικονομίας; Σε ποια κοινωνικά στρώματα απευθυνόταν;
14. Ποιο γεγονός προσπαθούσαν να εκμεταλλευθούν οι εκπρόσωποι του Εθνικού κόμματος του Κ. Μαυρομιχάλη και τι υποστήριζαν;

15. Σε τι διέφερε το κόμμα του Γ. Θεοτόκη από τα άλλα αντιβενιζελικά κόμματα, σε ποιο σημείο συμφωνούσε με τους Φιλελευθέρους και ποια ήταν τα αιτήματά του;

3. Τα αριστερά κόμματα

16. Ποια ήταν τα χαρακτηριστικά των ομάδων που αποτελούσαν τα αριστερά κόμματα;
17. Ποιοι ίδρυσαν την Κοινωνιολογική Εταιρεία και τι γνωρίζετε για τους στόχους και τα αιτήματά τους;
18. Πότε και με ποιο όνομα ίδρυσε η Κοινωνιολογική Εταιρεία κόμμα και τι γνωρίζετε για τις προγραμματικές δηλώσεις και την εκλογική του απήχηση;

4. Ο εθνικός διχασμός (1915 – 1922)

19. Ποια θέση κατείχε ο Ε. Βενιζέλος στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας και ποια προβλήματα προκαλούσαν στη χώρα οι παρεμβάσεις του βασιλιά στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής κατά το χρονικό διάστημα από το 1912 έως την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου;
20. Να περιγράψετε τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στην πολιτική ζωή της χώρας και στο στρατό ως αποτέλεσμα του πνεύματος του εθνικού διχασμού.
21. Να καταγράψετε τα γεγονότα στην εσωτερική πολιτική ζωή της Ελλάδας και να επισημάνετε τα αίτια που οδήγησαν στην παραίτηση της κυβέρνησης του Βενιζέλου το 1915.

22. Ποια γεγονότα ύστερα από την παραίτηση της κυβέρνησης το 1915 οδήγησαν το Βενιζέλο στη συγκρότηση της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης;
23. Με ποια μορφή εκδηλώθηκε ο εθνικός διχασμός ύστερα από τη συγκρότηση της κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης έως και την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών;
24. Με ποιο στόχο οι Φιλελεύθεροι προκήρυξαν τις εκλογές το Νοέμβριο του 1920 και ποιες πολιτικές, διπλωματικές και στρατιωτικές συνέπειες είχε το αποτέλεσμα της εκλογικής αναμέτρησης;

5. Το Σοσιαλιστικό κόμμα

25. Ποια χρονική περίοδο ιδρύθηκε το Σ.Ε.Κ.Ε. και πότε άλλαξε την ονομασία του;
26. Να παρουσιάσετε τις θέσεις του Σ.Ε.Κ.Ε. για την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της χώρας, καθώς και για την κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Ε. ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ (1923 – 1936)

1. Οι συνέπειες της Μικρασιατικής καταστροφής

1. Πώς επηρέασε η μικρασιατική καταστροφή τις επιλογές των ελληνικών κομμάτων, όσον αφορά την εξωτερική τους πολιτική, και τι γνωρίζετε για την εκλογική στάση των προσφύγων;

2. Ποιες επιπτώσεις προκάλεσε η μικρασιατική καταστροφή στο βιοτικό επίπεδο και στην κοινωνική ζωή της χώρας, όπως και στη στάση των πολιτών απέναντι στην πολιτική;
3. Να προσδιορίσετε τα αίτια της κρίσης του κοινοβουλευτικού συστήματος και να αναφέρετε τα στοιχεία που καθόρισαν την πολιτική ζωή της χώρας αυτήν την περίοδο.
4. Πώς ερμηνεύεται η επιθυμία των στρατιωτικών να έχουν τον πρώτο λόγο σε θέματα εσωτερικής πολιτικής της χώρας;
5. Με ποιους τρόπους εκδηλώθηκε η επέμβαση των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή μετά τη μικρασιατική καταστροφή;
6. Να περιγράψετε και να σχολιάσετε τη στάση που υιοθέτησαν τα κόμματα απέναντι στην ανάμειξη των στρατιωτικών στην πολιτική ζωή.
7. Για ποιους λόγους οι ηγεσίες των κομμάτων καταστρατηγούσαν το σύνταγμα και πώς επηρέασε αυτό το γεγονός την πολιτική συμπεριφορά των κυβερνήσεων;

2. Τα κόμματα από το τέλος του Μικρασιατικού πολέμου μέχρι τη δικτατορία του Ι. Μεταξά

8. Να επισημάνετε το στόχο του προγράμματος των Φιλελευθέρων και να αναφέρετε τις κοινωνικές ομάδες που στήριζαν την πολιτική τους.
9. Ποια προβλήματα αντιμετώπιζαν οι Φιλελεύθεροι στο επίπεδο της πολιτικής πρακτικής μετά το τέλος του μικρασιατικού πολέμου;
10. Τι γνωρίζετε για τη διαδικασία της ψήφισης νέου συντάγματος μετά το 1924 και ποιο πολίτευμα καθιερώθηκε στην Ελλάδα;

11. Ποιες δυνατότητες έδωσε το αποτέλεσμα των εκλογών του 1928 στους Φιλελευθέρους προκειμένου να γεφυρώσουν το χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στις πολιτικές παρατάξεις και ποιοι λόγοι εμπόδισαν κάθε προσπάθεια για συμβιβασμό;
12. Τι γνωρίζετε για το αποτέλεσμα των εκλογικών αναμετρήσεων του 1932 και του 1933;
13. Για ποιους λόγους ο Ν. Πλαστήρας οργάνωσε στρατιωτικό κίνημα, ποια ήταν η τύχη του κινήματος και τι γνωρίζετε για τις συνέπειές του στην πολιτική ζωή της χώρας;
14. Πότε ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας ο Π. Τσαλδάρης και ποια πολιτική επιχείρησε να ακολουθήσει;
15. Να αναφέρετε το γεγονός που εμπόδισε την υλοποίηση των διακηρύξεων του Παναγή Τσαλδάρη και όξυνε τις αντιθέσεις ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα.
16. Τι γνωρίζετε για τη συγκρότηση συνωμοτικών ομάδων από αξιωματικούς και ποιες ήταν οι επιδιώξεις τους;
17. Πότε και με ποιο σκοπό προχώρησε σε στρατιωτικό κίνημα ο Ε. Βενιζέλος και πώς επηρέασε αυτό τη στάση της κυβέρνησης;
18. Πότε πραγματοποιήσε το στρατιωτικό του κίνημα ο Γ. Κονδύλης και ποιος ήταν ο στόχος του;
19. Τι γνωρίζετε για το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 και ποια πολιτική ακολούθησε ο βασιλιάς Γεώργιος Β' μετά από αυτό;
20. Ποια γεγονότα εκμεταλλεύτηκε και ποια πρόφαση χρησιμοποίησε ο Μεταξάς για να υλοποιήσει τα δικτατορικά του σχέδια;

21. Να παρουσιάσετε τα βασικά χαρακτηριστικά του καθεστώτος που επέβαλε ο Μεταξάς στην ελληνική κοινωνία.
22. Να περιγράψετε τα κυριότερα γεγονότα που διαμόρφωσαν την πολιτική ζωή της Ελλάδας μετά τη λήξη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου.

Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα (1821-1930)

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20^ο ΑΙΩΝΑ

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1914 - 1922

1. Ο διωγμός του 1914 (ο πρώτος διωγμός)

1. Να παρουσιάσετε τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής παρουσίας στη Μ. Ασία και ειδικότερα τις εξελίξεις το 18ο και 19ο αιώνα.
2. Ποιοι λόγοι οδήγησαν στην εθνική αφύπνιση των Τούρκων και σε ποιο βαθμό επηρέασε αυτή την τύχη των μειονοτήτων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία;
3. Να παρουσιάσετε την πολιτική της τουρκικής κυβέρνησης απέναντι στο ελληνικό στοιχείο λίγο πριν την είσοδο της Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις μεθόδους που χρησιμοποίησε για να υλοποιήσει αυτήν την πολιτική.
4. Πώς αντέδρασε το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Ελλάδα στην πολιτική διώξεων των Τούρκων;
5. Με ποια μορφή εκδηλώθηκε η καταπιεστική τακτική της Τουρκίας απέναντι στο ελληνικό στοιχείο;
6. Ποια αποτελέσματα είχε για τους Έλληνες η πολιτική διώξεων που ακολούθησε η Τουρκία μέχρι το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου;

2. Άλλα προσφυγικά ρεύματα

7. Να αναφερθείτε στην τύχη των προσφύγων από την Ανατολική Μακεδονία κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και τον

τρόπο που αντιμετωπίστηκε το πρόβλημά τους μετά τη λήξη των εχθροπραξιών.

8. Πώς ρύθμιζε το συνοριακό ζήτημα της Ελλάδας και της Βουλγαρίας η Συνθήκη του Νεϊγύ και ποιες άμεσες επιπτώσεις είχε για τους πληθυσμούς των δύο χωρών;
9. Να περιγράψετε τις συνέπειες για τους ελληνικούς πληθυσμούς της Ρωσίας που προκάλεσε η Ρωσική Επανάσταση.
10. Από ποιες περιοχές κατέφυγαν Έλληνες πρόσφυγες στην Ελλάδα την περίοδο 1914 - 1919;
11. Σε ποιες περιοχές της Ελλάδας κατευθύνθηκε το κύριο μέρος του προσφυγικού κύματος την περίοδο 1912 - 1920;

3. Η περίθαλψη (1914 – 1921)

12. Ποιοι φορείς ανέλαβαν το έργο της περίθαλψης των προσφύγων μέχρι και το 1914 και με ποιο τρόπο;
13. Να περιγράψετε τις ενέργειες της κυβέρνησης του Ε. Βενιζέλου κατά την περίοδο του Εθνικού Διχασμού για την αποκατάσταση των προσφύγων.
14. Πώς αξιολογείτε τις προσπάθειες για την αποκατάσταση των προσφύγων την περίοδο 1917 - 1921;
15. Να καταγράψετε τα μέτρα του ελληνικού κράτους που αποδεικνύουν ότι υπήρξε μέριμνα για τους πρόσφυγες την περίοδο 1917 – 1921.

4. Η παλιννόστηση

16. Μέσα σε ποια χρονικά πλαίσια αλλά και με ποιο τρόπο πραγματοποιήθηκε η παλιννόστηση των προσφύγων;
17. Ποιες συνθήκες αντιμετώπισαν οι παλιννοστούντες και με ποιο τρόπο προσπάθησε να τους βοηθήσει η Ύπατη Αρμοστεία της Σμύρνης;

B. Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

1. Η έξοδος

1. Να περιγράψετε με σύντομο τρόπο τα πολιτικά, διπλωματικά και στρατιωτικά γεγονότα από την πρώτη μέρα που αποβιβάστηκε ο ελληνικός στρατός στη Σμύρνη μέχρι και τη λήξη του μικρασιατικού πολέμου.
2. Ποια ήταν η πορεία του προσφυγικού ρεύματος από την Μ. Ασία πριν την καταστροφή της Σμύρνης;
3. Πώς αντιμετώπισε το τουρκικό κράτος τους έλληνες αιχμαλώτους και ποια ήταν η τύχη των κατοίκων της Ανατολικής Θράκης και της Καλλίπολης;
4. Τι γνωρίζετε για το συνολικό αριθμό των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες περιοχές μέχρι και το 1925;

2. Το πρώτο διάστημα

5. Αφού αναφερθείτε στον αριθμό των προσφύγων στην Ελλάδα, όπως αυτός καταγράφηκε με τις σχετικές απογραφές, να περιγράψετε τις συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων και τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν.

6. Να καταγράψετε τα πρώτα κυβερνητικά μέτρα που στόχευαν στην κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών των προσφύγων την περίοδο 1922 – 1923.
7. Ποιοι φορείς ανέλαβαν το έργο της προσωρινής στέγασης των προσφύγων και πώς αντιμετώπισαν το πρόβλημα;
8. Ποια ήταν η στάση και οι προσδοκίες των προσφύγων το πρώτο διάστημα της παραμονής τους στην Ελλάδα;

3. Η Σύμβαση της Λοζάνης και η ανταλλαγή των πληθυσμών

9. Πότε υπογράφηκε η Συνθήκη της Λοζάνης και πώς ρύθμιζε το ζήτημα της ανταλλαγής των πληθυσμών;
10. Σε ποια σημεία διέφερε η Συνθήκη της Λοζάνης από τις προηγούμενες συνθήκες σχετικά με το ζήτημα της ανταλλαγής των πληθυσμών;
11. Ποια ήταν η αντίδραση των ελλήνων προσφύγων μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης;
12. Να αναλύσετε τους λόγους για τους οποίους η ελληνοτουρκική σύμβαση έγινε αποδεκτή από την ελληνική πλευρά.
13. Πότε ιδρύθηκε η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής; Τι γνωρίζετε για την έδρα, τα μέλη και τις αρμοδιότητές της;

Γ. Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

1. Η Επιτροπή Αποκατάστασως Προσφύγων

1. Πότε ιδρύθηκε η ΕΑΠ, ποιες ήταν οι συνθήκες ίδρυσής της και τι γνωρίζετε για την αποστολή της;
2. Να αναφέρετε τους πόρους που διέθεσε η ελληνική κυβέρνηση στην ΕΑΠ.
3. Πώς επηρέασε η διάκριση των προσφύγων σε «αστούς» και «αγρότες» την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα;
4. Σε ποιο βαθμό πραγματοποιήθηκε η επιδίωξη της ΕΑΠ να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες με κριτήριο τον τόπο προέλευσής τους;
5. Τι γνωρίζετε για την αποκατάσταση των προσφύγων με βάση τις αντικειμενικές συνθήκες και για ποιους λόγους κρίθηκε αναγκαίο να δοθεί βάρος στην αγροτική αποκατάστασή τους;
6. Πώς μπορεί να εξηγηθεί η προτεραιότητα που έδωσε η ΕΑΠ στην εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία;
7. Πώς εξηγείται η μεγάλη κινητικότητα των προσφύγων, ιδιαίτερα τα πρώτα χρόνια μετά την άφιξη τους στην Ελλάδα;
8. Μέχρι πότε λειτούργησε η ΕΑΠ και ποιοι άλλοι φορείς ασχολήθηκαν με την αποκατάσταση των προσφύγων;

2. Η αγροτική αποκατάσταση

9. Ποιος φορέας ανέλαβε το έργο της αγροτικής αποκατάστασης, που απέβλεπε αυτή και σε ποιες περιοχές εγκαταστάθηκαν οι πρόσφυγες;

10. Τι γνωρίζετε για τη μορφή, τη διαδικασία διανομής και τον τρόπο αποπληρωμής της αξίας των παραχωρούμενων κλήρων;
11. Να περιγράψετε το σύστημα που επικράτησε για τη στέγαση των προσφύγων στις αγροτικές περιοχές.

3. Η αστική αποκατάσταση

12. Ποιες ήταν οι διαφορές της αστικής και της αγροτικής αποκατάστασης;
13. Να παρουσιάσετε τα εμπόδια που συνάντησε η αποκατάσταση των προσφύγων στις αστικές περιοχές.
14. Πού ιδρύθηκαν οι πρώτοι συνοικισμοί και πόσοι ήταν;
15. Να αναφέρετε το σύστημα που ακολουθήθηκε στην ανέγερση των προσφυγικών κατοικιών και τα χαρακτηριστικά που είχε η οικοδόμηση των συνοικισμών.
16. Ποιες πρωτοβουλίες ανέλαβαν οι εύποροι πρόσφυγες για να διευθετήσουν το ζήτημα της στέγασής τους;
17. Πώς αντιμετώπισαν οι άποροι πρόσφυγες το πρόβλημα της στέγασής τους;

Δ. Η ΑΠΟΖΗΜΙΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

1. Η αποζημίωση των ανταλλαξιμών

1. Ποιοι φορείς ανέλαβαν να εκτιμήσουν την αξία των περιουσιών που εγκατέλειψαν οι πρόσφυγες στις πατρίδες τους;
2. Να παρουσιάσετε τη λύση που υιοθετήθηκε στο ζήτημα της εκτίμησης των περιουσιών των προσφύγων.
3. Από ποιες υπηρεσίες και με ποια κριτήρια έγινε η προσωρινή εκτίμηση των προσφυγικών περιουσιών;
4. Ποιες επιτροπές συστάθηκαν για την οριστική εκτίμηση των περιουσιών που εγκαταλείφθηκαν στην Τουρκία και ποιες δυσκολίες παρουσιάστηκαν;

2. Η ελληνοτουρκική προσέγγιση

5. Αφού καταγράψετε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις κατά το χρονικό διάστημα 1923 – 1926, στην συνέχεια να αναφερθείτε στο περιεχόμενο και την τύχη των διπλωματικών πράξεων που υπέγραψαν οι δυο χώρες.
6. Ποιες ήταν οι επιδιώξεις του Ε. Βενιζέλου κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων με την Τουρκία μετά τον Αύγουστο του 1928 και πώς αντέδρασαν οι πρόσφυγες σε μια πιθανή προσέγγιση των δυο χωρών;
7. Πότε υπογράφηκε η Συμφωνία της Άγκυρας και ποια ήταν τα κυριότερα σημεία της;
8. Ποιες επιμέρους συμφωνίες, μετά τη Συμφωνία της Άγκυρας, ολοκλήρωσαν την προσέγγιση της Ελλάδας και της Τουρκίας;

9. Κατά πόσο ανταποκρίνονταν οι ρυθμίσεις που επιβλήθηκαν στις συμφωνίες που υπέγραψαν η Ελλάδα και η Τουρκία το 1930 στις προσδοκίες του Βενιζέλου και των προσφύγων;

Ε. Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1. Η ενσωμάτωση των προσφύγων

1. Ποιες αντικειμενικές δυσχέρειες έπρεπε να ξεπεραστούν για να αποκατασταθούν οι πρόσφυγες;
2. Να αξιολογήσετε το έργο της ΕΑΠ στην πραγματοποίηση του έργου της αποκατάστασης των προσφύγων.
3. Ποιες διαφορές υπήρχαν ανάμεσα στους πρόσφυγες;
4. Ποια ήταν τα παράπονα των προσφύγων και σε ποιο βαθμό αυτά ήταν βάσιμα;
5. Τι γνωρίζετε για τη διαφορά νοοτροπίας που υπήρχε ανάμεσα στους γηγενείς και στους πρόσφυγες;
6. Να παρουσιάσετε τη διάσταση γηγενών και προσφύγων, όπως αυτή εκφράστηκε στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή.
7. Ποια μορφή πήρε η αντίθεση μεταξύ γηγενών και προσφύγων και πότε έπαψε να υπάρχει;

2. Οι επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων

8. Να αξιολογήσετε την επίδραση της Μικρασιατικής καταστροφής στην πορεία του ελληνισμού.

9. Ποιες επιπτώσεις είχε η άφιξη των προσφύγων στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας;
10. Να παρουσιάσετε τα χαρακτηριστικά που είχε ο πληθυσμός της χώρας μετά την εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα.
11. Πώς διαμορφώθηκε η εθνολογική σύσταση του πληθυσμού της Ελλάδας με τον ερχομό των προσφύγων και ποια σημασία είχε το γεγονός αυτό;
12. Ποια επίδραση άσκησε η παρουσία των προσφύγων στην αγροτική παραγωγή;
13. Με ποιον τρόπο συνέβαλαν οι πρόσφυγες στην ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας;
14. Πώς επηρέασε η άφιξη των προσφύγων την ένταξη των γυναικών στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό;
15. Ποια ήταν η προσφορά των προσφύγων στη μουσική εξέλιξη και στην πνευματική ζωή της χώρας;

Παρευξείνιος ελληνισμός

1. Ποιες οθωμανικές ρυθμίσεις βελτίωσαν τη θέση του ποντιακού ελληνισμού;
2. Ποιοι ήταν οι κυριότεροι τομείς ανάπτυξης του Ποντιακού ελληνισμού;
3. Τι γνωρίζετε για τη μεγάλη εμπορική ανάπτυξη της Τραπεζούντας;
4. Ποια ήταν η πνευματική ανάπτυξη που ακολούθησε την οικονομική;
5. Ποιες προσωπικότητες στηρίζουν τη δημιουργία αυτόνομης ποντιακής δημοκρατίας;
6. Τι γνωρίζετε για την περίοδο διακυβέρνησης της Τραπεζούντας από το μητροπολίτη Χρύσανθο;
7. Τι γνωρίζετε για την οργάνωση των Ποντίων της Διασποράς και το έργο του Κ. Κωνσταντινίδη;
8. Ποια ήταν η στάση του Βενιζέλου απέναντι στις διεκδικήσεις των Ποντίων και πώς αυτοί αντέδρασαν;
9. Πώς κατέληξε ο αγώνας για την ίδρυση αυτόνομης ποντιακής δημοκρατίας και για ποιους λόγους;
10. Τι γνωρίζετε για τη γενοκτονία των Ποντίων κατά τον 20ό αιώνα;

ΑΣΚΗΣΕΙΣ

A. Ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής

1. Ως αγροτική μεταρρύθμιση θεωρείτο
  - α. η δημιουργία μεγάλων ιδιοκτησιών γης
  - β. η στήριξη της οικονομίας του κράτους στη γεωργία
  - γ. ο χωρισμός των αξιοποιήσιμων εδαφών σε μικρές ιδιοκτησίες
  - δ. η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην εκμετάλλευση της γης.

2. Η ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας κρίθηκε απαραίτητη
  - α. για να διακανονιστούν τα χρέη των μικροϊδιοκτητών
  - β. για να αποταμιεύουν οι αγρότες χρήματα σε ένα δικό τους φορέα
  - γ. για να διευκολύνονται οι μικροϊδιοκτήτες στην εμπορευματοποίηση της παραγωγής τους
  - δ. για να κερδοσκοπούν οι λίγοι τσιφλικάδες

3. Η ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης στο ελληνικό κράτος έπαιξε σημαντικό ρόλο στη δημιουργία εργατικού κινήματος, επειδή
  - α. ήταν η μεγαλύτερη πόλη του κράτους
  - β. ήταν πόλη με κοσμοπολίτικο προσανατολισμό σε ιδέες
  - γ. είχε κατοίκους που προέρχονταν από όλη την Ευρώπη
  - δ. ήταν ο συνδετικός κρίκος Ευρώπης και Ασίας.

4. Η πολιτική του βενιζελισμού στον οικονομικό τομέα
  - α. αντιπροσώπευε τους λίγους και ισχυρούς
  - β. επιδίωκε δανεισμό από χώρες της Δυτικής Ευρώπης
  - γ. προωθούσε επενδύσεις στο εξωτερικό
  - δ. θεωρούσε το κράτος ως τον κύριο φορέα ανάπτυξης.

5. Οι Σύμμαχοι απέσυραν την κάλυψη στο ελληνικό χαρτονόμισμα, γιατί
  - α. ήθελαν να πιέσουν την Ελλάδα να οδηγηθεί σε πόλεμο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία
  - β. αντέδρασαν στην οικονομική πολιτική του Βενιζέλου
  - γ. τα φιλοβασιλικά κόμματα αφού κέρδισαν τις εκλογές επανέφεραν το βασιλιά Κωνσταντίνο
  - δ. η Ελλάδα δεν ήθελε πια τη βοήθειά τους.

Β. Ερωτήσεις του τύπου «Σωστό – Λάθος»

1. Οι τσιφλικάδες της Θεσσαλίας βοήθησαν το κράτος στην οργάνωση των καλλιεργειών σιταριού. Σ Λ
2. Οι συγκρούσεις στο Κιλελέρ το 1910 είχαν ως αιτία τη διεύρυνση των βορείων συνόρων του ελληνικού κράτους. Σ Λ
3. Η Φεντερασιόν ήταν οργάνωση με εθνικιστικές ιδέες. Σ Λ
4. Κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, τα μεγάλα προβλήματα της Ελλάδας επιδεινώθηκαν. Σ Λ
5. Το «κλήρικκ» ήταν τρόπος διακανονισμού των διεθνών συναλλαγών. Σ Λ

Γ. Ερωτήσεις αντιστοίχισης

Να γράψετε, στο κενό αριστερά, το γράμμα του δεδομένου της στήλης Β που αντιστοιχεί στο δεδομένο της στήλης Α. (Κάποια δεδομένα της στήλης Β περισσεύουν).

Α.΄	Β.΄
<ol style="list-style-type: none"> 1. ___ ΔΟΕ 2. ___ Τανζιμάτ 3. ___ Φεντερασιόν 4. ___ Πάουερ 5. ___ Κλήρικκ 	<p>α. εταιρεία που ανέλαβε την εγκατάσταση μονάδων παραγωγής ηλεκτρισμού στην Αθήνα</p> <p>β. μέθοδος διακανονισμού με βάση διακρατικές συμφωνίες κοστολόγησης των προς ανταλλαγή προϊόντων</p> <p>γ. πολυεθνική εργατική οργάνωση</p> <p>δ. επιτροπή στελεχωμένη από εκπροσώπους έξι δυνάμεων για την υποχρεωτική διαχείριση εσόδων και εξόδων του ελληνικού κράτους</p> <p>ε. μεταρρύθμιση που έδινε διευρυμένα δικαιώματα στους χριστιανούς</p> <p>στ. γερμανική εταιρεία εγκατάστασης τηλεφωνικού</p>

	δικτύου ζ. επιτροπή αποκατάστασης προσφύγων
--	---

Δ. Συνδυασμός ερωτήσεων πολλαπλής επιλογής και συμπλήρωσης

1. α. Θεμελιωτής και πρώτος διοικητής της Εθνικής Τράπεζας ήταν:

- α) ο Εϋνάρδος
- β) ο Συγγρός
- γ) ο Σκουζές
- δ) ο Σταύρου

β. Το μεγάλο πλεονέκτημα της Εθνικής Τράπεζας, και ταυτόχρονα η κύρια πηγή εσόδων της, ήταν το ..... δικαίωμα, η δυνατότητά της να .....

Ε. Να βάλετε σε κύκλο το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση.

I. Τα μεγάλα προσφυγικά ρεύματα που δημιουργήθηκαν στη διάρκεια του 20ου αιώνα ήταν αποτέλεσμα:

- α. των πολεμικών συγκρούσεων και γενικότερα της έξαρσης του εθνικισμού στην περιοχή,
- β. της χρόνιας ελληνοβουλγαρικής αντιπαράθεσης,
- γ. των μεγάλων προσφυγικών ρευμάτων από την περιοχή του Καυκάσου και του Πόντου.

II. Για την αποκατάσταση των προσφύγων η Ε.Α.Π. έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα:

- α. στην ηλικία του ανθρώπινου δυναμικού, ώστε να προωθηθεί στις πόλεις το απαραίτητο εργατικό δυναμικό,

- β. στα επαγγέλματα καθώς και στις περιοχές που ζούσαν οι πρόσφυγες πριν από τη Μικρασιατική καταστροφή,
- γ. στις μεγάλες ανάγκες της βιομηχανίας για φθινό εργατικό δυναμικό.

III. Το ελληνοτουρκικό σύμφωνα φιλίας του 1930 κρίθηκε επιτυχημένο επειδή:

- α. για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα δε σημειώθηκαν τριβές μεταξύ των δυο χωρών,
- β. λύθηκε το πρόβλημα της αποζημίωσης των προσφύγων,
- γ. προωθήθηκαν οι οικονομικές σχέσεις μεταξύ των δυο χωρών.

IV. Οι πρόσφυγες συνέβαλαν στην ανάπτυξη της βιομηχανίας επειδή:

- α. αποτελούσαν φθινό εργατικό δυναμικό,
- β. υπήρχε ειδικευμένο και φθινό εργατικό και άνθρωποι με επιχειρηματικές ικανότητες,
- γ. μεταφέρθηκαν κεφάλαια από Μικρασιάτες ομογενείς στον ελληνικό χώρο.

Στ. Να γράψετε, στο κενό αριστερά, το γράμμα του δεδομένου της Β΄ στήλης, που αντιστοιχεί στο δεδομένο της Α΄ στήλης (κάποια δεδομένα της Β΄ στήλης περισσεύουν).

Α΄. Θέματα που απασχόλησαν την Εθνοσυνέλευση του 1843-1844	Β΄. Ρύθμιση
---	--------------------

<p>1. ___ Προϋποθέσεις για την απόκτηση της ιδιότητας του Έλληνα πολίτη</p> <p>2. ___ Καθορισμός των προσόντων των δημοσίων υπαλλήλων</p>	<p>α. Συνταγματική ρήτρα</p> <p>β. Βασιλικό διάταγμα</p> <p>γ. Ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης</p> <p>δ. Διπλωματική ρύθμιση</p> <p>ε. Νομοθετική ρύθμιση</p>
---	--

Z. α. Να βάλετε σε κύκλο το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση:
Κατά τις συζητήσεις της Εθνοσυνέλευσης του 1843-1844, το πρόβλημα που αφορούσε τις προϋποθέσεις για την απόκτηση της ιδιότητας του πολίτη επιλύθηκε:

- α) με ψήφισμα της Εθνοσυνέλευσης
- β) με συνταγματική ρήτρα
- γ) με μελλοντική νομοθετική πράξη
- δ) με βασιλικό διάταγμα

β. Να σχολιάσετε τους λόγους για τους οποίους οδηγήθηκε η Εθνοσυνέλευση σ' αυτήν την απόφαση:

.....

.....

Η. Να βάλετε σε κύκλο το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση.

1. Με τη Συνθήκη των Σεβρών (Ιούλιος 1920)

- α) ανατέθηκε οριστικά η διοίκηση της περιοχής της Σμύρνης στην Ελλάδα
- β) αποβιβάστηκε ελληνικός στρατός στη Σμύρνη
- γ) περιήλθε υπό Ελληνική διοίκηση προσωρινά η περιοχή της Σμύρνης
- δ) ρυθμίστηκαν οριστικά οι εδαφικές σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας

2. Με την άφιξη των προσφύγων, το έργο της προσωρινής στέγασης ανέλαβε

- α) η Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής
- β) το Υπουργείο Περιθάλψεως
- γ) το Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων

- δ) η ΕΑΠ (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων)
3. Η Ελληνοτουρκική Σύμβαση (30-1-1923)
- α) ρύθμιζε την προαιρετική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας
  - β) ικανοποίησε τα συμφέροντα των προσφύγων
  - γ) ήταν αντίθετη με τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων
  - δ) ρύθμισε την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας
4. Με τη Συνθήκη της Λωζάνης (24 Ιουλίου 1923)
- α) ρυθμίστηκαν οριστικά οι εδαφικές σχέσεις Ελλάδας - Τουρκίας
  - β) προσαρτήθηκαν τα ωδεκάνησα στην Ελλάδα
  - γ) πραγματοποιήθηκε το όραμα της Μεγάλης Ελλάδας
  - δ) παραχωρήθηκε η δυτική Θράκη στην Ελλάδα

Θ. Να γράψετε, στο κενό αριστερά, το γράμμα του δεδομένου της στήλης Β΄ που αντιστοιχεί στο δεδομένο της στήλης Α΄. (Κάποια δεδομένα της στήλης Β΄ περισσεύουν).

Στήλη Α΄	Στήλη Β΄
___ πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία	α) Συνθήκη Βουκουρεστίου
___ πρόσφυγες από τη Βουλγαρία	β) Ελληνοτουρκική Σύμβαση (Ιανουάριος 1923)
___ πρόσφυγες από Πόντο, Κιλικία, Καππαδοκία	γ) Συνθήκη Σεβρών (Αύγουστος 1920)
	δ) Συνθήκη Νεϊγύ (Νοέμβριος 1919)

Στήλη Α΄	Στήλη Β΄
----------	----------

<p>___ μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα το 1924 και το 1925 με τη μέριμνα της Μικτής Επιτροπής</p>	<p>α) Έλληνες κάτοικοι Ανατολικής Θράκης β) Έλληνες κάτοικοι Δυτικής Θράκης</p>
<p>___ τους δόθηκε προθεσμία ενός μήνα για να εκκενώσουν την περιοχή</p>	<p>γ) Έλληνες κάτοικοι Βουλγαρίας δ) Έλληνες κάτοικοι Κεντρικής και Νότιας Μικράς Ασίας</p>

I. Να βάλετε σε κύκλο το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση.

Η λειτουργία της ΕΑΠ διήρκεσε

- α) 1923 - 1930
- β) 1922 - 1930
- γ) 1923 - 1932
- δ) 1922 - 1936

ΙΑ. Να γράψετε, στο κενό αριστερά, το γράμμα του δεδομένου της στήλης Β΄ που αντιστοιχεί στο δεδομένο της στήλης Α΄. (Κάποια δεδομένα της στήλης Β΄ περισσεύουν).

Στήλη Α΄	Στήλη Β΄
<p>___ αγροτική αποκατάσταση ___ αστική αποκατάσταση</p>	<p>α) συνάντησε περισσότερα εμπόδια για την πραγματοποίησή της β) περιελάμβανε μόνο στέγαση γ) ανέλαβε την αποκατάσταση κυρίως η ΕΑΠ δ) περιελάμβανε στέγαση και υπήρχε μέριμνα για εύρεση εργασίας ε) την ανέλαβε το κράτος περισσότερο παρά η ΕΑΠ</p>

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

Να σημειώσετε την ένδειξη Σ (σωστό) ή Λ (λάθος) στο κουτάκι δίπλα σε κάθε άσκηση.

1. Από τα πρώτα βήματα του Νεοελληνικού κράτους το πρόβλημα της μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας δημιούργησε μεγάλες κοινωνικές εντάσεις.
2. Οι Έλληνες ομογενείς που αγόρασαν τα τσιφλίκια της Θεσσαλίας άσκησαν οικονομικές και κοινωνικές πιέσεις για την τιμή του σιταριού.
3. Με την ολοκλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης κυριάρχησε στην ύπαιθρο η μικρή ιδιοκτησία.
4. Η Σοσιαλιστική ιδεολογία γνώρισε αξιοσημείωτη διάδοση στην ελληνική κοινωνία στα τέλη του 19ου αιώνα.
5. Η δημιουργία ενός μεγάλου εθνικού κράτους εντασσόταν στις επιδιώξεις της αστικής τάξης.
6. Το μεγαλύτερο πρόβλημα της χώρας τις παραμονές των Βαλκανικών πολέμων ήταν οι ελλειμματικοί προϋπολογισμοί και η έλλειψη οικονομικών πόρων.
7. Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους δεν άλλαξαν οι οικονομικές συνθήκες της χώρας.
8. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου πολέμου επιδεινώθηκε η

- οικονομική κατάσταση της Ελλάδας.
9. Η κρατική μηχανή αντιμετώπισε ανεπαρκώς το μεγάλο πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων.
10. Η ελληνική οικονομία γνώρισε αξιοσημείωτη ανάπτυξη στα χρόνια του Μεσοπολέμου.
11. Μεγάλες ξένες εταιρείες πραγματοποίησαν μεγάλες επενδύσεις στο πολεοδομικό συγκρότημα της πρωτεύουσας μετά τη Μικρασιατική καταστροφή.
12. Η δημιουργία της Τράπεζας της Ελλάδος ήταν πρωτοβουλία του διοικητή της Εθνικής Τράπεζας.
13. Η παγκόσμια οικονομική κρίση επηρέασε αρνητικά την οικονομική ανάπτυξη της χώρας.
14. Η μέθοδος «κλήριγκ» κυριάρχησε στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας στη δεκαετία του 1930.

Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ

Να σημειώσετε την ένδειξη Σ (σωστό) ή Λ (λάθος) στο κουτάκι δίπλα σε κάθε άσκηση.

1. Η Επανάσταση του 1843 συνέβαλε στη σαφέστερη συγκρότηση των πολιτικών απόψεων των κομμάτων.
2. Στο σύνταγμα του 1844 δεν κατοχυρώθηκε η αρχή του «συνέρχεσθαι» και «συνεταιρίζεσθαι», πράγμα που μπορούσε να δυσχεράνει τη συγκρότηση κομματικών μηχανισμών.
3. Το σύνταγμα του 1844 περιόριζε τα δικαιώματα του βασιλιά μόνο στον τομέα της εκτελεστικής εξουσίας.
4. Το σύνταγμα του 1844 επέτρεπε στους εκλογείς να ψηφίζουν υποψήφιους από διαφορετικούς συνδυασμούς.
5. Τα κόμματα της πρώτης περιόδου ήταν προϊόν μίμησης ξένων προτύπων και ο κοινοβουλευτισμός δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας.
6. Η παρακμή των ξενικών κομμάτων συνυφαίνεται με το ότι δεν ανταποκρίνονταν στη νοοτροπία και τα αιτήματα της νέας – μεταεπαναστατικής γενιάς.
7. Οι παράνομα διορισμένοι στο στρατό και το δημόσιο υποστήριζαν το κόμμα του Βούλγαρη, επειδή φοβούνταν μη χάσουν τη θέση τους σε περίπτωση επικράτησης της κοινοβουλευτικής νομιμότητας.

8. Οι *πεδινοί* είχαν ως βασικό σημείο πολιτικής αναφοράς την αντίθεση στην πολιτική του Βούλγαρη.
9. Το σύνταγμα του 1864 όρισε ως πολίτευμα τη συνταγματική μοναρχία, αντί της μέχρι τότε βασιλευόμενης δημοκρατίας.
10. Το σύνταγμα του 1864 κατοχύρωσε την αρχή του «συνέρχεσθαι» και «συνεταιρίζεσθαι».
11. Η αρχή της δεδηλωμένης στέρησε από το βασιλιά τη δυνατότητα να διορίζει κυβερνήσεις της αρεσκείας του.
12. Σύμφωνα με το Χαρίλαο Τρικούπη η αρχή της δεδηλωμένης θα οδηγούσε στη συγκρότηση σταθερότερων κυβερνήσεων.
13. Το τρικουπικό κόμμα υποστήριζε το διορισμό δημοσίων υπαλλήλων με συγκεκριμένα προσόντα.
14. Το τρικουπικό κόμμα υποστηρίχτηκε από τα κοινωνικά στρώματα που αποζητούσαν μια θέση στο δημόσιο.
15. Ο Δηλιγιάννης υποστήριζε τη διάκριση των εξουσιών..
16. Ο Δηλιγιάννης επεδίωκε τον εκσυγχρονισμό, συνδυασμένο με κοινωνική δικαιοσύνη.
17. Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα η επιλογή κάποιου κόμματος από τους εκλογείς βασιζόταν στην οικογενειοκρατία, στις πελατειακές σχέσεις και στην εξαγορά ψήφων.
18. Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα ο εκλογέας, αν ήθελε, ψήφισε θετικά ή αρνητικά όλους τους υποψήφιους.

19. Μετά το 1882 περιορίστηκε η τάση να ψηφίζονται κατά τις εκλογές θετικά και υποψήφιοι άλλων κομμάτων, πέρα από το κόμμα της προτίμησής τους.
20. Μετά το 1882 επικράτησε η τάση, οι ανεξάρτητοι υποψήφιοι, για να έχουν πιθανότητες εκλογής, να συμμετέχουν σε κομματικά ψηφοδέλτια.
21. Η αποτυχία του εκσυγχρονιστικού προγράμματος του Τρικούπη οδήγησε σε μια κρίση εμπιστοσύνης προς τα πολιτικά κόμματα.
22. Η κοινοβουλευτική ομάδα των Ιατώνων επέκρινε την αδυναμία του πολιτικού συστήματος να προσαρμοστεί στις νέες ανάγκες της κοινωνίας.
23. Στις 15 Αυγούστου 1909 επιβλήθηκε στρατιωτική δικτατορία με σκοπό την υλοποίηση των αιτημάτων μιας ομάδας αξιωματικών.
24. Στις 14 Σεπτεμβρίου 1910 ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος διαλύθηκε, έχοντας αποτύχει στις επιδιώξεις του.
25. Η σοσιαλδημοκρατική «Κοινωνιολογική Εταιρεία» συμμετείχε στις εκλογές του 1910 ως συνασπισμός και τελικά κέρδισε τις περισσότερες έδρες στη Βουλή.
26. Στις πρώτες εκλογές του 1910 οι εκσυγχρονιστές συγκεντρώθηκαν γύρω από το ψηφοδέλτιο του κόμματος του Βενιζέλου.

27. Το πρώτο εξάμηνο του 1911 ψηφίστηκαν από τη Βουλή 53 τροποποιήσεις θεμελιωδών διατάξεων του συντάγματος.
28. Το ραλλικό κόμμα απευθυνόταν κατά κύριο λόγο στα μεσαία και ανώτερα στρώματα των πόλεων καθώς και στους μικροκαλλιεργητές.
29. Το κόμμα του Γ. Θεοτόκη υποστήριζε την αύξηση των εξοπλισμών και ζητούσε φορολογικές ελαφρύνσεις για τους εισοδηματίες.
30. Η επιβολή της γνώμης του βασιλιά σε θέματα εξωτερικής πολιτικής ήταν αντισυνταγματική σύμφωνα με το σύνταγμα του 1911.
31. Οι Φιλελεύθεροι τάχθηκαν υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ.
32. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος τάχθηκε υπέρ της συμμετοχής της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων.
33. Μετά το 1915 οι Βενιζελικοί και οι Αντιβενιζελικοί ακολουθούσαν όλο και περισσότερο διαφορετική πολιτική πρακτική.
34. Η συνθήκη των Σεβρών υλοποίησε τελεσίδικα τη Μεγάλη Ιδέα.
35. Ο Βενιζέλος έχασε τις εκλογές του 1920.

36. Το Σ.Ε.Κ.Ε. παρουσιάζει σταθερότητα στις βασικές πολιτικές του θέσεις μέσα στη διαχρονία.

ΤΟ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1821 - 1830)

Να σημειώσετε την ένδειξη Σ (σωστό) ή Λ (λάθος) στο κουτάκι δίπλα σε κάθε άσκηση.

1. Στα τάγματα εργασίας κατατάσσονταν άνδρες ηλικίας 25-45 χρόνων.
2. Η συνθήκη του Νεϊγύ είχε ως αποτέλεσμα τον εκπατρισμό 30.000 Ελλήνων από την Βουλγαρία.
3. Μέχρι τις αρχές του 1920 είχαν καταφύγει στην Ελλάδα 800.000 πρόσφυγες.
4. Μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου ένα μικρό τμήμα των προσφύγων επέστρεψε στις πατρογονικές του εστίες.
5. Μετά τη Μικρασιατική καταστροφή μεγάλο μέρος των αιχμαλώτων αποδεκατίστηκαν από τις κακουχίες και την ασιτία.
6. Οι Έλληνες της Χερσονήσου της Καλλίπολης και της Ανατολικής Θράκης μετέφεραν μεγάλο τμήμα της κινητής περιουσίας τους στην Ελλάδα.
7. Ο αριθμός των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα αμέσως μετά τη Μικρασιατική καταστροφή ήταν 1.220.000 πρόσφυγες.
8. Για την περίθαλψη των προσφύγων κινητοποιήθηκε τόσο το κράτος όσο και ιδιωτικοί φορείς.
9. Για τη στέγαση των προσφύγων επιτάχθηκαν σπίτια, ενώ

- ταυτόχρονα χρησιμοποιήθηκε κάθε στεγασμένος χώρος.
10. Με τη Σύμβαση της Λοζάνης προβλεπόταν η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία.
11. Η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών ήταν γενικευμένη πρακτική στις αρχές του 20ου αιώνα.
12. Από την υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών εξαιρούνταν οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης και οι Μουσουλμάνοι της Δυτικής Θράκης.
13. Η Ε.Α.Π. είχε ελάχιστα μέσα στη διάθεσή της για την αποκατάσταση των προσφύγων.
14. Δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στην αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων, επειδή υπήρχαν διαθέσιμες γαίες.
15. Με την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και στη Θράκη αντιμετωπίστηκε το δημογραφικό κενό.
16. Η Ε.Α.Π. λειτούργησε μέχρι τις παραμονές του Β' Παγκοσμίου πολέμου.
17. Η Ε.Α.Π. παραχώρησε στους αγρότες πρόσφυγες εκτός από γη, σπόρους, λιπάσματα και ζώα.
18. Στις πόλεις οι πρόσφυγες αντιμετώπισαν μικρότερα προβλήματα, επειδή έπιασαν αμέσως δουλειά στα εργοστάσια.
19. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί που δημιουργήθηκαν στην περιοχή της Αττικής διέθεταν τις απαραίτητες υποδομές.

20. Οι εύποροι πρόσφυγες πήραν από μόνοι τους πρωτοβουλίες για τη στεγαστική αποκατάστασή τους.
21. Το έργο της Ε.Α.Π. για την αποκατάσταση των προσφύγων κρίνεται επιτυχημένο.
22. Η πολιτιστική ομοιογένεια και το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των προσφύγων βοήθησε στην ομαλή τους κοινωνική ένταξη.
23. Οι πρόσφυγες θεωρούσαν ότι το Ελληνικό κράτος δεν έκανε αυτά που έπρεπε για την αποκατάστασή τους.
24. Στην πολιτική ζωή υπήρχε χάσμα μεταξύ γηγενών και προσφύγων.
25. Η άφιξη των προσφύγων δεν επηρέασε τον αριθμό των κατοίκων της Αθήνας, αφού εγκαταστάθηκαν κυρίως στην ύπαιθρο.
26. Μετά την άφιξη των προσφύγων ο αριθμός των πολιτών που ανήκε σε μειονότητες περιορίστηκε.
27. Οι πρόσφυγες συνέβαλαν στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής.
28. Η αύξηση των καλλιεργήσιμων εδαφών λόγω της παρουσίας των προσφύγων συνέβαλε στη μείωση της κτηνοτροφικής παραγωγής.
29. Η κλωστοϋφαντουργία στα χρόνια του Μεσοπολέμου βασίστηκε στο προσφυγικό στοιχείο.

30. Το προσφυγικό στοιχείο συνέβαλε στη πολιτιστική άνθιση της
χώρας.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ (ΚΕΕ) – ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ

**ΘΕΜΑΤΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**Γ΄ Τάξη Γενικού Λυκείου
(Μάθημα Θεωρητικής Κατεύθυνσης)**

ΘΕΜΑ ΠΡΩΤΟ

Από την αγροτική οικονομία στην αστικοποίηση

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1.

ΠΗΓΗ 1

Η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871

Γενικώς, το ελληνικό κράτος, εθνικοποιώντας την γη στα 1828, εμφανίζεται ως πρωτοποριακό μεταξύ των συγχρόνων καπιταλιστικών κρατών, επί του θέματος της γεωργικής πολιτικής. Ομοίως, η εν συνεχεία διανομή της εθνικοποιημένης γης στα 1871 δεν ήταν παρά μια λογική συνέπεια του ίδιου θεμελιώδους κρατικού προσανατολισμού: η διανομή της γης, κατακερματισμένης σε μικρούς οικογενειακούς κλήρους, δεν ήταν αντίθετη με την προηγηθείσα εθνικοποίηση, αλλά μάλλον μια ρεαλιστικότερη εφαρμογή της ίδιας αρχής. Ο κοινός στόχος και στις δύο περιπτώσεις ήταν να εμποδιστεί η μεγάλη γαιοκτησία. Η πρόοδος της μικρής οικογενειακής επιχείρησης, ισοδυναμώντας με μια *de facto* εθνικοποίηση της γης, είχε ακόμη ως συνέπεια την ευρύτερη εθνικοποίηση της αγροτικής οικονομίας στο σύνολό της, θεωρούμενης ως όλου. Στο σημείο αυτό, η πολιτική του ελληνικού κράτους προανάγγελλε ή την ανάλογη πολιτική των συγχρόνων καπιταλιστικών κρατών υπέρ μιας μικροαγροτικής γεωργίας, όπως αυτή εφαρμόστηκε στα ευρωπαϊκά κράτη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα.

Το ελληνικό κράτος, είτε εθνικοποιώντας την γη στα 1828 είτε διανέμοντάς την στα 1871, ετήρησε πάντα μια καθαρώς δύσπιστη και εχθρική στάση απέναντι της μεγάλης γαιοκτησίας και του αγροτικού καπιταλισμού εν γένει. Εκ παραλλήλου, το Κράτος ευνόησε πάντα την κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, δια μέσου του προνομιούχου χώρου της αγοράς, επί τη βάση της μικρής οικογενειακής επιχείρησης και ιδιοκτησίας.

Κ. Βεργόπουλου, *Το Αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα*, σ. 115

ΠΗΓΗ 2

Η γεωργία και η αγροτική μεταρρύθμιση του 1871

Τελικά το Μάρτιο του 1871, ο Κουμουνδούρος, με υπουργό το Σωτηρόπουλο, πέτυχε την ψήφιση νόμου με αποτέλεσμα να διανεμηθούν 2.650.000

στρέμματα σε 357.217 κλήρους με αγοραία αξία 90.000.000 δρχ.

Η σημασία της αγροτικής αυτής μεταρρυθμίσεως εκτιμάται πληρέστερα, όταν συνειδητοποιηθεί το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των Ελλήνων χωρικών της εποχής εκείνης αποκαταστάθηκαν ως ιδιοκτήτες στη γη που καλλιεργούσαν. Οι μικροί ιδιοκτήτες καλλιεργητές επιδόθηκαν, όπως ήταν φυσικό, στις πιο κερδοφόρες καλλιέργειες και ιδιαίτερα σε εκείνες που προορίζονταν για εξαγωγή. Μέσα σε διάστημα μιας τριετίας, τα 40% και πλέον των καλλιεργούμενων εκτάσεων καλύπτονταν από φυτείες (σταφιδαμπελώνες, βαμβακοφυτείες, καπνοφυτείες, κλπ.). Οι αγαθές για την οικονομία επιπτώσεις υπήρξαν άμεσες. Από την μια πλευρά παρατηρήθηκε ραγδαία εισροή ξένου συναλλάγματος και από την άλλη τα έσοδα του Δημοσίου από τους τελωνειακούς δασμούς εξαγωγής πολλαπλασιάστηκαν. Τα στοιχεία για τη σταφιδοπαραγωγή και εξαγωγή σταφίδας την περίοδο 1860-1878 είναι αποκαλυπτικά.

	Καλλιεργούμενα στρέμματα	Παραγωγή σε λίτρα ενετικά	Εξαγωγή σε λίτρα ενετικά
1860	220.428	110.228.000	101.707.075
1870	221.164	114.700.000	120.000.000
1878	435.000	217.500.000	210.000.000

Η επέκταση όμως των φυτειοκαλλιεργειών επηρέασε αρνητικά την παραγωγή δημητριακών. Από την εποχή εκείνη σημειώνεται το χρόνιο έλλειμμα της χώρας με συνεπακόλουθο τη δαπάνη τεράστιων συναλλαγματικών αποθεμάτων για εισαγωγές.

.....
 Η αγροτική μεταρρύθμιση έλυσε το πρόβλημα της εθνικής γης. Δεν έθιξε όμως καθόλου των μεγάλων ιδιωτικών εκτάσεων της Αττικής (170.000 στρέμματα ή 40% περίπου του συνόλου), τα οποία είχαν τσιφλικοποιηθεί από την εποχή της Ανεξαρτησίας. Οι γαιοκτήμονες των τσιφλικιών αυτών είχαν πετύχει μια σειρά δικαστικών αποφάσεων με τις οποίες του αναγνωρίζονταν τα δικαιώματα πλήρους ιδιοκτησίας.

Παρά τις σημαντικές βελτιώσεις που σημειώθηκαν στον αγροτικό τομέα στη δεκαετία αυτή, η γεωργία θα συνεχίσει ακόμη για καιρό να υποφέρει από βασικές ελλείψεις: Η αγροτική δανειοδότηση παρέμεινε υποτυπώδης. Η εισαγωγή νεωτεριστικών μεθόδων καλλιέργειας, κυρίως με τη χρησιμοποίηση λιπασμάτων, δεν προχώρησε. Το ανύπαρκτο οδικό δίκτυο και η έλλειψη μεταφορικών μέσων στις περισσότερες περιφέρειες δεν επέτρεπε την εμπορία

αγροτικών προϊόντων σε μεγάλη έκταση, με αποτέλεσμα ένα μεγάλο ποσοστό αγροτών να περιορίζεται σε καλλιέργειες που μόλις επαρκούν για τις βιοτικές ανάγκες των οικογενειών τους.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', σσ. 310-311

Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο των παραπάνω πηγών:

α) Να παρουσιάσετε το περιεχόμενο της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1871.

β) Να επισημάνετε τις συνέπειες της μεταρρύθμισης στη γεωργία, στην εθνική οικονομία γενικότερα.

2.

ΠΗΓΗ

Το πρόβλημα των Τσιφλικιών

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας (1881) έθεσε σε λειτουργία τις νομικές προϋποθέσεις που, αν και είχαν διαμορφωθεί κατά την προηγούμενη περίοδο, είχαν ωστόσο παραμείνει σε μια κατάσταση ανενεργού αναμονής.

Τα μεγάλα τσιφλίκια της Θεσσαλίας και Άρτας σχηματίστηκαν κατά το πλείστον στο πολύ μικρό χρονικό διάστημα που παρεμβλήθηκε από τα 1878 (Συνθήκη του Βερολίνου) έως τα 1881 (έτος της προσάρτησης).

Όπως και στην περίπτωση της Αττικής, οι συνθήκες του Βερολίνου και της Κωνσταντινούπολης (1881) περί της Θεσσαλίας απαγόρευαν στο ελληνικό κράτος την εθνικοποίηση των οθωμανικών κτημάτων και επέβαλαν τον σεβασμό των «κεκτημένων δικαιωμάτων». Βεβαίως, η νομική αυτή ρύθμιση δεν εμπόδισε την μαζική αποχώρηση των τούρκων νομέων, οι οποίοι εφοδιασμένοι με τους νεοπαγείς τίτλους απόλυτης κυριότητας, παρουσιάστηκαν στην χρηματιστική αγορά της Κωνσταντινούπολης, αναζητώντας αγοραστής. Στο διάστημα τριών μόνον ετών, μια πελώρια μεταβίβαση τίτλων και μια συγκέντρωση της γαιοκτησίας πραγματοποιήθηκαν εις όφελος των μεγάλων Ελλήνων χρηματιστών της διασποράς. ....

Εν τούτοις, η παρεμβολή ενός εξαιρετικού γεγονότος ακινητοποίησε κάθε κυβερνητική πρωτοβουλία επί του θέματος: το γεγονός ότι οι ενοούμενοι αυτής της πελώριας μεταβίβασης γαιοκτητικών τίτλων ήσαν οι μεγιστάνες του ελληνικού χρηματιστικού κεφαλαίου, καταδίκασε το ελληνικό κράτος, κατά την έκφραση του Αλιβιζάτου, σε μια «αξιοθρήνητη αδράνεια».

Στην πραγματικότητα, η παραίτηση αυτή του ελληνικού Κράτους, συνοδευόμενη από μια σειρά άλλων ενεργειών υπέρ της μεγάλης γαιοκτησίας

αποτέλεσε το σημείο μιας σημαντικής τομής στην μέχρι τότε πολιτική του. Υπό την προτροπή των Ελλήνων μεγασιτάνων, κινουμένων μεταξύ των παροικιών του εξωτερικού και των κυρίων χρηματιστικών αγορών της Ευρώπης, η κυβέρνηση του Χαριλάου Τρικούπη (ο οποίος είχε την εξουσία κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου 1880-95), γνωστού κυρίως για τις αξιοσημείωτες προσπάθειές του υπέρ της εκβιομηχάνισης, δεν δίστασε να μεταβάλλει ολοσχερώς την πάγια γεωργική πολιτική του ελληνικού κράτους, προκειμένου να προστατεύει την μεγάλη έγγειο ιδιοκτησία των τσιφλικιών ...

Η προσάρτηση της Θεσσαλίας αποτέλεσε το ορόσημο αυτής της μεταβολής, η οποία σημειώθηκε με την εγκατάλειψη της πολιτικής του Κουμουندούρου. Ο Κουμουνδούρος είχε πάντα υποστηρίξει την μικρή οικογενειακή εμπορευματική παραγωγή στην γεωργία και αντιταχθεί στα τσιφλίκια. Υπήρξε ο εμπνευστής της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1871 η οποία διένειμε τις εθνικές γαίες στους καλλιεργητές. Αντιθέτως ο Τρικούπης υπήρξε ο άνθρωπος του συμβιβασμού μεταξύ του αστικού καπιταλισμού και των γαιοκτημόνων του βορρά. Όμως η πολιτική της προστασίας των τσιφλικιών δεν κατόρθωσε, από το άλλο μέρος, να εξασφαλίσει μια συνεχή και απρόσκοπτη βιομηχανική ανάπτυξη. Σημαντικό τμήμα της πραγματοποιούμενης βιομηχανικής αύξησης συλλαμβάνετο από τους γαιοκτήμονες υπό την μορφή του υπερκέρδους, μετατρέψιμοι σ' έγγειο πρόσοδο.

Η συμβιβαστική πολιτική του Τρικούπη υπονόμει τις προοπτικές του αστικού καπιταλισμού στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτό, το κίνημα των κολλήγων της Θεσσαλίας βρήκε πολύ νωρίς έναν σύμμαχο ιδιαίτερος ισχυρό και αποφασισμένο να οδηγήσει την αναμέτρηση έως την ριζική εκκαθάριση των μεγάλων κτημάτων: τον αστικό και μάλιστα βιομηχανικό καπιταλισμό. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο πρέπει ν' αναλυθεί το ζήτημα της δεύτερης αγροτικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα.

Κ. Βεργόπουλου, *Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα,*

Η κοινωνική ενσωμάτωση της γεωργίας, σσ. 120-121, 161

Λαμβάνοντας υπόψη το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο της παραπάνω πηγής:

- α) Να προσδιορίσετε τις συνθήκες που επέτρεψαν το σχηματισμό των μεγάλων τσιφλικιών.
- β) Να παρουσιάσετε την αγροτική πολιτική των κυβερνήσεων Τρικούπη στο πρόβλημα των τσιφλικιών.
- γ) Να επισημάνετε και να αναλύσετε τους παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής.

3.

ΠΗΓΗ 1 ΠΙΝΑΚΑΣ

Ανάπτυξη της βιομηχανίας

	Αριθμός βιομηχανιών	Αριθμός εργατών	Ιπποδύναμη	Αξία εγκαταστάσεων των	Αξία της παραγωγής (εκατομ.)
1867	22	7.300	300	-	-
1873	95	7.342	1.967	20	-
1875	95	-	-	26	-
1878	108	-	2.884	-	-
1889	(145)	-	8.568	-	-
1892	-	-	10.000	42	-
1904	-	-	-	56	-
1917	2.213	35.500	70.000	200	200
1920	2.905	59.120	110.000	220	-

Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή*, ό.π., σ. 260

ΠΗΓΗ 2

Η εμφάνιση νέων βιομηχανιών στην περίοδο 1864-1890 έχει ερμηνευθεί ως απόδειξη μιας σοβαρής πρώτης εκβιομηχάνισης και ως ένδειξη του καπιταλιστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας. Πρόκειται για παρερμηνεία. Οι νέες βιομηχανικές ίσως ν' άλλαζαν αισθητά τη στατιστική εικόνα της ελληνικής οικονομίας, αλλά μια στατιστική χωρίς την κατάλληλη ερμηνεία μπορεί να είναι εξαιρετικά παραπλανητική. Μεταξύ 1886 και 1889 παρατηρείται αναμφιβόλως μια εντυπωσιακή αύξηση από 22 εργοστάσια σε 145, που αντιστοιχεί σε 600% περίπου. Με την ίδια αριθμητική λογική, αν χρησιμοποιηθούν ως βάση τα τρία ή τέσσερα εργοστάσια του 1830, η αύξηση ως το 1889 φτάνει στο αξιοθαύμαστο ποσοστό του 4.000%. Είναι φανερό ότι ποσοστά αυτού του είδους είναι παραπλανητικά, γιατί βασίζονται σε ένα σημείο εκκίνησης που βρίσκεται πολύ κοντά στο μηδέν.

Μια καθαρά ποσοτική αποτίμηση της εξέλιξης, άλλωστε μπορεί να παραπλανήσει και με την έλλειψη κάθε ποιοτικής επιφύλαξης. Στην ειδική αυτή περίπτωση, θα ήταν λάθος να μη ληφθεί υπόψη, πέρα από το ποσοτικό στοιχείο, και η διάρθρωση της αύξησης στον αριθμό των εργοστασίων. Μεταξύ 1875 και 1889, π.χ., παρατηρείται μια αύξηση από 95 σε 145 εργοστάσια. Αλλά από τις 50 νέες μονάδες, οι 44 ήταν αλευρόμυλοι και οι 4 ελαιολιτριβεία. Επιπλέον οι περισσότερες εξυπηρετούσαν την σιτοπαραγωγή της Θεσσαλίας και της Άρτας και πολλές «προσαρτήθηκαν» στην Ελλάδα, μαζί με

τις επαρχίες αυτές, το 1880. Επομένως η αύξηση δεν δείχνει εκβιομηχάνιση: απλώς κατοπτρίζει την εδαφική επέκταση της χώρας και την αντίστοιχη αύξηση του πληθυσμού.

Η εικόνα μεταβάλλεται άρδην κατά τις δεκαετίες **1910** και **1920**. Πράγματι, η εγκατεστημένη ιπποδύναμη αυξάνεται από τους 5.500 ίππους το 1893 σε 60.000 το 1920 και 230.000 το 1929. Ο αριθμός των εργοστασίων αυξάνεται από τα 208 εργοστάσια του 1893 ή τα 335 του 1909 σε 2.905 μονάδες το 1920. Τόσο ο αριθμός των εργοστασίων, επομένως, όσο και η ολική ιπποδύναμη δείχνουν ότι η «απογείωση» της ελληνικής βιομηχανίας έγινε όχι πριν, αλλά μετά το 1909 και ιδίως μετά το 1920.

Η μεταβολή αυτή δεν είναι μόνο ποσοτική, είναι και ποιοτική. Γιατί μετά το 1920 έχουν δημιουργηθεί και πολλά εργοστάσια με αυξημένη εργατική δύναμη. Πράγματι ο αριθμός των 2.905 μονάδων του 1920 περιλαμβάνει μόνο τα εργοστάσια με περισσότερους από 6 εργάτες, ενώ αυτή η διάκριση δεν ισχύει για τα προηγούμενα χρόνια. Επιπλέον στο σύνολο του 1920 υπάρχουν και 492 μονάδες με περισσότερους από 26 εργάτες, οι οποίες μάλιστα παρουσιάζουν ένα υψηλό μέσον όρο εργατικής δύναμης: 76 άτομα. Βέβαια αυτή η μέση δύναμη χρειάζεται προσεκτική στάθμιση. Ελάχιστες πολύ μεγάλες μονάδες που απασχολούν εκατοντάδες ή και χιλιάδες εργάτες αυξάνουν πολύ τον μέσο όρο. Αυτό δημιουργεί παραπλανητική εντύπωση για το μέγεθος των εργοστασίων. Στην πραγματικότητα τα περισσότερα από αυτά πρέπει να ήταν πολύ πιο κοντά στο όριο των 26 παρά στον μέσο όρο των 76. Παραμένει, όμως, η εμφάνιση αρκετών μεγάλων εργοστασίων σε αυτή την περίοδο και η αύξηση της μέσης εργατικής δύναμης, στοιχεία που δείχνουν μια σοβαρή ποιοτική διαφοροποίηση στην ελληνική βιομηχανία.

Από την άλλη πλευρά οι ποιοτικές αυτές μεταβολές δεν πρέπει να οδηγήσουν και σε αντίθετες εκτιμήσεις, εξίσου ακραίες. Γιατί μπορεί να δείχνουν διαφοροποίηση από το παρελθόν, δείχνουν, όμως, και επίσης και τις ιδιομορφίες αυτής της νεότευκτης ελληνικής βιομηχανίας. Πρόκειται για μια βιομηχανία που, παρά την νεότητα και την αιφνίδια ακμή της, δεν μπορεί και πάλι να συγκριθεί με τους δυτικούς ανταγωνιστές της. Γιατί στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα νέα εργοστάσια έχουν πολύ μικρό μέγεθος και λειτουργούν με χαμηλής ποιότητας τεχνολογία. Αυτό είναι εμφανές από τη μέση εργατική δύναμη και τη μέση ιπποδύναμη που απασχολούν.

Γ. Δερτιλή, *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909*, σσ. 89-91

Μελετώντας τα στοιχεία που περιλαμβάνει ο πίνακας σε συνδυασμό με τις

πληροφορίες του παραθέματος και λαμβάνοντας υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας, να παρακολουθήσετε την πορεία ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας στο χρονικό διάστημα στο οποίο αναφέρονται τα στοιχεία και να καταγράψετε τα συμπεράσματά σας.

4.

ΠΗΓΗ 1

Ε.Τ.Ε. - Βιομηχανία

Η ΕΤΕ δεν δημιούργησε λοιπόν εξειδικευμένες σχέσεις με τη βιομηχανία· οι βιομήχανοι που συγκαταλέγονται ανάμεσα στους πελάτες της έχουν δικαίωμα στις ίδιες πιστώσεις, όπως και οι άλλοι επιχειρηματίες, έμποροι ή ιδιοκτήτες (εμπορικές πιστώσεις - προεξόφληση - πιστώσεις ανοιχτού λογαριασμού ή απλά ενυπόθηκα δάνεια) και υπόκεινται στους ίδιους καταναγκασμούς που απορρέουν από τις μεταστροφές της πολιτικής της Τράπεζας. Η διοίκηση του μεγάλου πιστωτικού οργανισμού μοιάζει ελάχιστα διατεθειμένη να “ποντάρει” στη λογική και την προοπτική του βιομηχανικού κέρδους. Το 1871, ο Σταύρος Χρυσός, ο ερμουπολίτης αλευροβιομήχανος, έχει ήδη στη διάθεσή του πίστωση ανοιχτού λογαριασμού 150.000 δρχ., ποσό πολύ σημαντικό για την εποχή. Όταν όμως ζήτησε τότε ένα απλό δάνειο 100.000 δρχ. για δέκα χρόνια, η κεντρική διοίκηση αρνήθηκε. Μάταια υποστήριξε το αίτημά του ο διευθυντής του υποκαταστήματος της Ερμούπολης, γράφοντας μάλιστα για τον σπάνιο αυτό βιομήχανο, ότι “...λόγω της προσωπικής αξίας και ατομικής ικανότητας αυτού (...) εις χείρας (του) το ζητούμενον ποσόν ταχέως θέλει πολλαπλασιασθεί δια των κερδών, όσα εξ αυτού θέλει προσπορισθεί...”.

Ύστερα απ’ όλα αυτά, πρέπει τάχα να συνάγουμε ότι η ΕΤΕ δεν έπαιξε κανένα ρόλο στις απαρχές της εκβιομηχάνισης, εκτός βέβαια από τη γενική συμβολή της στην επιτάχυνση των ανταλλαγών και τη διάδοση των νέων μέσων πληρωμής.

X. Αγριαντώνη, *Οι απαρχές της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα τον 19^ο αιώνα*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1986, σ. 172

ΠΗΓΗ 2

Η Τράπεζα έπεται του σχηματισμού των περιουσιών, δεν τον προκαταλαμβάνει. Έτσι μόνο μετά την εγκατάσταση του εργοστασίου και την έναρξη της λειτουργίας του αποφασίζει να παραχωρήσει την αιτούμενη πίστωση, και βέβαια όχι πάντοτε. Η ΕΤΕ δεν έδειξε να συγκινείται από

εκκλήσεις επιχειρήσεων που βρίσκονταν ακόμα στα χαρτιά.

X. Αγριαντώνη, ό.π., σ. 173

ΠΗΓΗ 3

Κατά τις δεκαετίες του 1860 και του 1870 η Τράπεζα παίρνει ενεργό μέρος στην οικονομική ανάπτυξη, που επιταχύνεται - η σωστότερα, απογειώνεται - την εποχή αυτή. Υποστηρίζεται από την ανάπτυξη αυτή, και την υποστηρίζει με τη σειρά της· παρέχει το απαραίτητο υπόβαθρο στις συναλλαγές, διευκολύνει την επιτάχυνση και τον εμπλουτισμό της οικονομικής ζωής. Στο πλαίσιο αυτό είναι επίσης παρούσα στις απαρχές της εκβιομηχάνισης, έμμεσα και άμεσα. Έμμεσα, με την ανάπτυξη όλων γενικά των εργασιών της. Και άμεσα, με το μηχανισμό της προεξοφλητικής πίστης, από τον οποίο επωφελούνται οι περισσότερες βιομηχανίες (πίστης που τροφοδοτεί τα κεφάλαια κίνησης και παρέχεται, δεν πρέπει να το ξεχνάμε, με χαμηλότερο επιτόκιο από εκείνο της αγοράς), αλλά και με τη χορήγηση μεσοπρόθεσμων πιστώσεων σε ορισμένες βιομηχανίες. Οι τελευταίες αυτές πιστώσεις συχνά επέτρεψαν στις επιχειρήσεις, κυρίως σε όσες πιστοδοτήθηκαν αρκετά χρόνια πριν από την κρίση, να αντιμετωπίσουν τις πρώτες δυσκολίες, εγγενείς σε κάθε νέα και χωρίς προηγούμενη εμπειρία επιχείρηση, και να σταθεροποιήσουν τη θέση τους. Αυτό είναι το λιγότερο που μπορούμε να πούμε αυτή τη στιγμή. Αλλά η ΕΤΕ δεν μπόρεσε - ή δεν θέλησε - να "κατασκευάσει" ένα εργαλείο ειδικά προσαρμοσμένο στις ανάγκες της βιομηχανίας, όπως άλλωστε αυτή η τελευταία δεν θέλησε - ή δεν μπόρεσε - να γίνει ανεξάρτητος και κυρίαρχος τομέας της οικονομίας και να αποσπαστεί με σαφήνεια από τους άλλους (από το εμπόριο, για παράδειγμα).

X. Αγριαντώνη, ό.π., σ. 176, 177

ΠΗΓΗ 4

Τράπεζες - Βιομηχανία - Ε.Τ.Ε.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του δίδυμου τράπεζα - βιομηχανία

Μια ευρύτατη και γόνιμη σκέψη πρυτάνευσε στο σύνολο των ενεργειών της τράπεζας: η Διεύθυνση προσπάθησε να δημιουργήσει τις οικονομικές προϋποθέσεις και να διαδώσει το συνεταιριστικό πνεύμα ως μέσον για την ανάπτυξη της εθνικής βιομηχανίας. Η Διεύθυνση στρέφοντας τα βλέμματά της προς τις περιοχές της χώρας εντυπωσιάστηκε από το μέγεθος του πλούτου με τον οποίο η φύση είχε προικίσει πολλά τμήματα του εδάφους τους. Αλλά συγχρόνως αντιλήφθηκε ότι τις περισσότερες φορές οι ιδιοκτήτες και των πιο πλούσιων ορυχείων και των πιο χρήσιμων και θαυμάσια οργανωμένων

εργοστασίων, δεν είχαν τα αναγκαία οικονομικά μέσα για να αναπτύξουν την παραγωγή τους... Η Διεύθυνση σκέφτηκε ότι η κατάσταση αυτή θα έπρεπε να θεραπευθεί και ότι ο δανεισμός και η στήριξη αυτών των επιχειρήσεων με κεφάλαια της τράπεζας βρισκόταν μέσα στο πλαίσιο των υποχρεώσεών της.

Απόσπασμα από την έκθεση των πεπραγμένων της βελγικής τράπεζας Societé Générale στα 1836

ΠΗΓΗ 5

Αυτή η πρώτη εμπειρία (ή “μαθητεία”) της ΕΤΕ στη βιομηχανική πίστη (ο όρος χρησιμοποιείται συμβατικά) και το αντίστροφο, δηλαδή η “μαθητεία” των βιομηχάνων στον τραπεζικό δανεισμό, υπήρξε εντελώς αποτυχημένη.

Χ. Αργιαντώνη, ό.π., σ. 313

Αφού μελετήσετε τα παραπάνω κείμενα και με βάση τις γνώσεις σας να προσδιορίσετε τον ρόλο των τραπεζών στην ανάπτυξη της βιομηχανίας τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη και να επισημάνετε ομοιότητες και διαφορές.

5.

ΠΗΓΗ

Ο οικονομικός ρόλος του παροικιακού Ελληνισμού

Θα λέγαμε ότι η αναδίπλωση των δραστηριοτήτων του παροικιακού κεφαλαίου στην Ελλάδα τοποθετείται στη δεκαετία του 1870 και οφείλεται σε εξωτερικούς και εσωτερικούς παράγοντες. Οι εξωτερικοί παράγοντες εντοπίζονται στις πιέσεις των ευρωπαϊκών κεφαλαίων στους τόπους δράσης των ομογενών ή στην τάση επέκτασης των εργασιών τους με μια διαφοροποιημένη επενδυτική πολιτική και οι εσωτερικοί, στο ευνοϊκό κλίμα που υπήρχε στην Ελλάδα, στη χώρα που διψούσε για κεφάλαια ....

Το πρόγραμμα των κυβερνήσεων Τρικούπη ήταν σταθερά προσανατολισμένο στους κεφαλαιούχους της διασποράς και απέβλεπε στη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών, ώστε να εισρεύσουν τα κεφάλαια στον ελληνικό χώρο. Η εφαρμογή έμμεσης και όχι άμεσης φορολογίας, η χαμηλή φορολογία κληρονομιών, η δασμολογική προστατευτική πολιτική (γαιοκτήμονες – τσιφλικάδες) κ.ο.κ. είναι ορισμένα μέτρα στήριξης και κυρίως προσέλκυσης των κεφαλαιούχων της διασποράς.

Το κεφάλαιο της διασποράς όμως δε δικαίωσε ούτε τις ενδόμυχες επιθυμίες των εφημερίδων που θριαμβολογούσαν, ούτε πολύ περισσότερο τις πολιτικές επιλογές του Χαρίλαου Τρικούπη, που συμπυκνώνονται στη στήριξη του παροικιακού κεφαλαίου για την εκβιομηχάνιση της χώρας, την οικονομική

απογείωση και το μετασχηματισμό των δομών της. Η «Κλειώ» της Τεργέστης θριαμβολογεί και συγκρίνει τους ομογενείς κεφαλαιούχους με τους Τουρκομάχους ήρωες του '21. Το παράδειγμά της ακολουθούν και άλλες εφημερίδες της εποχής, πιστεύοντας ότι οι ομογενείς θα πετύχουν την οικονομική ανάπτυξη της χώρας με μέσο την εκβιομηχάνιση. Ο ενθουσιασμός αυτός προκαλείται με την ίδρυση τραπεζών, στις αρχές της δεκαετίας του 1870. Το παροικιακό κεφάλαιο όμως δε δικαίωσε ούτε στο ελάχιστο αυτές τις θριαμβολογίες. Η λειτουργία του στην Ελλάδα δεν είχε αντιστοιχίες και ομοιότητες με τη λειτουργία των ευρωπαϊών κεφαλαιούχων στις χώρες τους, κατά την περίοδο του καπιταλιστικού μετασχηματισμού αυτών. Αυτό είχε βαθύτατη επίδραση στην εξέλιξη της ελληνικής οικονομίας και γενικότερα στην ιστορία της χώρας ως τα μέσα του 20ου αιώνα. Οι διαφορές αυτές οφείλονται και στο είδος των διεθνών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της ελληνικής διασποράς που διαμόρφωσαν την επιχειρηματική της παράδοση και νοοτροπία. Η επιχειρηματική της παράδοση ήταν έντονα εμπορική και εντελώς ξένη προς τη βιομηχανική δραστηριότητα. Επομένως, ο τομέας στον οποίο οι ομογενείς δε θα επενδύσουν ούτε κεφάλαια ούτε τις προσόδους από τις χρηματιστικές τους εργασίες στην Ελλάδα θα είναι ο βιομηχανικός. Το παροικιακό κεφάλαιο προσανατολίστηκε σε μη παραγωγικές επενδύσεις, όπως στην αγορά αγροτικής και αστικής γης, στο εμπόριο, στα δημόσια έργα, και στις τραπεζικές και χρηματιστηριακές δραστηριότητες. Οι δραστηριότητες αυτές των ομογενών κατέγραψαν και τα χαρακτηριστικά των επενδύσεών τους. Οι περισσότερες επενδύσεις ήταν κατάλληλες για εύκολη, ασφαλή ρευστοποίηση και μεταφορά του κεφαλαίου στο εξωτερικό σε επικίνδυνες ή αβέβαιες καταστάσεις.

Σ. Τζόκα, *Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός*, σσ. 36-38.

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας:

- α) Να προσδιορίσετε τους παράγοντες που επέτρεψαν την επέκταση των δραστηριοτήτων των Ελλήνων κεφαλαιούχων της Διασποράς στην Ελλάδα.
- β) Να επισημάνετε τις συνέπειες των επενδύσεων του παροικιακού κεφαλαίου στην εθνική οικονομία της εποχής.

6.

ΠΗΓΗ 1

Η αντιφατική και συνάμα καταλυτική επίδραση της ομογένειας

Ο ρόλος της ομογένειας ήταν ένα εξαιρετικά ιδιόμορφο φαινόμενο, υποκατάστατο και μεταμφίεση της ξενικής εξάρτησης της ελληνικής

οικονομίας. Αν οι δυτικές κυβερνήσεις ενδιαφέρθηκαν άμεσα για την πολιτική εξάρτηση μιας χώρας που ήταν στρατηγικός συντελεστής του ανατολικού ζητήματος, η άμεση οικονομική εκμετάλλευση μιας τόσο μικρής αγοράς τους ήταν σχεδόν αδιάφορη. Αν οι δυτικοί επιχειρηματίες ενδιαφέρθηκαν κάπως για ληστρικές δανειοδοτήσεις προς το ελληνικό δημόσιο, οι άμεσες επενδύσεις στην Ελλάδα τους άφηναν ασυγκίνητους μπροστά στις ανεπανάληπτες ευκαιρίες της βιομηχανικής επανάστασης και της άνθησης του καπιταλισμού στη Δύση ...

Όργανα της ξενικής οικονομικής κυριαρχίας χωρίς και οι ίδιοι να το πολυκαταλαβαίνουν, οι ομογενείς ήταν ταυτόχρονα ποτισμένοι από την ιδεολογία του εθνικισμού. Αυτή η αντίφαση εξηγεί και τον αμφίρροπο και ιδιόρρυθμο ρόλο τους. Αλλοδαποί μεταπράτες, σώρευαν στο εξωτερικό τα κέρδη από τις συναλλαγές τους με την Ελλάδα και απέφευγαν κάθε εσωτερική οικονομική λειτουργία που θα θύμιζε μια τυπική εθνική αστική τάξη. Ρωμηοί στην καταγωγή και στη γλώσσα, στρατολογούσαν τους ανθρώπους τους στην Ελλάδα και τροφοδοτούσαν, με το φάσμα της ελληνικής φυτοζωίας και το όραμα της επιτυχίας στα ξένα, το ποτάμι της μετανάστευσης προς τη μια κατεύθυνση, και τον πακτωλό των μεταναστευτικών εμβασμάτων προς την άλλη. Έλληνες στην εθνικιστική ιδεολογία, αλλά προσβλέποντας και στη χρησιμότητα ενός ισχυρού εθνικού κέντρου που θα τους παρέιχε προστασία και στην ανάγκη το ύστατο καταφύγιο, χάριζαν στην Ελλάδα δωρεές μεγαλύτερης ίσως αξίας από τα εκμεταλλευτικά κέρδη τους. Δεν είναι περίεργο που τελικά συντελούσαν στην αναπαραγωγή όχι τόσο κάποιων ταξικών σχέσεων μέσα στην Ελλάδα, αλλά κυρίως των σχέσεων της εξάρτησής της από τη Δύση, διαιωνίζοντας ταυτόχρονα την προκαπιταλιστική αποτελμάτωση στις εσωτερικές οικονομικές και ταξικές δομές ...

Αγόραζαν από την Ελλάδα και πουλούσαν στους εισαγωγείς ή στο ελληνικό δημόσιο όπως έκανε οποιοσδήποτε αυστριακός ή ρώσος έμπορος· ή δάνειζαν το χρήμα τους στην αθηναϊκή αγορά κεφαλαίου όπως κάθε άγγλος χρηματιστής ...

Όλες σχεδόν οι επενδύσεις ομογενών κεφαλαίων στην Ελλάδα είχαν ορισμένα πολύ διαφωτιστικά κοινά χαρακτηριστικά. Μερικές από αυτές ήταν κατάλληλες για εύκολη, ασφαλή ρενστοποίηση και μεταφορά του κεφαλαίου έξω από την Ελλάδα σε περίπτωση κινδύνου. Μερικές σήκωναν ασυνήθιστα μεγάλους συντελεστές απόσβεσης, που μείωναν στο ελάχιστο τη χρονική διάρκεια της διακινδύνευσης κεφαλαίου.

Αυτές πάλι που είχαν στοιχεία κινδύνου ήταν επικερδέστερες, είχαν δηλαδή

την τυπική μορφή της κερδοσκοπίας. Υπήρχαν έτσι οι μεγάλες εμπορικές δουλειές σε μια χώρα ελεύθερου εμπορίου, μια δραστηριότητα που σημαίνει μικρές εγχώριες υποχρεώσεις, εύκολα εξαγόμενα κεφάλαια και μεγάλα ποσοστά κέρδους. Υπήρχαν μεταλλευτικές παραχωρήσεις με εξαιρετικούς όρους. Υπήρχαν τραπεζιτικές και χρηματιστικές επιχειρήσεις σε μια παρθένα αγορά που διψούσε για κεφάλαια και όπου επιτόκια ύψους 30-60% ήταν συνηθισμένο φαινόμενο σε εποχές που τα διεθνή επιτόκια περιορίζονταν σε 2.5-4.5%. Υπήρχε η ναυτιλία, όπου η αλλαγή της σημαίας είναι ασφαλιστική δικλείδα σ' εποχές εγχώριας κρίσης και μέσο εκβιασμού σ' εποχές παγκόσμιας ευφορίας. Υπήρχαν τα αστικά ακίνητα σε μια πρωτεύουσα με εκπληκτική πληθυσμιακή ανάπτυξη, όπως και οι τεράστιες αγροτικές εκτάσεις, οι αγορασμένες σε ευνοϊκές τιμές... Είναι, λοιπόν, πραγματικά εύστοχη η μαρτυρία του «Ραμπαγά», το 1882, για τις επιχειρηματικές δραστηριότητες των ομογενών:

«Ούτε εις ανάπτυξιν βιομηχανίας, ούτε εις επιχειρήσεις, εξ' ων θα ζωογονηθώσιν αι εργατικά τάξεις χρησιμοποιούσι τα χρηματικά κεφάλαιά των. Η κυβεία, αι συμβάσεις, αι μετοχικά ταχυδακτυλουργία, είναι τα προσφιλή αυτών αντικείμενα».

Γ. Δερτιλή, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση, (1880-1909)*
σσ. 59-65

ΠΗΓΗ 2

Η παρουσία στην Ελλάδα Ελλήνων κεφαλαιούχων της Διασποράς

«... Η μαζική εμφάνιση στην ελλαδική κοινωνία των ανθρώπων του παροικιακού ελληνισμού αποτέλεσε ένα νεωτερισμό πρώτου μεγέθους. Και αυτός ακόμη ο τόσο «ευρωπαϊοστρεφής» Εμμανουήλ Ροΐδης, προσχωρώντας στο γενικό συναίσθημα της λαϊκής προπαγάνδας, χαρακτήρισε τους επαναπατριζόμενους ομογενείς σαν «σπείρα μεγαροκτιστών», οι οποίοι «ως νέοι Ηρακλειδείς, επέδραμον εις την Αθήνα εκ του Χαβσαροχάνου» (εννοεί την αγορά της Κων/πόλεως). Ακόμα πιο αναλυτικά, ο Ροΐδης έδινε την εξής γραφική περιγραφή στην επιθεώρηση «Ασμοδαίος»:

«... Επέδραμεν εκ των παραλίων του θρακικού Βοσπόρου εις την Αττικην φυλή ανθρώπων, οίτινες καυχόνται επί ελληνική καταγωγή και πατριωτισμό. Ψωμάρπαγες, σαρκοβόροι και μάλιστα τρεφόμενοι εκ κρέατος αυτοχθόνων... Τρώουν εις τα γέματά των πλακούντια εκ κρέατος ιθαγενούς... Στρατηλάτης των Μέγας είναι ο Ανδρέας Τσιγκρός».

Η παρουσία στην Ελλάδα, για πρώτη φορά, τόσων Ελλήνων κεφαλαιούχων και τόσων κεφαλαίων δημιούργησε ένα κλίμα κερδοσκοπίας σε έκταση

πρωτοφανή. Στις δημοτικές εκλογές του 1883 ο Στέφανος Ξένος απένειμε στους πλούσιους ομογενείς το χαρακτηρισμό «χρυσοκάνθαροι», ο οποίος και ευτύχησε να υιοθετηθεί από τη σχετική φιλολογία της εποχής. Ο όρος αυτός φαίνεται ότι εξέφραζε όλη την αμηχανία, την ανασφάλεια και τη δυσφορία του εγχώριου μικροαστισμού απέναντι στην εισβολή των μεγιστάνων του κεφαλαίου».

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος Ι', σ. 57

Με βάση τις πηγές και τις πληροφορίες που αποκομίσατε από το σχολικό σας εγχειρίδιο:

- α) Να εξηγήσετε τους λόγους της σπανιότητας επιχειρηματικής επανεπένδυσης μέσα στην Ελλάδα των κερδών της ομογένειας, εκτός από εκείνα που δαπανήθηκαν σε επιδεικτική κατανάλωση.
- β) Να ερμηνεύσετε τον «αμφίρροπο και ιδιόρρυθμο ρόλο της ομογένειας στην Ελλάδα».
- γ) Να σχολιάσετε τον χαρακτηρισμό των πλουσίων ομογενών ως «χρυσοκάνθαρων».

7.

ΠΗΓΗ 1

Βενιζελισμός: Αστικός Εθνικισμός Αστικός Εκσυγχρονισμός

Πέρα και πίσω από το χάρισμα του ηγέτη του, η ανεπανάληπτη δυναμική του Βενιζελισμού πηγάζει από έναν εξίσου ανεπανάληπτο συνδυασμό αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού, σε αδιάσπαστη και διαλεκτική ενότητα. Από την πρώτη στιγμή, το 1910, ο εκσυγχρονισμός τέθηκε στην υπηρεσία της εθνικής ολοκλήρωσης. Με τη σειρά της, η εθνική ολοκλήρωση υπηρέτησε τον εκσυγχρονισμό μέχρι το τέλος, προσφέροντας την αναντικατάστατη πολιτική και ιδεολογική του νομιμοποίηση. Στο γενικό αυτό επίπεδο, γίνεται φανερή η άρρηκτη συνέχεια και συνέπεια του Βενιζελισμού (και του Βενιζέλου προσωπικά). Αν πρέπει κανείς να διακρίνει δύο φάσεις, ίσης περίπου διάρκειας, είναι επειδή το περιεχόμενο της εθνικής ολοκλήρωσης άλλαξε αναγκαστικά και ριζικά μετά την Καταστροφή του 1922. Πριν, σήμαινε πρωταρχικά την απελευθέρωση των αλυτρώτων με την αντίστοιχη εδαφική επέκταση του εθνικού κράτους. Μετά, σήμαινε αποκλειστικά την αφομοίωση των πρώην αλυτρώτων ως Νέων Χωρών ή ως προσφύγων πια και την επίτευξη εθνικής ομοιογένειας και μιας νέας εθνικής ταυτότητας μέσα στα οριστικά πλέον κρατικά σύνορα. Έτσι, κατά την πρώτη ηρωική περίοδο του Βενιζελισμού (1910-1920), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με τον αλυτρωτισμό, με ιδεολογικό επιστέγασμα τη Μεγάλη

Ιδέα. Κατά τη δεύτερη περίοδο (1922-1932), ο αστικός εκσυγχρονισμός συναρθρώθηκε με την οικοδόμηση ενιαίου εθνικού κράτους, με ιδεολογικό επιστέγασμα την Αβασίλευτη Δημοκρατία στην οποία ο Βενιζελισμός επιχείρησε να προσδώσει ευρύτερο ιδεολογικό και κοινωνικό περιεχόμενο.

Ως ανεπανάληπτος συνδυασμός αστικού εκσυγχρονισμού και αστικού εθνικισμού, ο Βενιζελισμός στηρίχθηκε σε εξίσου ανεπανάληπτες ιστορικές προϋποθέσεις (που έλειπαν από τα προγενέστερα εγχειρήματα του Μαυροκορδάτου και του Τρικούπη). Εκμεταλλεύτηκε αδιάστατα και δημιουργικά μία σειρά από διεθνείς συγκυρίες κατά την περίοδο 1910-1920, που πρόσφεραν τις καλύτερες αλλά και τελευταίες ευκαιρίες πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας, ως συνεπούς και ρεαλιστικού αλυτρωτισμού. Για πρώτη και τελευταία φορά, άλλωστε, τα συμφέροντα του βρετανικού ιμπεριαλισμού συνέπεσαν και συμπορεύτηκαν με τις ελληνικές εθνικές επιδιώξεις ...

Γ. Θ. Μαυρογορδάτου, «Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός», στο: Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός, επιμ. Γ.Θ. Μαυρογορδάτος - Χρ. Χατζηιωσήφ, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ.10.

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο του παραθέματος και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, να σχολιάσετε την άποψη ότι ο Βενιζελισμός αποτελούσε «συνδυασμό αστικού εθνικισμού και αστικού εκσυγχρονισμού».

8.

ΠΗΓΗ 1

Οι πρόσφυγες

Η προσφυγιά κίνησε κι απλώθηκε σ' ολόκληρη την έκτασή της Ελλάδας, σαν το ποτάμι που ξεχείλισε και έχασε τη στράτα του, σαν το πεινασμένο κοπάδι ν' αναζητάει βοσκή. Οι καταυλισμοί και οι περιμαντρωμένοι χώροι δεν τη χωρούσαν πια και δεν την κρατούσαν. Ενάμισυ εκατομμύριο πεινασμένα στόματα... Ενάμισυ εκατομμύριο φτηνά χέρια... Ενάμισυ εκατομμύριο διψασμένοι άνθρωποι για δουλειά, για γαλήνη, για ελπίδα, τριγυρνούσαν στους δρόμους της Ελλάδας με τα χέρια στις τσέπες της ανέχειας! Έβγαλε ο πρόσφυγας τη ζωή του στον πλειστηριασμό της φτήνιας όσο-όσο. Για ένα μεροκάματο στο εργοστάσιο. Για μια χούφτα καλαμπόκι στα χωράφια... Κι ήταν κι άλλες χιλιάδες που τράβηξαν κατά τα έλη, ατέλειωτα έλη και μιλιούνια κουνούπια. Είχαν γίνει οι άνθρωποι σαν την κίτρινη φυλή.

Σωστοί κούληδες. Και τα «εγχειοβελτιωτικά έργα και η αποξήρανσις των ελών» κουδούνιζαν σε κάθε εκλογική περίοδο, το ίδιο κούφια κι άκαρπα όπως και η «αστική αποκατάστασις των προσφύγων».

Διδώ Σωτηρίου, Οι νεκροί περιμένουν.

[Πηγή: *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη*, τεύχος Γ΄, Γ΄ Λυκείου, σ. 197]

ΠΗΓΗ 2

Αντιμετώπιση του προβλήματος Αποκατάστασης των Προσφύγων από το κράτος

Στην Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων το ελληνικό δημόσιο παραχώρησε εκτάσεις 5.000.000 στρεμμάτων, αξίας 13.000.000 λιρών περίπου για να πραγματοποιήσει το έργο της αποκαταστάσεως. Οι εκτάσεις αυτές προέρχονταν από τις ακόλουθες πηγές: 1) δημόσιες γαίες, 2) απαλλοτριώσεις και επιτάξεις ιδιωτικών γαιών βάσει και της αγροτικής μεταρρυθμίσεως και 3) ιδιοκτησίες των μουσουλμάνων που μεταφέρθηκαν στην Τουρκία.

.....
Για να ενισχυθούν οι προσφυγικές οικογένειες της υπαίθρου η επιτροπή και η κυβέρνηση διένειμαν πάνω από 245.000 ζώα και μεγάλες ποσότητες γεωργικών εργαλείων. Τα 2/3 των εξόδων της επιτροπής δαπανήθηκαν στη Μακεδονία με αποτέλεσμα να αναζωογονηθεί το τμήμα αυτό της Ελλάδος σε τέτοιο βαθμό, ώστε σύμφωνα με τις εντυπώσεις του John Campbell το 1930, δυσκολευόταν κανείς να αναγνωρίσει το έρημο τόπο του 1923 -«εκεί που προηγουμένως έβλεπες τεράστιες ακαλλιέργητες εκτάσεις υπάρχουν σήμερα χωριά που ανθούν, γεμάτα ζώα και με φανερά τα σημάδια της ανέσεως, και σε μερικές περιπτώσεις της ευμάρειας ... Τα αποτελέσματα αυτά οφείλονται κυρίως στο θάρρος, την ενεργητικότητα, την εργατικότητα και τη δεκτικότητα σε νέες ιδέες που χαρακτηρίζουν και την πλειοψηφία των προσφύγων».

Ωστόσο, αν η εγκατάσταση των προσφύγων σε αγροτικές περιοχές, που αποτέλεσε και το κύριο έργο της Ε.Α.Π. και απορρόφησε το μεγαλύτερο μέρος των πόρων που διέθετε, πραγματοποιήθηκε με αρκετή επιτυχία, η εγκατάσταση στα αστικά κέντρα παρουσίασε πολύ μεγαλύτερες δυσχέρειες ...

Η εγκατάσταση στα αστικά κέντρα στοίχισε στην Ε.Α.Π. το 1/5 από ό,τι οι αγροτικές εγκαταστάσεις. Ως το τέλος του 1929 η επιτροπή είχε κτίσει 27.000 περίπου κατοικίες σε 125 νέους συνοικισμούς και το κράτος 25.000 κατοικίες, χωρίς να λυθεί το πρόβλημα της άθλιας διαβιώσεως σε αυτοσχέδιες τσίγγινες παράγκες 30.000 περίπου προσφυγικών οικογενειών. ...»

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ΄, σ.302.

ΠΗΓΗ 3

Η δεκαετία των πολέμων ανάμεσα στα 1912 και 1922 είχε αναστατώσει την οικονομία της Παλαιάς Ελλάδας. Η χώρα δεν είχε το χρόνο να αναπτύξει τα φτωχά, αλλά εν δυνάμει πλούσια εδαφικά της κέρδη. Η μαζική εισροή

προσφύγων συνέβη σε μια περίοδο που τα ελληνικά δημόσια οικονομικά βαρύνονταν από στρατιωτικά έξοδα και που η Ελλάδα ήταν αποκλεισμένη από τις χρηματαγορές της Ευρώπης. Ήταν φανερό ότι η οικονομική ανασυγκρότηση μπορούσε να χρηματοδοτηθεί μόνο με τον εξωτερικό δανεισμό. Η διαδικασία ξεκίνησε με το προσφυγικό δάνειο του 1924 από την Κοινωνία των Εθνών και συνεχίστηκε, μετά το διάλειμμα του Πάγκαλου, με περαιτέρω διαπραγματεύσεις μεταξύ της Κ.Τ.Ε. και των ελληνικών αρχών, καταλήγοντας σε μαζικές εισαγωγές ξένου κεφαλαίου και τεχνικής βοήθειας, από το 1928 και μετά.

Mark Mazower, *Οικονομική πολιτική στην Ελλάδα, 1932-1936* στο: *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1992, σ. 174.

Αφού μελετήσετε τα παραθέματα και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας:

- α) Να παρουσιάσετε τις ενέργειες στις οποίες προέβη το ελληνικό κράτος για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της αποκατάστασης των προσφύγων.
- β) Να εκτιμήσετε την αποτελεσματικότητα των ενεργειών αυτών.

9.

ΠΗΓΗ

Οι μεγάλες επενδύσεις

Η ύφεση και κρίση του διεθνούς συστήματος μετά το 1920, περιορίζοντας την αγορά στα παραδοσιακά δυτικοευρωπαϊκά κέντρα του διεθνούς εμπορίου, εξώθησε τα κεφάλαια στην αναζήτηση νέων αγορών για επενδύσεις ή τοποθετήσεις. Στη Ελλάδα, τα ξένα κεφάλαια δεν επενδύθηκαν μόνο και μόνο για να βοηθήσουν στην προσφυγική αποκατάσταση, αλλά επίσης για να εκμεταλλευτούν τις νέες ευκαιρίες που δημιουργούνταν με την αιφνίδια διεύρυνση της εγχώριας αγοράς. Η ανάπτυξη των δομών της εγχώριας αγοράς, η οποία επιτεύχθηκε στην Ελλάδα μετά το 1922 υπό την αιγίδα του κράτους, ήταν στο βάθος το κίνητρο που επέφερε στη χώρα μας τη συρροή με κάθε μορφή των ξένων κεφαλαίων. Η οικονομική σταθεροποίηση, που άρχισε από το 1924 στην Ελλάδα και κατέληξε στη νομισματική σταθεροποίηση του 1928 και στην εξυγίανση του πιστωτικού συστήματος, ήταν το κυριότερο επιχείρημα που έπεισε τους ξένους χρηματοδότες να τοποθετήσουν κεφάλαια στην Ελλάδα. Αυτό έγινε όχι μόνο με τη μορφή προσφυγικών δανείων, αλλά και με δάνεια που απέβλεπαν στη χρηματοδότηση δημόσιων έργων, αποξηραντικών, υδρευτικών ή ακόμη επέκταση του οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου. Τα δημόσια έργα ήταν ένας χώρος για επικερδείς

τοποθετήσεις κεφαλαίου, αφού η οικονομική γενικά δραστηριότητα αναπτυσσόταν όσο το ισοζύγιο πληρωμών και τα δημοσιονομικά διατηρούνταν σε ισορροπία. Παράλληλα, η ανάπτυξη της αγοράς και η βελτίωση του κλίματος των επενδύσεων προσείλκυσαν στην Ελλάδα, από τα μέσα της δεκαετίας 1920-1930, και ξένα ιδιωτικά κεφάλαια, είτε σε απευθείας παραγωγικές επενδύσεις είτε για τη χρηματοδότηση ελληνικών ιδιωτικών επιχειρήσεων. Το ύψος του ιδιωτικού δανεισμού από το εξωτερικό, κατά την περίοδο 1922-1932 έφθασε περίπου τα 108 εκ. δολάρια, ήτοι το 20% του συνολικού (δημόσιου και ιδιωτικού) εξωτερικού χρέους. Στην άλλη κατηγορία δηλ. των άμεσων επενδύσεων, ανήκουν οι περιπτώσεις των ξένων εταιριών Πάουερ, Ούλεν, Φαουντέισιον κλπ. που εγκαταστάθηκαν κατά τα χρόνια αυτά στην Ελλάδα.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', σ. 336.

Αφού μελετήσετε το παράθεμα και λάβετε υπόψη τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας:

α) Να προσδιορίσετε τους λόγους οι οποίοι ευνόησαν τις επενδύσεις ξένων κεφαλαίων στην Ελλάδα μετά το 1922.

β) Να επισημάνετε τις συνέπειες των επενδύσεων αυτών στην οικονομική ζωή της χώρας.

10. Οικονομικές και πολιτικές επιπτώσεις της ύπαρξης του θεσσαλικού προβλήματος.

11. Ποια γεγονότα θεωρείτε ως συμπτώματα μιας κοινωνικής δομής και ενός συστήματος διακυβέρνησης που δεν ανταποκρινόταν στις σταθερά αυξανόμενες κοινωνικές ανάγκες και στην πρόκληση πολιτικοποίησης των μαζών; (κατά την περίοδο 1910-1922);

12. Να αναφέρετε τα κοινωνικά προβλήματα που, θεωρείτε, κρίσιμα την περίοδο (1910-1922); (πρόβλημα γαιοκτησίας κλπ.)

13. Ποιες είναι οι συνθήκες εκείνες που όξυναν τις υφιστάμενες κοινωνικές πιέσεις και επέσπευσαν τη ρύθμιση του αγροτικού προβλήματος;

ΘΕΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα πολιτικά κόμματα

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1.

ΠΗΓΗ 1

Η σχέση πελατείας είναι μια σχέση εκούσιας διπολικής ανταλλαγής ανάμεσα σε κοινωνικούς φορείς άνισης κοινωνικής και οικονομικής ισχύος, που στηρίζεται στην αμοιβαία ανάληψη υποχρεώσεων παροχής ορισμένων διαφορετικών υπηρεσιών, χωρίς το πλέγμα αυτό των υποχρεώσεων να εντάσσεται σ' ένα δεδομένο έννομο ή οπωσδήποτε θεσμοποιημένο σύστημα αξιολογικών κανόνων συμπεριφοράς και αντιστοίχων κυρώσεων.

Κ. Τσουκαλά, *Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*. Στο: Γ. Κοντογιώργη (επιμ): *Κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, Αθήνα 1977, σ. 76

ΠΗΓΗ 2

Κύριο στοιχείο του ανεπίσημου συστήματος (σημ.: διακυβερνήσεως-παραδοσιακή επιβίωση από την οθωμανική εποχή, το οποίο λειτουργεί συγχρόνως με το επίσημο σύστημα διακυβερνήσεως που ενυπήρχε στις δυκότεροπες καινοτομίες, κατά την οθωνική περίοδο) ήταν η «προστασία». .εν ήταν θεσμός νομοθετημένος αλλά καθιερωμένος από την καθημερινή χρήση και τη συνήθεια. Δημιούργημα μιας κοινωνίας χωρίς έντονη διαφοροποίηση στον πολιτικό, τον οικονομικό, τον κοινωνικό τομέα, η «προστασία» αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού διακανονισμού τον οποίο οι Έλληνες είχαν δοκιμάσει στον προσωπικό τρόπο ζωής τους. Κύριο χαρακτηριστικό του ήταν η εξάρτηση· όχι όμως εξάρτηση από το φεουδάρχη, όταν οι θεσμοί αμετάκλητοι και διαρκείς, καθορίζονταν από το νόμο ή την κοινωνική θέση, εκτός από ειδικές περιστάσεις που καθορίζονταν από το νόμο και το έθος. Η εξάρτηση του τύπου «προστάτης-πελάτης» προϋπέθετε και την ικανότητα του πρώτου να εξυπηρετεί τον «πελάτη» και την ελευθερία του τελευταίου να διακόπτει τους δεσμούς όταν έβρισκε ότι δεν τον ικανοποιούσαν τα ανταλλάγματα με τα οποία εξαγόραζαν την εξάρτησή του.

Η εξάρτηση ευνοούσε τον ανταγωνισμό ανάμεσα στους «προστάτες» για να επιτύχουν την υπακοή των «πελατών» και ταυτόχρονα τον

ανταγωνισμό των τελευταίων για να εξασφαλίσουν την εύνοια των «προστατών». Λειτουργούσε πέρα από διαχωρισμούς τάξεων, δημιουργώντας πλέγματα οριζόντια σε σχήμα πυραμίδας, έτσι ώστε ο προστάτης μπορούσε να γίνεται «πελάτης» ανάλογα με τη θέση του απέναντι σε κάποιον που θα ήταν λιγότερο ή σε κάποιον άλλο που θα ήταν περισσότερο ισχυρός.

Γ.Ε.Ε., ΙΓ', σ. 14

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις πληροφορίες του βιβλίου σας, να προσδιορίσετε τα χαρακτηριστικά του συστήματος των πελατειακών σχέσεων στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

2.

ΠΗΓΗ 1

Κόμματα: διάρθρωση – λειτουργία

Η (φιλελεύθερη) εφημερίδα Αθηνά (του Εμμ. Αντωνιάδη) ... τον Ιούλιο του 1837, προσδιόριζε τα κόμματα ως «... ενώσεις ανθρώπων, οίτινες έχουν ίδια συμφέροντα, ιδίας δοξασίας, τα οποία αντίκεινται εις τα συμφέροντα και εις τας δοξασίας άλλων παρομοίων ενώσεων».

Ο κ. Ζωγράφος (έμπειρος πολιτικός με μακρά και βαθιά γνώση της πολιτικής ζωής του τόπου) υποστήριζε πως ο διαχωρισμός ανάμεσα στα ελληνικά κόμματα βασιζόταν περισσότερο σε διαφορές οφειλόμενες σε συμφέροντα και σε προσωπικές σχέσεις παρά σε φρονήματα και πολιτικές αρχές. Ανάλογη στάθηκε η άποψη του Γάλλου διπλωμάτη Θ. Πισκατόρου, γνώστη των ελληνικών προβλημάτων, όταν δήλωνε ότι δεν μπορούσε να δεχθεί την ύπαρξη «πραγματικών» κομμάτων, εφόσον δεν έβλεπε να υπάρχουν διαφορές ουσιαστικές σε προβλήματα αποφασιστικής σημασίας για τη χώρα.

Κοινό χαρακτηριστικό των απόψεων αυτών είναι ότι θεωρούν τα αποκαλούμενα κόμματα ως ενώσεις βασιζόμενες από το ένα μέρος στην προσωπικότητα ενός ηγέτη με δύναμη και επιρροή και από το άλλο στις προσωπικές σχέσεις των μελών τους. Θεωρούν επίσης ότι τα «πραγματικά» κόμματα για να υπάρξουν και να λειτουργήσουν αποτελεσματικά πρέπει να διαθέτουν τρία βασικά χαρακτηριστικά: κατά κύριο λόγο να εκπροσωπούν ιδέες, δεύτερον να έχουν δομή και οργάνωση και τρίτο οπαδούς τους οποίους να μπορούν να κατευθύνουν. Ταυτόχρονα επιδιώκουν να δείξουν ότι όλες αυτές οι προϋποθέσεις, οι απαραίτητες για

την ύπαρξη και λειτουργία των κομμάτων, ήταν ανύπαρκτες στις ελληνικές πολιτικές ενώσεις, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι για τον προσδιορισμό τους χρησιμοποιείται η επωνυμία «κόμματα».

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ', σ. 25

ΠΗΓΗ 2

Γενικές Αδυναμίες των Κομμάτων

Η μελέτη της προέλευσης των κομμάτων καθιστά κατανοητές αρκετές γενικές αδυναμίες των κομμάτων που είχαν προκύψει: την αδυναμία και ασάφεια των αρχών τις οποίες αντιπροσώπευαν, τη σχετική απουσία θεσμών και οργανωτικών φορέων, που να τους προσδίδουν ιδιαιτερότητα, τη συχνότατη έλλειψη σύμπνοιας και αποτελεσματικότητας των ενεργειών τους σε εθνικό επίπεδο, και την αντίφαση ανάμεσα στην ιδιαίτερα έντονη αφοσίωση προς τα κόμματα σε τοπικό επίπεδο και στην κατάφωρα καιροσκοπική συμπεριφορά σε εθνικό επίπεδο. Η πρώτη αδυναμία κληρονομήθηκε από τις φατρίες, που δεν είχαν ποτέ την πρόθεση να εκφράσουν αρχές. Η δεύτερη αδυναμία οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι τα θεσμικά πλαίσια των φατριών είχαν ως βάση την οικογένεια, και συνεπώς, δεν απαιτούσαν ιδιαίτερη οργάνωση για την εξυπηρέτηση της λειτουργίας τους. Η τρίτη και η τέταρτη απαιτούν περαιτέρω εξέταση.

Τα συστατικά μέρη ενός κόμματος –δηλαδή οι τοπικές πελατείες– διέθεταν τη συνοχή και ανθεκτικότητα που τους προσέδιδαν οι άμεσες προσωπικές επαφές, οι οικογενειακοί δεσμοί και τα αμοιβαία οικονομικά συμφέροντα. Απέκτησαν κάποια μονιμότητα χάρη στη σχετικά σταθερή δύναμη την οποία ανέπτυξαν οι τοπικοί προστάτες ύστερα από τα πρώτα ρευστά χρόνια της Επανάστασης. Τέτοιες εγγυήσεις όμως αποδείχτηκαν αποτελεσματικές μόνο για σχετικά μικρούς, περιφερειακούς σχηματισμούς. Ο μέσος άνθρωπος φαίνεται ότι πρόσφερε την αφοσίωσή του κατά κύριο λόγο στον άμεσο προστάτη του, και υποστήριζε τον αναγνωρισμένο αρχηγό μιας πολιτικής συμμαχίας μόνον επειδή, και για όσο χρόνο, έκανε το ίδιο ο προστάτης του. Αντίστοιχα, όλες οι εύννοιες που παρέχονταν από αυτόν τον αρχηγό κατανέμονταν με τη μεσολάβηση της ιεραρχίας των προστατών. Η αφοσίωση στο κόμμα, με την έννοια της κεντρικής οργάνωσης, ήταν αναμφισβήτητα ασθενής και για μεγάλο μέρος οπαδών σχεδόν ανύπαρκτη.

Όσο ψηλότερα ανέβαινε ένας προστάτης στην πυραμίδα του κόμματος,

και όσο ευρύτερη γινόταν η εθνική βάση αυτής της πυραμίδας, τόσο πιο ανομοιογενείς ως προς τη γεωγραφική τους κατανομή γίνονταν οι πελάτες, τόσο ασθενέστεροι γίνονταν οι συναισθηματικοί δεσμοί που ένωναν αυτούς τους πελάτες μεταξύ τους και με τον προστάτη τους, και τόσο μεγάλωνε η δική του αδυναμία να χρησιμοποιήσει τον όποιο πλούτο και τοπική ισχύ διέθετε για να ελέγχει πελάτες, οι οποίοι στο δικό τους επίπεδο διέθεταν την ίδια με αυτόν, αν όχι μεγαλύτερη ...

Συνεπώς οι τοπικές πελατείες είχαν την τάση να αναδιπλώνονται στις δικές τους δυνάμεις, να υποστηρίζουν τους μακρινούς προστάτες τους σε εθνικό επίπεδο, όταν μπορούσαν να αποκομίσουν κάτι από αυτούς, και να αποσύρουν την υποστήριξή τους όταν ήταν δυσαρεστημένες· έφταναν μάλιστα να συμβιβάζονται με οποιοδήποτε καθεστώς, οποιασδήποτε απόχρωσης, προκειμένου να εξυπηρετούν την πρωταρχική τους λειτουργία, την προστασία των πελατών τους από την εκμετάλλευση. Έτσι, στο εθνικό επίπεδο, όπου η συνεκτική δύναμη του συναισθήματός ήταν ασθενέστερη, το συμφέρον (ο κύριος κινητήριος παράγοντας) έβρισκε τη λιγότερη ικανοποίηση. Ακόμη και όταν εξασφαλιζόταν όμως, η ικανοποίηση αυτή διοχετευόταν μέσω των τοπικών προστατών, οι οποίοι χρωστούσαν την προσωπική αφοσίωση των οπαδών τους στα στερεά στηρίγματα του συμφέροντος και του συναισθήματος.

J. Petropulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους...*, σσ. 172-173

Αφού μελετήσετε τα παραθέματα, να εξηγήσετε γιατί τα αποκαλούμενα «κόμματα» (σημ.: τα τρία ξενικά κόμματα) δεν θα μπορούσαν να διεκδικήσουν επάξια το χαρακτηρισμό τους ως «πραγματικά» κόμματα.

3.

ΠΗΓΗ 1

Ελληνικά «Κόμματα» – Ιδεολογικό περιεχόμενο

Όσοι υποστήριζαν πως τα ελληνικά κόμματα δεν είχαν ιδεολογικό περιεχόμενο μπορούσαν να επικαλεστούν το επιχείρημα ότι δεν υπήρχαν σημαντικές διαφορές στις απόψεις τις οποίες το καθένα εξέφραζε ή ότι οι συχνές μετακινήσεις και αποσκιρτήσεις από το ένα κόμμα στο άλλο έδειχναν πως οι ανάγκες της στιγμής παρά οι πραγματικές πεποιθήσεις και η πίστη προς τη γραμμή του κόμματος έπαιζαν ρόλο στην ένταξή τους. Οι αρνητικές αυτές θέσεις μπορούσαν να αντικρούονται, χωρίς να εξουδετερώνονται εντελώς, από το γεγονός ότι τα κόμματα σ' όλη τη

διάρκειά τους έστω και ελάχιστα διαφοροποιημένα το ένα από το άλλο, διατήρησαν επίμονα τους αρχικούς τους προσδιορισμούς: συνταγματικοί-κυβερνητικοί, φιλελεύθεροι-συντηρητικοί, δυτικοί-παραδοσιακοί.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΓ', σσ. 25-26

ΠΗΓΗ 2

Ελληνικά «Κόμματα» –Ιδεολογική Τοποθέτηση

Τα κόμματα δεν διαφωνούσαν συνήθως ως προς τους απότερους στόχους. Υιοθετούσαν ενδεχομένως ασυμβίβαστες επιδιώξεις, ή ενεργούσαν αντίθετα στις διακηρύξεις τους, αλλά επίσημα τουλάχιστον όλα ασπάζονταν ένα κοινό σύστημα αξιών, όπως ήταν η υιοθέτηση της Μεγάλης Ιδέας, ο συνταγματισμός ως επιθυμητή μορφή διακυβέρνησης, η απονομή από το κράτος ανταμοιβών για υπηρεσίες προς την Επανάσταση, η χρησιμοποίηση όλων των επαγγελματικών εξειδικευμένων ατόμων στην διοίκηση, η αποκήρυξη κάθε ξένης επιρροής και κάθε είδους εύνοιας προς οποιαδήποτε από τις τρεις δυνάμεις, η αποδοχή μιας Εκκλησίας αυτοκέφαλης απέναντι στο Πατριαρχείο και αυτόνομης απέναντι στο ελληνικό κράτος. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι η βάση γι' αυτού του είδους την ομοφωνία, είτε αυτή ήταν ειλικρινής είτε μόνον επιφανειακή, ήταν το εθνικιστικό αίσθημα με τον απότερο στόχο του (τη Μεγάλη Ιδέα) και οι προϋποθέσεις που απαιτούσε η θεσμική του έκφραση στο έθνος-κράτος (εθνική ενότητα). Όσο ανεύθυνα και αν ενεργούσαν τα κόμματα σε ορισμένες περιπτώσεις, φαίνονταν όλα να συμφωνούν στην αναγκαιότητα αποφυγής κάθε ζητήματος που θα μπορούσε να καταστρέψει την εύθραυστη ενότητα του κράτους. Αυτό ακριβώς κάλυπτε κάπως το βασικό πολιτισμικό χάσμα.

Έτσι λοιπόν, ανάμεσα στα συγκεκριμένα ζητήματα πολιτικής και τα απότερα ζητήματα αξιών, τα κόμματα ανέπτυξαν αντικρουόμενες θέσεις σ' έναν ενδιάμεσο χώρο: στα ευρύτερα ζητήματα που αναφέρονταν σε γενικά μέσα για την κατάκτηση καθολικά αποδεκτών σκοπών. Υπήρχαν πέντε τέτοια ζητήματα στην αρχή της περιόδου (η βαυαροκρατία, ο συνταγματισμός, η Μεγάλη Ιδέα, η εξωτερική πολιτική, οι σχέσεις Εκκλησίας και κράτους) και έξι στο τέλος της (το θέμα των ετεροχθόνων, η μορφή του συντάγματος, η Μεγάλη Ιδέα, η εξωτερική πολιτική, οι σχέσεις Εκκλησίας και κράτους και το ζήτημα της διαδοχής).

Το «ρωσικό» κόμμα είχε μάλλον τη σαφέστερη ιδεολογική τοποθέτηση, εξαιτίας της στενής του ταύτισης με την υπεράσπιση των συμφερόντων της Εκκλησίας. Εφόσον η Εκκλησία είχε μια σωματειακή οργάνωση και

έναν διαρθρωμένο τρόπο ζωής, το κόμμα αυτό βρήκε, κατά κάποια έννοια, προετοιμασμένη τη θέση που θα υιοθετούσε. Έτσι, υποστήριζε τη συμφιλίωση με την Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης (μέσα στο πλαίσιο του αυτοκέφαλου), μεγαλύτερες εξουσίες για την Εκκλησία μέσα στο κράτος, και ορθόδοξη μοναρχία. Σε άλλα ζητήματα η θέση του «ρωσικού» κόμματος ήταν συνήθως συγκεχυμένη ή ασυνεπής. Μέσα στην ενδεκάχρονη αυτή περίοδο διένυσε όλο το φάσμα από την υποστήριξη της απολυταρχίας ως την υποστήριξη της πιο φιλελεύθερης μορφής συνταγματισμού, δεδομένου ότι η θέση του σε κάθε συγκεκριμένη στιγμή εξαρτιόταν από το βαθμό της εύνοιας που του έδειχνε ο βασιλιάς.

Κατά τα πρώτα χρόνια της απολυταρχίας το «γαλλικό» και το «αγγλικό» κόμμα δεν είχαν πολλούς λόγους διαφωνίας σε θέματα αρχών. Θεωρητικά, και τα δύο υιοθετούσαν την άμεση εγκαθίδρυση συνταγματικού καθεστώτος, μολονότι στην πράξη οι ηγέτες τους ευνοούσαν την προσωρινή αναβολή του. Καθώς έλειπαν οι πραγματικές διαφορές, η αντίθεση των κοινωνικών ομάδων που κυριαρχούσαν στον προσωπικό κύκλο κάθε ηγέτη έδινε στο καθένα από τα κόμματα αυτά μια ταυτότητα στην οποία όμως δεν ανταποκρινόταν εντελώς: στο «γαλλικό» ότι ήταν το κόμμα των παλικαριών, και στο «αγγλικό» ότι ήταν το κόμμα της μορφωμένης υπαλληλίας και των επαγγελματιών.

Μολονότι κατά την περίοδο της απολυταρχίας εμφανίστηκαν αμυδρότατα μόνο σημάδια κάποιας Θεμελιακής διαφοράς γύρω από την εφαρμογή της Μεγάλης Ιδέας, το 1848 πλέον ο χαρακτήρας των κομμάτων καθοριζόταν από μια διευρυνόμενη διάσταση πάνω στο ζήτημα της Μεγάλης Ιδέας. Το ένα στρατόπεδο ήταν υπέρ της φιλικής συνύπαρξης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, της διοικητικής εδραίωσης του ελληνικού κράτους και της εσωτερικής ανάπτυξης των πλουτοπαραγωγικών πηγών, στοιχείων τα οποία θεωρούσε ασφαλείς προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας στο μέλλον. Κατά τη γνώμη τους, οι σποραδικές προσπάθειες για υποκίνηση εξεγέρσεων στην Τουρκία προκαλούσαν απλώς την εχθρότητα της οθωμανικής κυβέρνησης, συνεπάγονταν σκληρά αντίποινα για τους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και κρατούσαν την Ελλάδα σε αναταραχή. Το άλλο στρατόπεδο πίστευε ότι η μικρή εδαφική έκταση της Ελλάδας ήταν η αιτία της διοικητικής ανεπάρκειας και της μη βιωσιμότητας της οικονομίας. Συνηγορούσε για τη χρησιμοποίηση όλων των πόρων για τη συγκαλυμμένη υποστήριξη ένοπλων εξεγέρσεων όπου

και όποτε ήταν δυνατό. Με λίγα λόγια, επιθυμούσε να εκπληρώσει την εθνική αποστολή και ταυτόχρονα να λύσει τα εσωτερικά προβλήματα. Το να διατηρήσει κανείς φιλικές σχέσεις με την Τουρκία ήταν αδύνατο, έλεγαν, και το να περιμένει μια σαφώς ευνοϊκή διεθνή κατάσταση για να επιτεθεί εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ήταν τόσο ηττοπαθές όσο θα ήταν και το 1821.

J. Petropulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους...*, σσ. 631-633

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να εντοπίσετε τα σημεία προσέγγισης και διαφωνίας στις θέσεις των τριών ξενικών κομμάτων στα πολιτικά ζητήματα της εποχής τους.

4.

ΠΗΓΗ 1

Κωλέτης – Μαυροκορδάτος και η Μεγάλη Ιδέα

Το 1834, όταν η αντιβασιλεία προσπαθούσε να αποφασίσει ποια θα ήταν η μόνιμη πρωτεύουσα του κράτους, ο Κωλέτης έκανε έγγραφη πρόφαση ότι το κράτος έπρεπε να αποφύγει να ορίσει επίσημη πρωτεύουσα, ως πανηγυρική υπενθύμιση ότι μόνον η Κωνσταντινούπολη μπορούσε να εξυπηρετήσει αυτό τον υψηλό σκοπό, ως ένδειξη της ελληνικής πίστης ότι επέκειτο η απόκτησή της, και ως υπόμνηση ότι ως εκείνη τη στιγμή η διεκπεραίωση των κρατικών υποθέσεων θα διατηρούσε προσωρινό χαρακτήρα. Όταν ήταν στο Παρίσι ως πρεσβευτής της Ελλάδας, δεν έχασε ευκαιρία να επαναλάβει τις ελληνικές αλυτρωτικές επιδιώξεις. Το 1844, στη συζήτηση για το ζήτημα των ετεροχθόνων, πήρε το λόγο στη συντακτική συνέλευση για να εκθέσει, με έναν τρόπο που έμεινε κλασικός το νόημα της Μεγάλης Ιδέας.

«...για την γεωγραφικήν της θέσιν η Ελλάς είναι το κεντρον της Ευρώπης· ισταμένη, και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ' αριστερών δε την ὕσιν, προώρισται ὥστε δια μεν της πώσεως αυτής να φωτίση την ὕσιν, δια δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν πρότον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον· εν τῷ πνεύματι του ὄρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας εἶδον πάντοτε τους πληρεξουσίους να συνέρχωνται δια να αποφασίσωμεν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, ἀλλά περί της Ελληνικῆς φυλῆς... η Ελλάς, διηρημένη το πάλοι καθέκαστα και εις

ιδιαίτερα κράτη, έπεσε, και πεσούσα εφώτισε τον κόσμο. Οποίας άραγε ελπίδας παρέχει σήμερα αναγεννηθείσα η Ελλάδα, και ηνωμένη εις εν κράτος, εις ένα σκοπόν, και μίαν δύναμιν, εις μίαν θρησκείαν, εις το τέλος Σύνταγμα το οποίον τώρα απεργαζόμεθα... Οι εντολές ημών περιμένουσι το Σύνταγμα να

ιδώμεν. Οι δε εκτός ημών λαοί ατενίζουνσι προς ημάς τα όμματα, δια να μάθωσι το περί αυτών φρόνημά μας».

Πεθαίνοντας το 1847, εξέφρασε τη λύπη του που άφηνε ανεκπλήρωτη την αποστολή του. Άφηνε να εννοηθεί ότι, αν ο βασιλιάς τον είχε καλέσει να κυβερνήσει από την αρχή, η Μεγάλη Ιδέα μπορεί να είχε πραγματοποιηθεί. Όλη τη διάρκεια της πρωθυπουργίας του (1844-47) ο Κωλέττης δεν αρνήθηκε ποτέ καμία από τις διαδόσεις που κυκλοφορούσαν ότι έκανε μεγαλεπήβολα αλυτρωτικά σχέδια, διαδόσεις που είναι από μόνες τους ενδεικτικές της αυξανόμενης φήμης του ως εκπροσώπου του ριζοσπαστικού αλυτρωτισμού.

J. Petropulos, *Πολιτική και Συγκρότηση Κράτους...*, σ. 634

ΠΗΓΗ 2

Ο Μαυροκορδάτος διατύπωσε τις ιδέες του σε ένα πολύ σημαντικό υπόμνημα που συνέταξε το 1848, το οποίο αποτελεί αριστοτεχνικό κατηγορητήριο κατά του ακραίου αλυτρωτισμού και πειστική παρουσίαση των μετριοπαθών θέσεων. Πρώτα διακήρυσσε την αντίθεσή τους προς τις σποραδικές συνοριακές επιθέσεις και τις μυστικές εταιρείες, που κατά τη γνώμη του τορπιλίζουν τον φαινομενικό τους στόχο. Τις θεωρούσε παράτολμες ενέργειες εγωκεντρικών ή παραπλανημένων ανθρώπων, που έπρεπε να κατασταλούν. Απαριθμούσε κατόπιν τα λάθη των προγενεστέρων ελληνικών κυβερνήσεων.

Το ελληνικό κράτος δεν είχε δώσει στους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καμία απτή απόδειξη ότι η ελληνική διακυβέρνηση ήταν έστω και ελάχιστα πιο φωτισμένη από την τουρκική, ούτε είχε δείξει στην Ευρώπη ότι η ελληνική ηγεμονία θα έφερνε πολιτική σταθερότητα στην Εγγύς Ανατολή. Στο μεταξύ, η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε θεσπίσει εσωτερικές μεταρρυθμίσεις που είχαν αποκαταστήσει την τουρκική αυτοπεποίθηση και είχαν πείσει την Ευρώπη ότι η κατάρρευση δεν επέκειτο άμεσα.

Το πρόγραμμα του Μαυροκορδάτου ήταν στην πραγματικότητα πρόγραμμα εσωτερικής ανάπτυξης, εμπορίου, επικοινωνιών και παιδείας,

παρόλο που παρουσιαζόταν επιδέξια ως συγκαλυμμένη προετοιμασία για πόλεμο. Ίνοντας έμφαση στην αύξηση του εμπορίου, στην ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας και στη διακίνηση της πυρίτιδας από εμπόρους, και αποφεύγοντας οποιαδήποτε αναφορά στους άτακτους οπλαρχηγούς, ενώ επέμενε στην ανάγκη ενός νέου σώματος πυροβολικού, το πρόγραμμα αυτό έμμεσα συνιστούσε τη μετάθεση της ευθύνης του αλυτρωτισμού από την παλιά στρατιωτική τάξη στην αστική, και έτσι προωθούσε έμμεσα τα οικονομικά συμφέροντα της τελευταίας ομάδας. Επιπλέον, οι γραφειοκρατικές ικανότητες τις οποίες ανέφερε ο Μαυροκορδάτος ως προϋποθέσεις για τους διοριζόμενους στην κεντρική διεύθυνση ήταν ακριβώς εκείνες για τις οποίες εκτιμούσαν τον ίδιο και αρκετά μέλη του κόμματός του. Με λίγα λόγια, η πολιτική του Μαυροκορδάτου απαιτούσε την ηγεσία ικανών γραφειοκρατών και ισχυρών εμπόρων, ενώ σύμφωνα με τις απαιτήσεις του αντίθετου προσανατολισμού τη διεύθυνση της υπόθεσης του αλυτρωτισμού θα την αναλάμβανε η παραδοσιακή τάξη των στρατιωτικών.

J. Petropulos, ό.π., σσ. 634-635

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, προσπαθήστε να εντοπίσετε τις διαφορές στους προσανατολισμούς και στη στρατηγική των δύο πολιτικών στο θέμα της απελευθέρωσης των αλυτρώτων.

5.

ΠΗΓΗ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

*Εν ονόματι της αγίας και ομοουσίου και αδιαίρετου Τριάδος
Περί θρησκείας*

Άρθρον 1. Η επικρατούσα θρησκεία εις την Ελλάδα είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, πάσα δε άλλη γνωστή θρησκεία είναι ανεκτή και τα της λατρείας αυτής τελούνται ακωλύτως υπό την προστασία των Νόμων, απαγορευομένου του προσηλυτισμού και πάσης άλλης επεμβάσεως κατά της επικρατούσης θρησκείας.

Περί δημοσίου δικαίου των Ελλήνων

Άρθρον 3. Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του Νόμου και συνεισφέρουσιν

αδια-κρίτως εις τα δημόσια βάρη, αναλόγως της περιουσίας των· μόνοι δε οι πολίται Ἕλληνες εἶνε δεκτοί εις όλα τα δημόσια επαγγέλματα.

Πολίται εἶναι ὅσοι απέκτησαν ἢ ἀποκτήσωσι τα χαρακτηριστικά του πολίτου κατὰ τοὺς Νόμους του Κράτους.

Ἄρθρον 4. Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία εἶναι ἀπαραβίαστος· οὐδεὶς καταδιώκεται, συλλαμβάνεται, φυλακίζεται, εἰμὴ ὁπότεν καὶ ὅπως ὁ Νόμος ορίζει.

Ἄρθρον 5. Ἐκτός της περιπτώσει του αὐτοφώρου ἐγκλήματος οὐδεὶς συλλαμβά-νεται, οὐδέ φυλακίζεται, εἰμὴ δι' αἰτιολογημένου δικαστικοῦ ἐντάλματος, το ὁποῖον πρέπει να κοινοποιηθῆ κατὰ την στιγμὴν της συλλήψεως ἢ προφυλακίσεως.

Ἄρθρον 6. Ποινὴ δεν ἐπιβάλλει ἀνευ Νόμου, ορίζοντος προηγουμένως αὐτήν.

Ἄρθρον 7. Ἐκαστος, ἢ καὶ πολλοὶ ὁμοῦ ἔχουσι το δικαίωμα να αναφέρωνται ἐγγράφως εις τὰς Ἀρχάς, τηρούντες τοὺς Νόμους του Κράτους.

Ἄρθρον 8. Ἡ κατοικία ἐκάστου εἶναι ἀσυλός, οὐδεμίαν κατ' οἶκον ἐρευνα ἐνεργεῖται, εἰμὴ ὅταν καὶ ὅπως ὁ νόμος διατάσῃ.

Ἄρθρον 9. Ἐν Ἑλλάδι οὔτε πωλεῖται οὔτε ἀγοράζεται ἄνθρωπος. Ἀργυρώνητος ἢ δούλος παντός γένους καὶ πάσης θρησκείας εἶναι ἐλεύθερος, ἀμὰ πατήσῃ ἐπὶ ἐλληνικοῦ ἐδάφους.

Ἄρθρον 10. Πας τις δύναται να δημοσιεῖ προφορικῶς τε, ἐγγράφως καὶ δια του τύπου τοὺς στοχασμούς του, τηρών τοὺς νόμους του Κράτους.

Ὁ τύπος εἶναι ἐλεύθερος καὶ λογοκρισία δεν ἐπιτρέπεται.

Οἱ υπεύθυνοι συντάκται, ἐκδῶται καὶ τυπογράφοι ἐφημερίδων δεν υποχρεοῦνται εις οὐδεμίαν χρηματικὴν προκαταβολλὴν λόγῳ ἐγγυήσεως.

Οἱ ἐκδῶται ἐφημερίδων θέλουσι εἶσθαι πολίται Ἕλληνες.

Ἄρθρον 11. Ἡ ἀνωτέρω ἐκπαίδευσις ἐνεργεῖται δαπάνῃ του Κράτους· εις δε την δημοτικὴν συντρέχει καὶ το Κράτος κατὰ το μέτρον της ἀνάγκης των δήμων.

Ἐκαστος ἔχει το δικαίωμα να συσταίῃ ἐκπαιδευτικὰ καταστήματα, συμμορφούμενος με τοὺς Νόμους του Κράτους.

Ἄρθρον 12. Οὐδεὶς στερεῖται της ιδιοκτησίας του εἰμὴ δια δημόσιον ἀνάγκην, προσηκόντως ἀποδεδειγμένην, ὅταν καὶ ὅπως ὁ νόμος διατάσῃ, πάντοτε δε προηγουμένης ἀποζημιώσεως.

Ἄρθρον 13. Αἱ βάσαναι καὶ ἡ γενικὴ δήμευσις ἀπαγορεύονται.

Ἄρθρον 14. Το ἀπόρρητον των ἐπιστολῶν εἶνε ἀπαραβίαστον.

Περί συντάξεως της Πολιτείας

Άρθρον 15. Η νομοθετική εξουσία ενεργείται συνάμα υπό του Βασιλέως, της Βουλής και της Γερουσίας.

Άρθρον 20. Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων Υπουργών.

Άρθρον 21. Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

Περί της Βουλής

Άρθρον 59. Η Βουλή σύγκεται εκ Βουλευτών, εκλεγομένων των εχόντων δικαίωμα προς τούτο πολιτών, κατά τον περί εκλογής Νόμον.

Άρθρον 60. Οι Βουλευταί αντιπροσωπεύουσι το Έθνος και όχι μόνον την επαρχίαν υπό της οποίας εκλέγονται.

A. Σβώλου, *Τα Ελληνικά Συντάγματα*, σσ. 153, 155, 161

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου να αναλύσετε το περιεχόμενο της φράσης: «παρά το συντηρητικό του χαρακτήρα, στο Σύνταγμα του 1844 υπήρχαν και φιλελεύθερα στοιχεία».

6.

ΠΗΓΗ

Σύνταγμα του 1844

Η σύμπραξη πάντως της εθνικής Συνέλευσης, σαν λαϊκής αντιπροσωπείας, στην κατάρτιση του Συντάγματος του 1844 προσέδωσε σ' αυτό χαρακτήρα «συμβολαίου» ανάμεσα στο λαό και τον μονάρχη. Θα πρέπει να διευκρινιστεί εδώ ότι τα κυρίαρχα στοιχεία της λαϊκής αντιπροσωπείας, που είχε συμπράξει στις σχετικές διαδικασίες, συνέθεσαν φατρίες από την άρχουσα τάξη, που έλεγχε την εξουσία σ' όλη τη διάρκεια της επανάστασης, και οι οποίες, καθώς αποδείχτηκε, είχαν την ευχέρεια να μεταθέτουν τον πολιτικό αγώνα από τα άμεσα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα στο ζήτημα της εγκαθίδρυσης συνταγματικών θεσμών. Κάτω από αυτές τις συνθήκες «Το αντιπροσωπευτικόν σύστημα εις μίαν κοινωνίαν εστερημένην επαρκούς κατανομής της γης και αναπτύξεως των μαζών, θα απετέλει κατ' ανάγκην τον καταλληλότερον τρόπον επικρατήσεως της ολιγαρχίας δια των καιπών». Ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες διαπιστώσεις, το Σύνταγμα του 1844 υπήρξε κάτι περισσότερο από ένα Σύνταγμα παραχωρημένο: ένα «Σύνταγμα –

συμβόλαιο» ή «Σύνταγμα – συνθήκη» ή, τέλος, «Σύνταγμα – συνάλλαγμα».

Π. Πετρίδη, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεότερη Ελλάδα (1844-1940)*, σ. 20-21

Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο του παραθέματος:

- α) Να αποτιμήσετε τον χαρακτήρα του συντάγματος του 1844.
- β) Η καθιέρωση των συνταγματικών-κοινοβουλευτικών θεσμών μετά την επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου ήταν αναγκαία αλλά αποδείχτηκε και ικανή συνθήκη για τη στερέωση των δημοκρατικών θεσμών ή υπήρχε σημαντική απόσταση μεταξύ τους; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας.

7.

ΠΗΓΗ

Κουμουνδούρος ως ο πρώτος πολιτικός με συνείδηση κοινοβουλευτική

Ο Κουμουνδούρος μπορεί να θεωρηθεί ως ο πρώτος Έλληνας πολιτικός με συνείδηση κοινοβουλευτική. Ήθελε η κυβέρνησή του να στηρίζεται στην πλειοψηφία των βουλευτών και γι' αυτό, μιλώντας στην βουλή, προσπαθούσε να πείσει και όχι να δελεάσει όπως επιδίωκε ο Δεληγιώργης. Εκτιμούσε την αγχίνια του Βούλγαρη και σεβόταν την πατριαρχική νοοτροπία του, αλλά αρνιόταν να υποταχθεί στον αυταρχισμό του. Συμπαθούσε το Δεληγιώργη, αλλά δεν τον εμπιστευόταν, γι' αυτό και δε συνεργάστηκε μαζί του. Εκτιμούσε τον Τρικούπη, αλλά και τον αντιπαθούσε βαθύτατα, γι' αυτό και τον χρησιμοποίησε μια και μόνη φορά. Ο Κουμουνδούρος είχε όλες τις αρετές που πρέπει να στολίζουν ένα κοινοβουλευτικό άνδρα. Ψυχραιμία, ανεξικακία, ελαστικότητα, προσαρμοστικότητα, καλή διάθεση, ευγένεια στους τρόπους, επιμέλεια, εργατικότητα, επιμονή, όσο και υπομονή, πραότητα. Δεν θύμωνε και δεν λύπησε σχεδόν, κανένα, γι' αυτό και τον χαρακτήριζαν «γλυκότατο». Με απόλυτη ευλάβεια τηρούσε όλους τους κανόνες στο κοινοβουλευτικό παιχνίδι και δεν προσπάθησε ποτέ να βγει έξω από τα συνταγματικά πλαίσια. Αυτό που δεν του πήγαινε ήταν να βρεθεί στην ίδια κυβέρνηση με το Βούλγαρη ...

I.E.E., τόμος ΙΓ', σ. 248

Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του βιβλίου σας και το περιεχόμενο

του παραθέματος:

- α) Να παρουσιάσετε τα αιτήματα των οποίων εκφραστής υπήρξε ο Α. Κουμουνδούρος.
- β) Να τεκμηριώσετε το περιεχόμενο της φράσης «ο Κουμουνδούρος είχε όλες τις αρετές που πρέπει να στολίζουν έναν κοινοβουλευτικό άνδρα».
- γ) Να αντιπαραθέσετε την κοινοβουλευτική συμπεριφορά του Κουμουνδούρου μ' εκείνη του Κωλέττη.

8.

ΠΗΓΗ 1

Στην ουσία, ο Τρικούπης εκπροσωπούσε τον εξευρωπαϊσμό της πολιτικής ζωής, ενώ ο Δηλιγιάννης την παραδοσιακή λειτουργία της. Ο Τρικούπης πίστευε ότι το κράτος χρειαζόταν πολιτική και οικονομική ανόρθωση, πριν γίνει λόγος για εμπλοκή σε αλυτρωτικές περιπέτειες. Γι' αυτό και επεδίωξε να καταστήσει τη χώρα διεθνώς αξιόπιστη, να ενθαρρύνει την έναρξη της εκβιομηχάνισης, να βελτιώσει τις επικοινωνίες με την κατασκευή σιδηροδρόμων και την διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου, και να εκσυγχρονίσει το στρατό και το ναυτικό. Ωστόσο, ένα τέτοιο πρόγραμμα ήταν δαπανηρό και συνεπαγόταν αυξημένη φορολογία. Αυτό πρόσφερε εύκολο στόχο στο δημοφιλή και δημαγωγό Δηλιγιάννη, ο οποίος δεν είχε πρόβλημα να δηλώνει ότι ήταν αντίθετος προς οτιδήποτε υποστήριζε ο Τρικούπης. Η επιδεικτική λαϊκιστική ρητορεία του ηλιγιάννη και η φλογερή προάσπιση μιας «Μεγαλύτερης Ελλάδας», χωρίς αμφιβολία εξέφραζε πιο πιστά τους ενθουσιασμούς και τους μύχιους πόθους του απλού πολίτη από τα αυστηρά μεταρρυθμιστικά προγράμματα του Τρικούπη. Οι παράτολμες όμως πολιτικές επιλογές του ηλιγιάννη, στις περιόδους που ήταν στην εξουσία, δεν μπορούσαν παρά να θέσουν σε δοκιμασία την ήδη εξασθενημένη οικονομία, όπως συνέβη με τη θνησιγενή κινητοποίηση στη διάρκεια της βουλγαρικής κρίσης του 1885, η οποία κατέληξε στον αποκλεισμό της Ελλάδας από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Επιπλέον, η φιλοπολεμική του πολιτική έμελλε να καταλήξει σε ήττα το 1897, στη διάρκεια του καταστροφικού πολέμου των τριάντα ημερών με την Τουρκία.

R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας 1770-1990*, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1995, σσ. 71-72

ΠΗΓΗ 2

Οι φόροι που είχε αναγκασθεί να επιβάλει ο Τρικούπης, καθώς και τα δάνεια που είχε συνάψει για να φέρει σε πέρας το μεγαλόπνοο έργο του, είχαν προκαλέσει τη δυσφορία ενός μεγάλου μέρους του λαού. Τη δυσφορία αυτή τη καλλιέργησε με δημαγωγικό τρόπο η αντιπολίτευση που του κόλλησε και το επίθετο «φορομπήχτης». Έτσι ο αρχηγός της Θεόδωρος Δηλιγιάννης, ανταποκρινόμενος στις επιθυμίες του λαού και υποσχόμενος να κυβερνήσει χωρίς την επιβολή νέων φόρων και χωρίς τη σύναψη νέων δανείων, κατορθώνει να τον ανατρέψει στις 7 Απριλίου 1885.

Απ. Βακαλόπουλου, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη ⁵1991, σ. 310

Απέναντι στο εκσυγχρονιστικό κράτος του Χ. Τρικούπη αντιπαρατίθεται το κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης του Θ. Δηλιγιάννη.

Να σχολιάσετε την παραπάνω άποψη λαμβάνοντας υπόψη σας τις πηγές και το κείμενο του βιβλίου σας.

9.

ΠΗΓΗ 1

Στο πλαίσιο των γενικών πολιτειακών συντεταγμένων που συγκροτούσαν την οργάνωση της πολιτείας, τις οποίες προσπάθησε να αναδιοργανώσει ο Τρικούπης πρέπει να ερμηνευθούν οι προσπάθειες του Χ. Τρικούπη για την αναδιάρθρωση της κρατικής μηχανής και για τη δημιουργία ενός σύγχρονου δημοσιοϋπαλληλικού σώματος που να λειτουργεί άρτια. Πραγματικά, σε όλο το διάστημα του 19ου αιώνα η κρατική μηχανή, υπερτροφικά στελεχωμένη, δεν μπορούσε να είναι μηχανισμός ασκήσεως κρατικής πολιτικής. Οι δημόσιοι υπάλληλοι, σε όλα τα επίπεδα, εξαρτιόταν άμεσα από την πολιτική εξουσία, όντας ταυτόχρονα και οι αναγκαίοι παράγοντες των πολιτικών κυκλωμάτων και φατριών: η έλλειψη μονιμότητας και η συνακόλουθη επαγγελματική και οικονομική τους ανασφάλεια τους καθιστούσε όργανα των πολιτικών τους προστατών. Έτσι, οι κρατικές αρμοδιότητες που ασκούσαν, και που μόνο τυπικά οροθετούνταν από τη σύννομη λειτουργικότητά τους, χρησιμοποιούνταν κατά κύριο λόγο για την προώθηση των πολιτικών και κυρίως των εκλογικών συμφερόντων των προστατών τους, εμπεδώνοντας τις

συγκροτημένες πολιτικο-κομματικές φατρίες.

Έτσι ένα από τα πρώτιστα μελήματα του Χαρ. Τρικούπη ήταν η σχετική τουλάχιστον αποσύνδεση του δημοσίου υπαλλήλου από τους πολιτικούς του προστάτες, με σκοπό την αποδιάρθρωση των μόνιμων φατριών που δομούσαν ανάμεσα στους φορείς του κρατικού μηχανισμού και στους βουλευτές, με άλλα λόγια το σπάσιμο του πλέγματος «πατρώνων – πελατών». Και για να επιτευχθεί αυτό έπρεπε να κτυπηθεί η βουλευτοκρατία στο πιο καίριο σημείο της, να σπάσει το λειτουργικό πλέγμα που ένωνε τους βουλευτές με τους εν ενεργεία ή επίδοξους πελάτες τους. Το πλέγμα αυτό έπρεπε να κτυπηθεί και από τις δύο πλευρές, να σπάσουν και οι δύο συνιστώσες του. Δηλαδή, από τη μια να μειωθεί η εξάρτηση του βουλευτή από τον ψηφοφόρο, εξάρτηση που οδηγούσε στη μόνιμη εκ των άνω δόμηση των κομματικών πλεγμάτων που επανδρώνονταν με τους υπαλλήλους, και από την άλλη να σπάσει η εξάρτηση του υπαλλήλου από το βουλευτή, εξάρτηση που εξαναγκάζε τους υπαλλήλους να συρρέουν στα κομματικά πλέγματα για να επιβιώσουν.

Στο πλαίσιο του πολυπλοκώμου μηχανισμού, οι δημόσιοι υπάλληλοι εκβιάζονταν να εκβιάζουν, πιέζονταν να πιέζουν, εξαναγκάζονταν να εξαναγκάζουν. Ολόκληρο το πελατειακό σύστημα στηριζόταν στην πλήρη αδυναμία των φορέων του κρατικού μηχανισμού να αντιτάξει την παραμικρή αντίσταση στις επιταγές των προστατών και πατρώνων του.

Η έλλειψη μονιμότητας των υπαλλήλων –με την εξαίρεση των δικαστών και των στρατιωτικών- δεν είναι παρά το θεσμολογικό πλαίσιο της ολοκληρωματικής εξαρτήσεως όλων των δημόσιων φορέων από την κυβέρνηση και τους βουλευτές που διαμοιράζονταν την εξουσία. Οποιοσδήποτε δημόσιος υπάλληλος ήταν δυνατό να απολυθεί οποτεδήποτε χωρίς καμιά δικαιολογία, με απλή απόφαση του υπουργού, πράγμα που ισοδυναμούσε με καταδίκη σε σίγουρη ανεργία δεδομένης της ανυπαρξίας άλλων συγκροτημένων εργοδοτικών μηχανισμών. Παράλληλα, οι μεταθέσεις ήταν καθημερινές, κυρίως προκειμένου για τους στρατιωτικούς και τους δικαστικούς που ήταν οι μόνοι που δεν μπορούσαν να απολυθούν. Και όπως τα έξοδα δεν πληρώνονταν προκαταβολικά, οι μετατιθέμενοι υπάλληλοι εξαναγκάζονταν να προσφύγουν στους τοκογλύφους υποθηκεύοντας τους μέλλοντες μισθούς τους.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΨΙ', σσ. 42-46

Η μονιμότητα των υπαλλήλων δε θεσπίστηκε παρά το 1911, έτσι ώστε όλοι εκείνοι που επάνδρωναν το μηχανισμό να μην είναι εκτεθειμένοι στον κίνδυνο όχι μόνο αδικαιολόγητης μετάθεσης αλλά και της οριστικής απόλυσης. Έρμαιοι της οποιαδήποτε βουλευτικής δυσαρέσκειας, οι μισθωτοί υπάλληλοι εκβιάζονταν επί πλέον από τους ταμίες που, συχνά σε συνεννόηση με τους ληστές που «κατακρατούσαν» τις χρηματοαποστολές, προφασίζονταν έλλειψη ρευστού και αρνούσαν να τους καταβάλουν τους μισθούς, αναγκάζοντάς τους έτσι να δανειστούν με ψηλούς τόκους από τους οργανωμένους τοκογλόφους, και να υποθηκεύσουν τους μελλοντικούς τους μισθούς, που υπόκεινταν σε κατάσχεση για οποιοδήποτε χρέος. Έτσι το σύνολο των εκπροσώπων της εξουσίας, συμπεριλαμβανομένων και των δικαστών και χωροφυλάκων εκβιάζονταν μόνιμα να εξυπηρετούν τα συμφέροντα των κατά τόπους βουλευτών. Η παράταξη των πολιτικών αντιπάλων συμπληρώνονταν από την αδιάκοπη επέκταση του «κύκλου των ημετέρων» που αντλούσαν από το κρατικό «κοχλιάριον» που όπως σημείωνε ο Εμμανουήλ Ροϊδης -που η κοινωνιολογική του οξυδέρκεια δεν έχει τονισθεί αρκετά- εμφανίζονταν σαν ανεξάντλητο ...

Κ. Τσουκαλά, *Το πρόβλημα της πολιτικής πελατείας*, σσ. 99-100

Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο του σχολικού σας βιβλίου και το περιεχόμενο των παραθεμάτων:

- α) Να αιτιολογήσετε τη συνέργεια ενός μεγάλου μέρους δημοσιούπαλλήλων στη συνέχιση της φαυλοκρατίας κατά τον 19ο αιώνα.
- β) Να αποτιμήσετε τη συμβολή των μέτρων Χ. Τρικούπη και του Ε. Βενιζέλου, στο «σπάσιμο» των πελατειακών σχέσεων.

10.

ΠΗΓΗ 1

Η Πηνελόπη Δέλτα, στο προσωπικό της ημερολόγιο, δίνει στιγμιότυπα από τα γεγονότα της επανάστασης του 1922

Κ' εκείνο το μεσημέρι μπήκε ο Πλαστήρας στην Αθήνα, μαύρος, σκονισμένος, σκοτεινός, παλιοντυμένος, αδύνατος, άγριος, με σφιγμένα δόντια και μάτια όπου έβλεπες την απελπισία. Σε κείνους που έκαναν να τον ζητωκραυγάσουν φώναζε θυμωμένος:

«Τι ζητωκραυγάετε; Επιστρέφομε νικημένοι, κατεστραμμένοι».

Τον είδα που πέρασε τη λεωφόρο Κηφισιάς, μπαρουτοκαπνισμένο, τα μαύρα του φρύδια άσπρα από τη σκόνη, το πρόσωπό του αδύνατο, σα

ρέγγα καπνισμένη, αγέλαστο, αυστηρό. Πλάγι μου μια μητέρα γύρευε ν' αναγνωρίσει το γιο της μέσα στους κουρελιασμένους στρατιώτες και αξιωματικούς που περνούσαν.

Δεν έριζαν μπόμπες στο Τατόι. Απεναντίας έδωσαν του Κωνσταντίνου, που παζάρευε χρηματικές αποζημιώσεις, 10.000 λίρες κ' έφυγε με όλο το σόι των Glucksburg.

Όταν, μερικοί, προσήψαν του Πλαστήρα την άκαιρη γενναιοδωρία του, αποκρίθηκε:

«εν ήλθα να εκδικηθώ, αλλά για να σώσω την Ελλάδα. εν είμαι πολιτικός, είμαι μονάχα στρατιώτης. Και όταν κουβαλήθηκαν όλοι οι ξένοι πρέσβεις στο καράβι μου, να μου πουν πως δε θα επιτρέψουν να κακοποιήσω συγγενή των δικών τους βασιλιάδων, δεν τόλμησα να το βάλω με όλες τις υνάμεις! Κοίταξα μονάχα την Ελλάδα, και πως να εμποδίσουμε τον Κεμάλ να μπει στη Θεσσαλονίκη»...

Το πως συνέλαβαν, δίκασαν και καταδίκασαν και εξετέλεσαν τους έξι υπευθύ-νους, το πως έδιωξαν Κωνσταντίνο, Σοφία και όλο το σόι των Glucksburg ανήκει στην ιστορία. Πονόψυχος σαν όλα τ' αληθινά παλικάρια, ο Πλαστήρας δεν ήθελε τουφεκισμούς. Μα σηκώθηκε ο στρατός: ή θα εκτελούσαν τους υπευθύνους, ή θάσφαζε αυτός χιλιάδες. Και ο στρατός δεν ανασυντάσσονταν αν δεν τουφεκίζονταν ο υπεύθυνος στρατάρχης. Κ' έτσι τουφεκίστηκε ο δυστυχής μισοτρελλός Χατζανέστης, κ' έτσι ανασυγκροτήθηκε κι' έγινε ο λαμπρός στρατός του Έβρου, που επέτρεψε του συντριμμένου από την καταστροφή του έργου του Βενιζέλου, να σώσει όσα έσωσε, στη συνθήκη της Λωζάνης.

Π. Δέλτα, Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος..., σ. 129-130

ΠΗΓΗ 2

Ο Θεόδωρος Πάγκαλος, με τελεσίγραφο, αναγγέλλει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας Παύλο Κουντουριώτη την κατάργηση της κυβέρνησης

Τη 25 Ιουνίου 1925

Κύριε Πρόεδρε,

Ο στρατός και ο στόλος εξηγέρθησαν δια λόγους τους οποίους γνωρίζετε ασφαλώς και υμείς, όπως και σύμπας ο ελληνικός λαός. Η κυβέρνησις αποτυχούσα εσωτερικώς τε και εξωτερικώς δεν αντιπροσώπευε πλέον την κοινήν γνώμην. Την δυσαρμονίαν ταύτην δεν διεσκέδασεν ατυχώς η εθνοσυνέλευσις.

Η κυβέρνηση, απολέσασα την εμπιστοσύνην ολοκλήρου του στρατού και του στόλου, κρατεί μέχρι της στιγμής, δι' ολίγων αφωσιωμένων αυτή αξιωματικών, υπό τας διαταγάς της τμήματα της φρουράς Αθηνών.

Θεωρών μέγιστον έγκλημα την χύσιν και ρανίδος, έστω, διττώσ αδελφικού δημοκρατικού αίματος, καθιστώ υπεύθυνον επί τούτου ολόκληρον την κυβέρ-νησιν και τους ενισχύοντας αυτήν εις την ματαίαν αντίστασιν και παρακαλώ όπως μέχρι τη 4 μ.μ. προκαλέσητε την παραίτησιν της κυβερνήσεως και την διαρρύθμισιν της καταστάσεως συμφώνως προς την έκδηλον θέλησιν της μεγίστης πλειοψηφίας του λαού, στρατού και του στόλου.

Αρχηγός Θ. Πάγκαλος

Ηλ. Μπρεδήμα, *Η πρώτη Δημοκρατία*, σ. 408 (1960)

ΠΗΓΗ 3

Ο Γεώργιος Καφαντάρης, σε δηλώσεις του στις εφημερίδες, στηλιτεύει τη δικτατορία του Παγκάλου.

Όσοι πίστευαν μέχρι τώρα ότι αρμόζει περισσότερο εις την Ελλάδα αντί του κοινοβουλευτισμού εν σύστημα ισχυρότερον, είναι εις θέσιν σήμερα να κρίνουν ποία διαφορά υπάρχει μεταξύ μιας κοινοβουλευτικής Κυβερνήσεως και μιας ορδής (8 .εκεμβρίου 1925).

Μια δικτατορία όσον και εάν μοιραίως καταλήγει επί ζημία του λαού, δύναται να παρουσιάση, όταν καθοδηγήται από μια ειλικρινή πλάνην, από μίαν γενναίαν πνοήν, από μίαν ισχυράν διάνοιαν και θέλησιν, παρηγόρους εκλάψεις. Εις ημάς η πεντάμηνος δικταρία κατώρθωσε να εμπνεύση την κοινήν αηδίαν. Τούτο κατ' ανάγκην συμβαίνει όταν οι κόθορνοι προχειρίζονται σε δικτάτορες (11 Δεκεμβρίου 1925).

Δ. Αγραφιώτη, *Γεώργιος Καφαντάρης*, σ. 138 (1983)

Μετά την ήττα στη μικρασιατική εκστρατεία έγινε πιο συχνό το φαινόμενο επέμβασης στρατιωτικών (πραξικοπήματα) στην πολιτική ζωή της χώρας. Λαμβάνοντας υπόψη σας το κείμενο, το παράθεμα αριθμ. 23 του σχολικού σας εγχειριδίου και το περιεχόμενο των πηγών:

- α) Να αναφέρετε τέτοιες περιπτώσεις μέχρι το 1935.
- β) Να παρουσιάσετε τις διεκδικήσεις τους και
- γ) Να σχολιάσετε τη στάση των κομμάτων απέναντι στα στρατιωτικά κινήματα.

ΠΗΓΗ 1

α) ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1844

Περί συντάξεως της Πολιτείας

Άρθρον 15. Η νομοθετική εξουσία ενεργείται συνάμα υπό του Βασιλέως, της Βουλής και της Γερουσίας.

Άρθρον 16. Το δικαίωμα της προτάσεως των Νόμων ανήκει εις τε τον Βασιλέα, την Βουλήν και την Γερουσίαν. Πας νόμος, αφορών τους ετησίους προϋπολογισμούς, τα έσοδα ή τα έξοδα του Κράτους, διάθεσιν εθνικής περιουσίας, τον ετήσιον προσδιορισμόν της Στρατιωτικής και Ναυτικής δυνάμεως και την στρατολογίαν και την Ναυτολογίαν, εισάγεται πρώτον εις την Βουλήν και ψηφίζεται παρ' αυτής.

Άρθρον 17. Ουδεμία πρότασις, αφορώσα αύξησιν των εξόδων του προϋπολογισμού δια μισθοδοσίαν ή σύνταξιν, ή εν γένει δι' όφελος προσώπου, πηγάζει εκ της Βουλής, ή της Γερουσίας.

Άρθρον 18. Εάν πρότασις Νόμου απορριφθή υπό μιας των τριών νομοθετικών δυνάμεων, δεν παρουσιάζεται εκ νέου εις την αυτήν βουλευτικήν σύνοδον.

Άρθρον 19. Η επίσημος ερμηνεία των Νόμων ανήκει εις την νομοθετικήν εξουσίαν.

Άρθρον 20. Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων Υπουργών.

Άρθρον 21. Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά αποφάσεις εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

Περί του Βασιλέως

Άρθρον 22. Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ιερόν και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι.

Περί της Γερουσίας

Άρθρον 69. Η Γερουσία είναι μέρος αναπόσπαστον της νομοθετικής εξουσίας.

Άρθρον 70. Ο Βασιλεύς διορίζει τους Γερουσιαστές ισοβίως.

Τα Διατάγματα του διορισμού των προσυπογράφονται παρά του Προέδρου του Υπουργικού Συμβουλίου.

Περί δικαστικής εξουσίας

Άρθρον 86. Η δικαιοσύνη πηγάζει από του βασιλέως, ενεργείται δε δια δικαστικών, υπ' αυτού διοριζομένων.

β) ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ 1864

Περί του δημοσίου βίου των Ελλήνων

Άρθρον 10. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι ησύχως και άόπλως: μόνον εις τας δημοσίας συναθροίσεις δύναται να παρίσταται η Αστυνομία. Αι εν υπαίθρω συναθροίσεις δύνανται να απαγορευθώσιν, αν ως εκ τούτων επίκηται κίνδυνος εις την δημοσίαν ασφάλειαν.

Περί συντάξεως της Πολιτείας

Άρθρον 21. Άπασαι αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του Έθνους, ενεργούνται δε καθ' ον τρόπον ορίζει το Σύνταγμα.

Άρθρον 22. Η νομοθετική εξουσία ενεργείται υπό του Βασιλέως και της Βουλής.

Άρθρον 23. Το δικαίωμα της προτάσεως των νόμων ανήκει εις την Βουλήν και τον Βασιλέα, όστις ενασκεί τούτο διά των υπουργών.

Άρθρον 24. Ουδεμία πρότασις, αφορώσα αύξησιν των εξόδων του προϋπολογισμού δια μισθοδοσίαν ή σύνταξιν, ή εν γενει δι' όφελος προσώπου, πηγάζει εκ της Βουλής.

Άρθρον 25. Εάν πρότασις νόμου απορριφθή υπό μιας των δύο νομοθετικών εξουσιών, δεν εισάγεται εκ νέου εις την αυτήν βουλευτικήν Σύνοδον.

Άρθρον 26. Η αυθεντική ερμηνεία των νόμων ανήκει εις την νομοθετικήν εξουσίαν.

Άρθρον 27. Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε δια των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων υπουργών.

Άρθρον 28. Η δικαστική εξουσία ενεργείται δια των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά απο-φάσεις εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

Περί του Βασιλέως

Άρθρον 29. Το πρόσωπον του Βασιλέως είναι ανεύθυνον και απαραβίαστον, οι δε Υπουργοί αυτού είναι υπεύθυνοι.

Άρθρον 44. Ο Βασιλεύς δεν έχει άλλας εξουσίας, ειμή όσας τω απονέμουσι ρητώς το Σύνταγμα και οι συνάδοντες προς αυτό ιδιαίτεροι Νόμοι.

Περί δικαστικής εξουσίας

Άρθρον 87. Η δικαιοσύνη απονέμεται υπό δικαστών διοριζομένων υπό του Βασιλέως κατά τον Νόμον.

ΠΗΓΗ 2

α) Στην Ελλάδα, είναι αναμφισβήτητα δυσδιάκριτες οι δύο φάσεις που χαρακτηρίζουν τα περισσότερα ευρωπαϊκά Συντάγματα: η φιλελεύθερη και η δημοκρατική. Ωστόσο, οι φάσεις αυτές είναι υπαρκτές, παρά τις διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές αντιστοιχίσεις τους.

Στην πρώτη φάση, την φιλελεύθερη, αντιστοιχεί κατά βάση το Σύνταγμα του 1844, το οποίο, αντιγράφοντας τα ευρωπαϊκά Συντάγματα της παλινόρθωσης και του «συντηρητικού φιλελευθερισμού», δίνει περισσότερη έμφαση σε εκείνα ακριβώς τα στοιχεία που συγκροτούσαν τον σκληρό πυρήνα του: εθνικό κράτος, μοναρχική αρχή, διάκριση λειτουργιών, προστασία των ατομικών μόνο δικαιωμάτων. Παράλληλα, είναι το Σύνταγμα προς το οποίο ταιριάζει πράγματι σε μεγάλο βαθμό η προβληματική των «επίσρακτων θεσμών». Η πολιτική ιδεολογία που το διαπνέει είναι φορτισμένη με τις συνταγματικές επιλογές της αστικής τάξης των δυτικοευρωπαϊκών χωρών, που οργάνωνε την θεσμοποίηση της κοινωνικοοικονομικής της επιβολής. Ο στεγανός διαχωρισμός κράτους-κοινωνίας και η καθιέρωση ενός «κράτους νυκτοφύλακα», που θα απείχε από την ανάμιξη στην οικονομική ζωή (στα πλαίσια της αρχής *laissez faire laissez passer, le monde va de lui-même*) και παράλληλα θα διασφάλιζε πολιτικά την ταξική κυριαρχία των αστών, ήταν χωρίς αντικείμενο σε μία χώρα όπου οι κοινωνικές αντιθέσεις ήταν αμβλυμένες, η ιδιωτική κοινωνία εμβρυώδης και τα πάντα αναμένονταν από το κράτος. Με το Σύνταγμα λοιπόν του 1844 δεν οργανώθηκε ένα κράτος που να αποτελεί «μορφή» της συγκεκριμένης κοινωνίας, αλλά ένα κράτος που η διαμόρφωσή του απηχούσε τις κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις των προηγμένων ευρωπαϊκών χωρών ...

β) Στη δεύτερη φάση, την δημοκρατική, αντιστοιχεί κατά βάση το Σύνταγμα του 1864. Το Σύνταγμα αυτό, παρ' όλο που εμφανίζεται ως συνέχεια του Συντάγματος του 1844, παρουσιάζει μία σημαντικότερη διαφορά, η οποία έγκειται κυρίως στην καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής, δεν εξαντλείται όμως σε αυτήν. Η Β' Εθνική Συνέλευση, αντιπροσωπεύοντας τα δυναμικότερα στοιχεία της πολιτικής και κοινωνικής ζωής –τόσο του ελληνικού χώρου όσο και της διασποράς- και ηγεμονευόμενη από μία πολιτικοϊδεολογική τάση «προοδευτική» και «δημοκρατική», συνέταξε το πολίτευμα με βασικό κριτήριο τις κοινωνικές και εθνικές ιδιαιτερότητες και προτεραιότητες. Το αν προέκυψαν δημοκρατικοί θεσμοί δεν ήταν, βέβαια, μηχανιστική αντανάκλαση αυτής της επιλογής. Μία τριακονταετία

αυταρχικής ή ημιαυταρχικής διακυβέρνησης είχε δημιουργήσει ισχυρά δημοκρατικά ανακλαστικά, ενώ μία νέα γενιά πολιτικών, με ριζοσπαστικούς πολιτικούς στόχους, εισερχόταν ορμητικά στο προσκήνιο, εκφράζοντας και την δυναμική των κοινωνικών ανακατατάξεων που κυοφορούνταν στην αρχή της δεκαετίας του 1860. «Από των χειρών των κοτζαμπάσηδων, των φαναριωτών και των Βαυαρών η εξουσία σύμπασα περιήλθεν εις άνδρας εξερχόμενους εκ των σπλάχνων του κυριάρχου λαού και ο τόπος κυβερνάται πλέον δια του τόπου», έγραφε χαρακτηριστικά ο Ν. Δραγούμης, επισημαίνοντας επιγραμματικά την αλλαγή φρουράς που σηματοδότησε η επανάσταση του 1862.

Το Σύνταγμα λοιπόν του 1864 χαρακτηρίζεται όχι μόνον από τη δημοκρατική υφή του, αλλά, σε μεγάλο βαθμό, και από αυτόνομη ιδεολογικο-πολιτική θεμελίωση. Η λογική της άκριτης μεταφύτευσης ξένων θεσμών είχε πλέον παρέλθει. Δυο δεκαετίες λειτουργίας του πολιτεύματος, που εγκαθιδρύθηκε με το Σύνταγμα του 1844, ήταν αρκετές για να αναδειχθούν οι βασικές ασυμπτωτότητες «επίσκατων θεσμών» και εγχώριων δομών». Έτσι, οι δημοκρατικοί θεσμοί που στοιχειοθετούν την επικράτηση της δημοκρατικής αρχής συνιστούν παράλληλα και την αναπροσαρμογή της θεσμικής οργάνωσης του κράτους στα δεδομένα μιας κοινωνίας, της οποίας τον ορίζοντα δεν σκίαζαν ούτε έντονες και αζεδιάλυτες ταξικές αντιθέσεις ούτε οξείες πολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις. Αλλά και η συγκεντρωτική δομή του κράτους, καθώς και η διατήρηση της κληρονομικής βασιλείας, πέρα από τους αυτόνομους ιστορικούς και ιδεολογικούς καθορισμούς τους, εξυπηρετούσαν παρόμοιες κατά βάση επιδιώξεις: οι κοινωνικές ιδιαιτερότητες επέβαλλαν την θεσμική οργάνωση του κράτους κατά τρόπο ώστε αυτό να μπορεί να ανταποκριθεί στον ρόλο του μοχλού της οικονομικής ανάπτυξης. Οι εθνικές προτεραιότητες υπαγόρευαν προσεκτικούς και ρεαλιστικούς χειρισμούς ανάμεσα στις συμπληγάδες της ξένης διπλωματίας και των διεθνών συσχετισμών.

Γ. Χ. Σωτηρέλη, *Σύνταγμα και Εκλογές στην Ελλάδα 1864-1909. Ιδεολογία και πράξη της καθολικής ψηφοφορίας*, εκδ. Θεμέλιο, 1991, σσ. 430-432

Αφού μελετήσετε τις πηγές, να συζητήσετε την άποψη: «Το Σύνταγμα του 1864, παρ' όλο που εμφανίζεται ως συνέχεια του Συντάγματος του 1844, παρουσιάζει μια σημαντικότατη διαφορά, η οποία έγκειται κυρίως στην καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής» (Γ. Χ. Σωτηρέλη, *Σύνταγμα και*

Εκλογές στην Ελλάδα ..., σ. 431).

12.

ΠΗΓΗ 1

**Η «δεδηλωμένη» ως μέσο τιθάσευσης των βασιλικών
«πρωτοβουλιών»
και εμπέδωσης του καθαρού κοινοβουλευτισμού**

Το όραμα πολιτικής αναμορφώσεως του Χαρ. Τρικούπη μπορεί να συνοψισθεί στην προσπάθεια του να οικοδομήσει ένα αστικό κράτος. Και πιο συγκεκριμένα, ονειρευόταν έναν κοινοβουλευτισμό ισχυρό, οργανωμένο σαν βάση ενός πάγιου δικομματισμού, που θα επέτρεπε την εναλλαγή στην εξουσία δύο διαρθρωμένων κομμάτων. Τα κόμματα αυτά, που θα συγκροτούσαν το κοινοβούλιο, θα αποδέχονταν τις βασικές πολιτειακές και πολιτικές διαδικασίες και τους κανόνες της πολιτικής εναλλαγής, και θα ήταν συμπηγμένα πάνω στη βάση «αρχών» πράγμα που θα οδηγούσε στη σταθερή συγκρότησή τους σαν μόνιμων πολιτικών μονάδων. Η κομματική πειθαρχία, συνέπεια της συμπήξεως των κομμάτων αρχών, θα ισχυροποιούσε τη συνοχή τους και την αντιπροσωπευτική τους εμβέλεια. Έχοντας προφανώς μπροστά του το πρότυπο του βρετανικού κοινοβουλευτισμού, όπου συντηρητικοί και φιλελεύθεροι εναλλάσσονταν στην εξουσία επί ένα σχεδόν αιώνα χωρίς βαθιές πολιτικές κρίσεις, πίστευε πως η συγκρότηση των κομμάτων θα έδινε νέα αποφασιστική ώθηση στην ελληνική πολιτική ζωή ...

Αναφερόταν πρώτα στην τυπική οροθέτηση της αμοιβαίας σχέσεως των βασικών πολιτειακών παραγόντων μεταξύ τους, και στον προσδιορισμό της δικαιοδοσίας του κάθε πολιτειακού φορέα, δηλαδή στη συνταγματική συγκρότηση της πολιτείας από τυπική άποψη, στην αποσαφήνιση των συνταγματικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των βασικών πολιτειακών παραγόντων (του στέμματος, της κυβερνήσεως και του κοινοβουλίου) ...

Η αξιοσημείωτη πολιτικότητα την οποία επέδειξε ο βασιλιάς Γεώργιος Α', αποδεχόμενος αμέσως τη «δεδηλωμένη», δεν αποκλείεται να οφείλεται στην υστερόβουλη βεβαιότητά του ότι ο κατακερματισμός του ελληνικού πολιτικού

πρίσματος θα του επέτρεπε να εξακολουθήσει την παρεμβατική του πρακτική. Πραγματικά, για πέντε χρόνια, και ως τη στιγμή που επιτεύχθηκε ένας *de facto* δικομματισμός, 12 κυβερνητικά σχήματα είχαν

διαδεχθεί το ένα το άλλο.

Είναι λοιπόν σαφές ότι ο αγγλικού τύπου κοινοβουλευτισμός που ονειρεύονταν οι αστοί ανανεωτές δεν εξασφαλιζόταν με την απλή τιθάσευση των βασιλικών «πρωτοβουλιών». Έπρεπε ταυτόχρονα να ολοκληρωθεί με την πόλωση των πολιτικών δυνάμεων σε δυο πάγια σχήματα. Στο σημείο αυτό οι απόψεις του Τρικούπη ήταν σαφείς: η πόλωση αυτή θα γίνει «αυτόματα» μέσα από τις αυτόματες εξισορροπητικές δυνάμεις του κοινοβουλίου ...

Πάνω σ' αυτή τη βάση πρέπει να ερμηνευθούν οι αντιλήψεις του Τρικούπη για την αναμόρφωση της πολιτικής ζωής. Η αποκατάσταση της παντοδυναμίας του κοινοβουλίου είναι μέσο και όχι σκοπός και δε συνδέεται κατά κανέναν τρόπο με μια βαθύτερη τυχόν πεποίθησή του για την εξασφάλιση της εκφράσεως του λαϊκού φρονήματος ... Το βουλευτήριο, που θα έδινε τη λύση σαν ελεύθερη εξισορροπητική κόνιστρα, το αποτελούσαν οι πολιτευόμενοι, οι πρόκριτοι που, «λογικά» φερόμενοι, θα μπορούσαν να συνεννοηθούν μεταξύ τους, πολύ περισσότερο μάλιστα αφού «ουδέν των θεμελιωδών συστημάτων που διαιρούσιν τους πολιτευομένους εις πολλά κόμματα έχομεν εις την Ελλάδα» όπως αλλού, «όπου η πάλη μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, μεταξύ ιδιοκτητών και καλλιεργητών πλέον ή άπαξ ηπέιλησε να ανατρέψη τα θεμέλια του κοινωνικού οικοδομήματος». Χαρακτηριστικά ο Τρικούπης μιλάει για πολιτευομένους και όχι για τον ίδιο το λαό, του οποίου οι «εντολές» δε φαίνεται πουθενά να είναι, όχι βέβαια τυπικά, αλλά ούτε και ηθικο-πολιτικά δεσμευτικές.

Η αποδοχή της «αποστασίας» σαν γενικά παραδεκτής διαδικασίας σχηματισμού των πλειοψηφιών, σε συνδυασμό με την έλλειψη συμπληγμένων κομματικών φορέων, συναρτούσε τόσο την κομματική συνοχή, όσο και τις πολιτικές αποφάσεις από τη προσωπική ικανότητα και τους πολιτικούς προσανατολισμούς των ηγετών. Σε τελική ανάλυση το κοινοβούλιο λειτουργούσε σαν πεδίο ελεύθερου σχηματισμού πλειοψηφιών, σαν μια μικρογραφία εκκλησίας του δήμου, όπου, όπως και στην άμεση δημοκρατία, οι πλειοψηφίες δεν είναι δεδομένες αλλά κατακτώνται και χάνονται, όπου η μάχη δίνεται καθημερινά για την άσκηση της εξουσίας και όπου συνεπώς, στην προβολή τους τουλάχιστον, οι συζητήσεις είναι αποφασιστικές και όχι θεατρικές. Η πολιτική λειτουργικότητα της «κοινής γνώμης» εμφανίζεται με συνεχή ενάργεια στο κοινοβούλιο, και από το πλαίσιο του αναπηδά όχι θεσμολογικά μόνο

αλλά και πραγματικά η δυνατότητα ασκήσεως της εξουσίας. Με την έννοια αυτή η έκφραση γνώμης ή ψήφου από μέρους του βουλευτή εμφανίζεται σχεδόν εξίσου «αδέσμευτη» ή «ελεύθερη» με την έκφραση γνώμης ή ψήφων του πολίτη ...

Η κομματική πειθαρχία, που πρώτη φορά μπαίνει σαν πρόβλημα, δεν είναι παρά η προσπάθεια της μείωσης της δυνατότητας της βουλής να ελέγχει, να κωλυσιεργεί, να προτείνει, να μεταβάλλει την πολιτική επιλογή της κυβερνήσεως και γενικότερα τους περιορισμούς της βουλευτοκρατίας.

Πραγματικά, στο πλαίσιο της μόνιμης εξαρτήσεως της επιβιώσεως της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας από ένα βουλευτικό σώμα χωρίς δεδομένη ιδεολογικο-πολιτική διάρθρωση φθάνουμε όπως παρατηρούσε ο Ν. Καζάζης, στο σημείο όπου «απέμεινεν η εξάσκησης πάσης πολιτικής εξουσίας εις τον εξ' επαγγέλματος βουλευτήν. Η εκτελεστική εξουσία συμμορφούται κατ' ανάγκην προς τας υπ' αυτού διδομένας διαταγάς περί του διορισμού, της απολύσεως, της μεταθέσεως τούτου ή εκείνου του δημοσίου λειτουργού... Υπήρχε εν υπό του πρωθυπουργού τηρούμενον βιβλίον, εν ω εσημειώνοντο τα παρ' εκάστου βουλευτού λαμβανόμενα ρουσφέτια. Έκαστος εδικαιούτο επί ωρισμένου αριθμού υπαλλήλων. Ο Κωνσταντόπουλος ομολογούσε επίσης το 1886: «άνευ υποστηρίξεως βουλευτικής αδύνατον είναι να επιτύχωσι οιανδήποτε παροχήν της Εκτελεστικής εξουσίας και ότι άνευ προστασίας αδύνατον ο πολίτης να κανονίση τας σχέσεις του προς την Πολιτείαν»· και όπως παρατηρούσε ο Γεώργιος Θεοτόκης, «παρ' ημίν, η μεν κυβέρνησις νομοθετεί η δε Βουλή διοικεί».

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΨΙ', σσ. 40-42

ΠΗΓΗ 2

Ο Τρικούπης θ' αγωνιστεί, στο διάστημα των πολυάριθμων πρωθυπουργιών του, να κατοχυρώσει την εξουσία της εκάστοτε κυβέρνησης, με επακόλουθο περιορισμό των δικαιωμάτων της Βουλής. Οι προσπάθειες του για τη μείωση του αριθμού των βουλευτών και την υποκατάσταση του νομού σε επαρχία απέβλεπαν στο να καταστήσουν ισχυρότερη την εξάρτηση των βουλευτών από το κόμμα και συνεκτικότερους, επομένως τους κομματικούς δεσμούς και πιο άκαμπτη την κομματική πειθαρχία, με βασική πάντοτε επιδίωξη την προβολή της κυβέρνησης (κυρίως του πρωθυπουργού) ως μοναδικού φορέα της εκτελεστικής εξουσίας ...

Π. Πετρίδη, ό.π., σ. 73

Με βάση το κείμενο του βιβλίου σας και των παραθεμάτων:

- α) Να παρουσιάσετε εκείνες τις δομές της εξουσίας στις οποίες επιχείρησε να επέμβει ο Χ. Τρικούπης και να τις αιτιολογήσετε.
- β) Να περιγράψετε τις προϋποθέσεις που είναι η ικανή και αναγκαία συνθήκη για να μην παραμείνει η «δεδηλωμένη» απλώς ένα λογικό σχήμα.
- γ) Να παρουσιάσετε τα μέτρα που έλαβε ο Χ. Τρικούπης για την αποδυνάμωση της «βουλευτοκρατίας» και των συμπαρομαρτούντων της.
- δ) Να προσδιορίσετε το περιεχόμενο της «κομματικής πειθαρχίας» και της «αποστασίας» ως πρακτικών που σηματοδοτούν την κομματική συνοχή ή την έλλειψή της.

13.

ΠΗΓΗ 1

Τι έγραφε ο τύπος για την επανάσταση στο Γουδί

Σε ένα κύριο άρθρο του γραμμένο πριν από το κίνημα, ο Γαβριηλίδης γράφει τα εξής: «Αλλά τώρα εντός του Κράτους υπάρχουν άλλες τάξεις, άλλα στρώματα κοινωνικά, άλλα συμφέροντα, άλλα ιδεώδη, αν θέλετε άλλα ήθη, άλλη ηθική (...) τα οποία θέλουν να εκτοπίσουν την ολιγαρχία (...) δια να

σχηματίσουν άλλο κράτος (...) άλλας οικονομικές σχέσεις, άλλας δυνάμεις (...). Η Ειρηνική Επανάστασις πρόκειται λοιπόν να εκτοπίση την κρατούσαν διεφθαρμένην ολιγαρχίαν, δια την οποίαν δεν υπάρχουν συμφέροντα αγροτικά, ούτε συμφέροντα εμπορικά, ούτε συμφέροντα βιομηχανικά, ούτε συμφέροντα κτηματικά, ούτε συμφέροντα εξυγιάνσεως και ρωμαλεώσεως της φυλής, ούτε συμφέροντα εθνικά, ούτε ανάγκαι στρατού και στόλου πραγματικού (...) εν υπάρχει λοιπόν παρά ο αγών των τάξεων και εν ονόματι του αγώνος αυτού ζητούμεν την Ειρηνικήν Επανάστασιν. Όταν λέγωμεν ότι το Κράτος είναι εχθρός, ταυτίζομεν το Κράτος με την κρατούσαν τάξιν, η οποία είναιί τάξις της ολιγαρχίας της ελκούσης μεν το γένος από τους πολεμιστάς του Εικοσιένα, περιλαμβανούσης δε εντός αυτής όλα τα στοιχεία εκείνα, τα οποία κατ' αρχήν, σύμφωνα με τους νόμους της εξελίξεως των αποτελούντων τα Κράτη, έπρεπε να υπεισέλθουν εις αυτήν την κρατούσαν τάξιν και υπεισιήλθον».

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το κύριο άρθρο που δημοσιεύθηκε στην

εφημερίδα «Πατρίς» την επομένη των εκλογών που έγιναν μετά το κίνημα. Πολύ χαρακτηριστικά, το άρθρο αυτό τονίζει ότι το 1909 δεν έγινε στην πραγματικότητα ένα κίνημα του στρατού αλλά μια λαϊκή επανάσταση. Με το ίδιο πνεύμα, ο Βενιζελικός «Κήρυξ» έγραφε στις 13 Σεπτεμβρίου 1910 ότι το «ζύβνημα του λαού» είχε φέρει την επανάσταση του Αυγούστου 1909.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1985, σ. 176

ΠΗΓΗ 2

Διαφοριστικές είναι και οι γνώμες τεσσάρων συγχρόνων πολιτικών, των Βενιζέλου, Παπαναστασίου, Καφαντάρη και Μιχαλακόπουλου, όπως τις μεταφέρει ο Γ. Βεντήρης:

«Ο Ελευθέριος Βενιζέλος φρονεί ότι πράγματι εξέπεσεν η ολιγαρχία, ανήλθον δε εις την κυβέρνησιν νέα κοινωνικά και πολιτικά στοιχεία. .εν προσδιορίζει όμως αν η αρχή κατελήφθη υπό τάξεως ολοκλήρου, ήτοι των αστών.

Ο Αλ. Παπαναστασίου πιστεύει ότι, κατά το 1909, η κίνησις των σωματείων, τα λαϊκά συλλαλητήρια και η εμφάνισις του Βενιζέλου σημαίνουν ανατροπήν της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας και αντικατάστασιν αυτής παρά των λαϊκών τάξεων.

Ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος νομίζει ότι από του 1864 αι αστικά τάξεις μετείχαν εις την διοίκησιν του τόπου. Προσέχει ιδιαιτέρως την εκάστοτε στάσιν των αγροτών. (Εκ των συνομιλιών με το γράφοντα – Βεντήρην – θέρος του 1928).

Ο Γεώργιος Καφαντάρης είναι της γνώμης ότι επεκράτει γενική δυσφορία εναντίον της ανικανότητος των πολιτικών αρχηγών, της ανεπαρκείας του κοινοβουλίου και των εθνικών ατυχιών. Μία μορφή αυτής ήτο το στρατιωτικόν πραξικόπημα του Γουδί. .εν θεωρεί καιρίαν την κοινωνικήν σημασίαν της επαναστάσεως. (Εκ συνομιλίας με τον γράφοντα, 29 Δεκεμβρίου 1930)».

Ο Σ. Στεφάνου μεταδίδει ως εξής τις απαντήσεις του Βενιζέλου σε παρόμοια ερωτήματα του Βεντήρη:

«Είναι από τα λίγα κεφάλαια, τα οποία διευτύπωσες χωρίς προηγουμένως να συζητήσεις μαζί μου. Έκαμες περισσότερο Φιλοσοφίαν της Ιστορίας και λιγότερον Ιστορίαν. Εγώ βλέπω τα γεγονότα με τρόπον εμπειρικών. Αντί να νομίζω πως εις ωρισμένην

περίοδον εσημειώθη εις την Ελλάδα οικονομικός και κοινωνικός χωρισμός τάξεων, έχω την εντύπωσιν ότι νέα στοιχεία, πιο εύρωστα και αποφασιστικά, ευρήκαν την ευκαιρίαν του Στρατιωτικού Κινήματος δια να πάρουν την εξουσίαν από τα κληρονομικά κόμματα. Στα πρώτα ανήκω κι εγώ. Έτσι εξήγησεν ο Γαμβέτας την Τρίτην Δημοκρατίαν».

Γ. Δερτιλή, ό.π., σσ. 176-177

ΠΗΓΗ 3

Επίσης αξιόλογη είναι η εργασία του Αλεξάνδρου Σβώλου «Τα Ελληνικά Συντάγματα, 1822-1952». Ο συγγραφέας δείχνει, με μια βραχύλογη και διαυγή ανάλυση, την ασάφεια των προθέσεων των αξιωματικών. Τονίζει ότι υιοθέτησαν πιο συγκεκριμένους μεταρρυθμιστικούς στόχους μόνο μετά τη βοήθεια ριζοσπαστικών στοιχείων της αστικής τάξης. Θεωρεί την επέμβαση του Βενιζέλου ως μια προσπάθεια να καταπραυνθεί η αγανάκτηση των κατωτέρων τάξεων, που περνούσαν τότε το στάδιο της «αφύπνισής τους». Υποστηρίζει ότι η αστική τάξη «ακολούθησε» τον Βενιζέλο και ότι με αυτό τον τρόπο, εκ των υστέρων, η εξέγερση διοχετεύτηκε στο δρόμο προς τον αστικό μετασχηματισμό.

Γ. Δερτιλή, ό.π., σ. 175

ΠΗΓΗ 4

Άρθρο με τίτλο «Τέρμα» δημοσιευθέν στην εφημερίδα «Χρόνος» που ήταν το ημιεπίσημο όργανο του Στρατιωτικού Συνδέσμου (Σ.Σ.)
Όταν όμως δημοσιεύτηκε το ανακοινωθέν του Σ.Σ., παράλληλα δημοσιεύτηκε και στην εφημερίδα «Χρόνος», που, όπως είπαμε, ήταν το ημιεπίσημο όργανο του Σ.Σ., το παρακάτω άρθρο με τον τίτλο «Τέρμα», που το χαρακτήριζε πνεύμα απαισιοδοξίας:

«Σήμερον επί τέλους κλείει ο αγών, τον οποίον προ επτά μηνών ανέλαβε το ελληνικόν στράτευμα, ορμηθέν από την επιθυμίαν της ανορθώσεως των πραγμάτων της Χώρας. Ο αγών ούτος ούτε σύντομος, όσον εχρειάζετο, υπήρξεν, ούτε καρποφόρος, όσον ηλπίζετο. Ίεζαχθείς παρ' ανδρών, έχόντων μοναδικά εφόδια την αγαθήν αυτών προαίρεσιν, καταπολεμηθείς ευθύς εξ' αρχής και αμειλίκτως παρά των κομμάτων, εγκαταλειφθείς ενωρίτατα υπό του Λαού, απολέσας εις ταλαντεύσεις και αμφιβολίας το μείζον μέρος του ηθικού αυτού, ο αγών της 15ης Αυγούστου εν και μόνον επέτυχεν κατά το μακρόν

διάστημα της διάρκειάς του: Να φθάση εις το τέρμα της σήμερον, το οποίον είνε τόσον ένδοξον, ώστε πολλοί θα ήρχοντο να εστερείτο ο ελληνικός στρατός της δόξης ταύτης.

Είνε αληθές, ότι δια της λύσεως, η οποία επενοήθη προ δυο μηνών και η οποία αρχίζει να τίθεται εις εφαρμογήν την ημέραν ταύτην, τα πράγματα του τόπου επανακτώσι την ηρεμίαν, την οποίαν απώλεσαν, και όλοι οι δρόμοι της κινήσεως και της ζωής αποκαθίστανται ασφαλείς δι' εκείνους, οι οποίοι θέλουν να κινηθούν και να ζήσουν. Το εμπόριον αναθαρρεί. Η γεωργία επανέρχεται εις τας καλές αυτής ημέρας. Το χρήμα και οι βραχιόνες αναλαμβάνουν το θάρρος, το οποίον τα είχεν εγκαταλείψει επί τόσον καιρόν. Αλλά η Επανάστασις δεν εγεννήθη δια να καθησυχάση όσους ετάραξε, δια να φαιδρύνη όσους ελύπησε, δια να ενθαρρύνη όσους απεθάρρυνε, δια να τονώση όσους κατέστησεν ανισχύρους, δια να επανορθώση τα νόμιμα αδικήματα, τα οποία διέπραξεν αυτή.

Η Επανάστασις εγεννήθη δια να τιμωρήση, δια να αποκόψη, δια να εκριζώση, δια να εξοντώση, δια να αποκαθήρη και εξυγιάνη το έδαφος, το οποίον εμόλυναν και εμίαναν πενήκοντα ολοκλήρων ετών αμαρτήματα και κακουργίαι. Ατυχώς εις το πνεύμα των ανθρώπων, οι οποίοι συνέσφιζαν μιαν τόσον αγίαν πυγμήν, τα πράγματα δεν έλαβον την θέσιν, η οποία τοις ήρμοζεν. Και ενώ ο Λαός τας πρώτας στιγμάς εξητωκραύγασε την ωραίαν ορμήν, η οποία εκίνησε γενναία στήθη και σθεναρούς βραχιόνας, εντός όλίγου τας ζητωκραυγάς διεδέχθη η σιγή, η απογοήτευσις και μικρού δειν η αποδοκιμασία. Ο Στρατός, αναλαβών το έργον της σωτηρίας, ασκήσας όλην την ισχύν αυτού δια την σωτηρίαν, αγωνισθείς μέχρις εσχάτων και δι' όλων των υπαρχουσών δυνάμεων υπέρ της σωτηρίας της Χώρας, μη έχων όμως πρόγραμμα θετικόν, πελαγοδρομήσας κα κινδυνεύσας να συντριβή, ησθάνθη τέλος την ανάγκην να ανομολογήση ότι ηττήθη.

Η ιστορία βεβαίως θέλει κρίνει το έργον, το οποίον περατούται σήμερον. Οσονδήποτε όμως αυστηρά και αν φανή προς τους εργάτας του κινήματος της 15ης Αυγούστου, είνε αδύνατον να μη συμπαθήση προς αυτούς και να μη συγκλαύση μετ' αυτών. Ιότι το έργον των, εάν δεν υπήρξε μέγα, δεν υπήρξεν ευρύ και αίσιον εκείνοι οι οποίοι κλαίουν δια τούτο ταύτην την στιγμήν πλειότερον, είνε οι άνδρες οι οποίοι το ανέλαβον και οι οποίοι έσπευσαν να το τερματίσουν τόσον μικρόν και ασήμαντον. Το λάθος είνε βεβαίως ιδικόν των, αλλ' είνε

συγχρόνως και του ελληνικού Λαού. Εάν ούτος εγκαίρως ενεστερνίζετο τον ιερόν αγώνα και τον υιοθέτει και τον ανελάμβανε και τον διεξήγε με την δύναμιν και το σθένος, το οποίον έχουν μόνοι οι Λαοί, η Ελλάς σήμερον θα εώρταζε την μεγαλυτέραν και ιερωτέραν αυτής ημέραν. Αλλ' ο Λαός ο ελληνικός άφησε τα πάντα εις χείρας ανθρώπων, φιλοτίμων μεν, αλλ' αδεξίων, τολμηρών μεν, αλλ' άνευ σχεδίου, κυρίως δε ολίγων και ευχερώς δυναμένων να διαιρεθούν και να διχογνωμήσουν. Το σφάλμα τούτο ας σκεφθή τουλάχιστον να το επανορθώση εις το εγγύτατον μέλλον. Χωρίς δισταγμούς, αμφιβολίας, πάθη, μίση, υπολογισμούς συμφέροντος, ας βαδίση ο Λαός τώρα τον δρόμον, ο οποίος δύναται να τον φέρη, όπου ανειροπόλησαν οι ηττημένοι στρατιώται της σήμερον» («Χρόνος», 17-3-1910).

Το άρθρο αυτό είναι φανερό ότι αντικαθρέφτιζε την απογοήτευση των κατωτέρων αξιωματικών που είχαν ριζοσπαστικές ιδέες. Όταν ίδρυσαν το Σ.Σ. άλλα πίστευαν ότι θα γίνονταν και άλλα είδαν να γίνονται από τους ανωτέρους αξιωματικούς και το Βενιζέλο.

Είχαν δίκαιο εκφράζοντας την απογοήτευσή τους, δεν είχαν όμως καθόλου δίκαιο να κατηγορούν τις λαϊκές μάζες ότι δεν ενίσχυσαν το επαναστατικό έργο του Σ.Σ.

Η μεγάλη πλειοψηφία του λαού τάχτηκε στο πλευρό του Σ.Σ., αλλ' αυτός στάθηκε ανίκανος να τραβήξει προς τα εμπρός: Κι' αυτό γιατί μέσα στο Σ.Σ. υπήρχαν, όπως είδαμε, διαφωνίες και αντιθέσεις που φέρανε σε αδιέξοδο το Σύνδεσμο.

Στο παλάτι ήξεραν ότι οι κατώτεροι αξιωματικοί δε συμφωνούσαν με τους ανωτέρους και ήξεραν ακόμα ότι οι ανώτεροι είχαν τώρα μεγαλύτερη δύναμη γιατί είχαν μαζί τους το Βενιζέλο. Το άρθρο μάλιστα του «Χρόνου» χαροποίησε τους αυλικούς.

Πίστευαν ότι όλα τελείωσαν.

Γ. Κορδάτου, *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τ. Ε', εκδ. 20ος Αιώνας, Αθήνα 1958, σσ. 200-202

Αφού λάβετε υπόψη τα κείμενα 1, 2, 3, 4:

- α) Να διερευνήσετε τα κίνητρα και τις επιδιώξεις του Στρατιωτικού Συνδέσμου.
- β) Να συζητήσετε τους λόγους της διατύπωσης διαφορετικών απόψεων για τη δράση του Συνδέσμου.

14.

ΠΗΓΗ

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος προσπαθεί να πείσει το βασιλιά Κωνσταντίνο για την ανάγκη της εξόδου της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό των δυτικών συμμάχων

Έλαβα ήδη την τιμήν να υποβάλω τη Υμετέρα Μεγαλειότητα το περιεχόμενον ανακοινώσεως, ην κατ' εντολήν του σερ Εδουαρδ Γκρέν μοι έκαμεν ο ενταύθα πρεσβευτής. Δια της ανακοινώσεως ταύτης η Ελλάς τίθεται πάλιν ενώπιον μιας των κρισιμωτάτων περιστάσεων της εθνικής αυτής ιστορίας. Μέχρι σήμερον η πολιτική ημών συνίστατο εις διατήρησιν της ουδετερότητος, εφ' όσον τουλάχιστον την εξ' αυτής έξοδον δεν επέβαλλεν ημίν η συμμαχική υποχρέωσις προς την Σερβίαν. Αλλ' ήδη καλούμεθα να μετάσχωμεν του πολέμου όχι πλέον προς εκτέλεσιν ηθικών απλώς υποχρεώσεων, αλλ' επ' ανταλλάγμασι, τα οποία πραγματοποιούμενα θα δημιουργήσωσι μίαν Ελλάδαν μεγάλην και ισχυράν, τοιαύτην οποίαν ουδ' οι μάλλον αισιόδοξοι ηδύναντο να φαντασθώσι καν προ ολίγων ακόμα ετών.

Προς επιτυχίαν των μεγάλων τούτων ανταλλαγμάτων πρόκειται βεβαίως να αντιμετωπισθώσι και μεγάλοι κίνδυνοι. Αλλά μετά μακράν και βαθείαν μελέτην του ζητήματος καταλήγω εις την γνώμην ότι τους κινδύνους τούτους οφείλομεν να αντιμετωπίσωμεν. Εάν επιτρέψωμεν να συντριβεί σήμερον η Σερβία υπό της νέας αυστρογερμανικής εισβολής, καμία δεν υπάρχει ασφάλεια ότι τα αυστρογερμανικά στρατεύματα θα σταματήσωσι προ των μακεδονικών συνόρων μας και δεν θα ελκυσθώσι φυσικώς όπως κατέλθωσι μέχρι Θεσσαλονίκης...

Προ παντός οφείλομεν να αποσύρωμεν τας αντιρρήσεις ημών περί παραχωρήσεων εκ μέρους της Σερβίας προς την Βουλγαρίαν, έστω και αν αύται εκταθώσιν επί της δεξιάς όχθης του Αζιού.

Αλλ' αν αι παραχωρήσεις αύται δεν ήρκουν όπως προσελκυσθή η Βουλγαρία προς σύμπραξιν μετά των παλαιών αυτής συμμάχων ή τουλάχιστον προς τήρησιν ευμενούς απέναντι αυτών ουδετερότητος, δεν θα εδίσταζα, όσον οδυνηρά και αν είναι η εγχείρησις, να συμβουλευσω την θυσίαν της Καβάλας, όπως διασωθή ο εν Τουρκία Ελληνισμός και ασφαλισθή η δημιουργία αληθούς μεγάλης Ελλάδος, περιλαμβανούσης πάσας σχεδόν τας χώρας, εις τας οποίας ο Ελληνισμός έδρασε κατά την

μακραίωνα αυτού ιστορία...

Ένεκα των λόγων τούτων, συμπεραίνων, κρίνω απολύτως επιβεβλημένην την υπό τους ανωτέρω όρους μετοχήν ημών εις τον αγώνα. Αύτη, ως και αρχικώς είπον, εγκλείει βεβαίως και σοβαρούς κινδύνους. Απέναντι δε των κινδύνων, εις ους θα εκτεθώμεν μετέχοντες του πολέμου υπάρχει η προσδοκία, προσδοκία βάσιμος, ως ελπίζω, του να σώσωμεν το μέγα μέρος του εν Τουρκία Ελληνισμού, και να δημιουργήσωμεν μιαν μεγάλην και ισχυράν Ελλάδα.

Και αν ακόμη απευτυχάνομεν, θα είχομεν ήσυχον την συνείδησιν, ότι ηγωνίσθημεν και υπέρ της διασώσεως των εν δουλεία εισέτι ομογενών μας οίτινες τον έσχατον διατρέχουσι κίνδυνον και υπέρ των γενικωτέρων συμφερόντων της ανθρωπότητος και της ανεξαρτησίας των μικρών λαών, ην θα διακινδυνεύση ανεπανορθώτως η γερμανοτουρκική επικράτησις. [Α' υπόμνημα του Ελευθέριου Βενιζέλου προς το βασιλιά Κωνσταντίνο (11/24 Ιανουαρίου 1915)].

Β. Σκουλάτου - Ν. Δημακοπούλου - Σ. Κόνδη, ό.π., σσ. 74-75

Με ποια επιχειρήματα προσπαθεί ο Ελ. Βενιζέλος να πείσει το βασιλιά Κωνσταντίνο για την ανάγκη εξόδου της Ελλάδος στον Α' παγκόσμιο πόλεμο στο πλευρό των δυτικών συμμάχων;

ΘΕΜΑ ΤΡΙΤΟ

Το προσφυγικό ζήτημα

1.

Ο διωγμός του 1914

ΠΗΓΗ 1

Το 1912, στα πρόθυρα των βαλκανικών πολέμων, το ευρωπαϊκό τμήμα της Αυτοκρατορίας -η Ρούμελη- παρέμενε η περιοχή η πιο πλούσια οικονομικά και η πιο ανεπτυγμένη πολιτιστικά της επικράτεια. Αν εξαιρέσουμε τη Σμύρνη, όλη η δραστηριότητα της Αυτοκρατορίας ήταν συγκεντρωμένη μεταξύ Κωνσταντινούπολης και Θεσσαλονίκης. Τέλος, την περιοχή αυτή δεν την κατοικούσαν μόνον Έλληνες, Βούλγαροι και Σέρβοι. Ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού απαρτιζέτο από Τούρκους, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να καταφύγουν στην Ανατολία. Ένα χρόνο αργότερα, το 1913, οι Ένωτικοί ως πολιτικοί ηγέτες της Αυτοκρατορίας, οι οποίοι ήταν, κατά μεγάλο μέρος, οι ίδιοι Ρουμελιώτες, είχαν χάσει ανεπιστρεπτή ολόκληρη τη Ρούμελη, με εξαίρεση την Ανατολική Θράκη έξω από την Κωνσταντινούπολη και είχαν χάσει κυρίως τη Θεσσαλονίκη, την πόλη της επανάστασής τους το 1908. Για την Αυτοκρατορία ακρωτηριασμένη από τον κύριο πνεύμονά της, επρόκειτο για χωρίς προηγούμενο καταστροφή. Επί πλέον, έχοντας απωλέσει μεγάλο μέρος του μη μουσουλμανικού πληθυσμού του, το δήθεν «οθωμανικό έθνος», αναδιπλωμένο στην Ανατολία, κατέληξε να είναι πολύ λιγότερο πολυεθνικό και περισσότερο μουσουλμανικό παρά χριστιανικό. Εξ ου και η σημασία που δόθηκε το 1914, στον πανισλαμισμό.

Αλλά σαν να μην έφθαναν όλα αυτά, στις 13 Φεβρουαρίου 1914, οι μεγάλες δυνάμεις αποφάσισαν πως τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου που ήταν στ' ανοιχτά της Μικρασιατικής ακτής και που είχαν καταληφθεί από τον ελληνικό στρατό στη διάρκεια του πρώτου βαλκανικού πολέμου, έπρεπε ν' αφαιρεθούν από την Αυτοκρατορία και να παραδοθούν στο Ελληνικό Βασίλειο. Παρά ταύτα, η Κωνσταντινούπολη θεωρούσε πως η Χίος και η Λέσβος ήταν αναπόσπαστο τμήμα της μικρασιατικής ηπείρου και αρνήθηκε

να αποδεχθεί την προσάρτηση. Έτσι, το 1914, η ένταση αυξήθηκε επικίνδυνα μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας γύρω από το θέμα των νήσων του Ανατολικού Αιγαίου. Για να εξασφαλίσει τον έλεγχό τους, καθεμιά απ' τις δυο χώρες προσπαθούσε να κερδίσει τη ναυτική υπεροπλία.

Λίγο πριν δολοφονηθεί, τον Ιούνιο του 1913, ο πρωθυπουργός, στρατηγός Μαχμούτ Σεβκέτ πασάς δήλωνε: «Στη διάρκεια του βαλκανικού πολέμου μάθαμε να σεβόμαστε τον ελληνικό στρατό όπως και τον στόλο της ο οποίος δεν μπορεί να συγκριθεί με τον παλιό στόλο του τουρκοελληνικού πολέμου [του 1897]. Κατά τη γνώμη μου, η μεγαλύτερη υπηρεσία που πρόσφερε ο Βενιζέλος στη χώρα του ήταν να διοργανώσει τις στρατιωτικές δυνάμεις του έθνους... Θέλω να προσφέρω την ίδια υπηρεσία στη χώρα μου» (*Djermal Pa-sha, Memories of a Turkish Statesman, 1913-1919 - Αναμνήσεις ενός τούρκου πολιτικού ανδρός, 1913-1919, Νέα Υόρκη, Arno Press, 1973, σ. 67*).

Ο υπουργός ναυτικών και μέλος της τριανδρίας των Ενωτικών, Τζεμάλ πασάς έγραφε πως το 1914 «ο μοναδικός μας στόχος στη ζωή ήταν να γίνει ο στόλος μας ανώτερος από τον ελληνικό στόλο μόλις αυτό θα καθίστατο δυνατό». Το συμπέρασμά του ήταν πως δεν χωρούσε καμιά αμφιβολία πως σύντομα θα γινόταν μια αποφασιστική αναμέτρηση με την Ελλάδα.

Αυτή λοιπόν ήταν η πολιτική ατμόσφαιρα στο Αιγαίο το 1914, όταν παράλληλα με το δράμα των Τούρκων προσφύγων που κατέφευγαν στη Μικρά Ασία, εμφανίσθηκε και το πρόβλημα των Ελλήνων προσφύγων που κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Δ. Κιτσίκη, *Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1280-1924)*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1988, σσ. 185-187

ΠΗΓΗ 2

Προοίμιο των διωγμών ήταν ο εμπορικός αποκλεισμός του 1909 και του 1911. Η ατμόσφαιρα όμως άρχισε να γίνεται έντονα ανθελληνική το 1913, μετά την πτώση της «Φιλελεύθερης Ενώσεως» και την ανατροπή της κυβερνήσεως του Κιαμήλ πασά που διαδέχθηκε η δικτατορία του νεοτουρκικού κοιμιτάτου (Ιούνιος 1913). Το εκκρεμές θέμα της κατακυρώσεως των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου στην Ελλάδα, μετά τους Βαλκανικούς

πολέμους, επιδείνωσε τις σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας. Η συνθήκη των Αθηνών το Νοέμβριο του 1913 δεν επέλυσε τη σχετική διαφορά. Αναφέρεται μάλιστα πως ο Τούρκος αντιπρόσωπος, διαπιστώνοντας πως η Ελλάδα ήταν ανυποχώρητη στο θέμα των νησιών, διατύπωσε την πρώτη επίσημη απειλή εναντίον της ελληνικής μειονότητας.

Οι διωγμοί άρχισαν στα τέλη του 1913 με τη βίαιη εκδίωξη των Ελλήνων της Ανατολικής Θράκης. Τον Μάιο του 1914 υπό την καθοδήγηση των Γερμανών επεκτάθηκαν οι διωγμοί και στη δυτική Μικρά Ασία. Στη θέση των Ελλήνων που ξεριζώθηκαν, εγκαταστάθηκαν μουσουλμάνοι πρόσφυγες από εδάφη που έχασε η Τουρκία στους Βαλκανικούς πολέμους. Για την εκκένωση της περιοχής, που βρίσκεται απέναντι από τα επίμαχα ελληνικά νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, από τον ελληνικό πληθυσμό προβλήθηκαν λόγοι στρατιωτικής άμυνας. Βέβαια το ελληνικό κράτος ήταν ακόμη ουδέτερο και ο βασιλιάς του θεωρούνταν γερμανόφιλος.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ', σ. 99

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να εκθέσετε τους λόγους για τους οποίους η Τουρκική κυβέρνηση εξεδίωξε τους ελληνικούς πληθυσμούς από την Ανατολική Θράκη και τις ακτές της Δυτικής Μικράς Ασίας κατά τους βαλκανικούς πολέμους.

2.

ΠΗΓΗ 1

Κήρυξαν, λοιπόν, εναντίον τους γενικό μποϊκοτάζ και έκαναν αφισοκολλήσεις στα σχολεία και στα τζαμιά. Το περιεχόμενο των αφισών καλούσε τους μουσουλμάνους να εξοντώσουν τους Οθωμανούς Έλληνες. Την ίδια εποχή οι τουρκικές εφημερίδες δημοσίευαν πύρινα άρθρα κατά των ίδιων υπηκόων, ξεσηκώνοντας τους αναγνώστες τους εναντίον των Ελλήνων Οθωμανών και υποκινώντας τους σε πράξεις βίας και σε σφαγές.

.....
.....

Τα εμπρηστικά άρθρα του τουρκικού Τύπου άρχισαν να δημοσιεύονται εντελώς ζαφνικά και χωρίς καμιά φανερή αφορμή. Ήταν τόσο οφθαλμοφανές πως ήταν «παραγγελία» της κυβέρνησης, που μου φαίνεται απίστευτο ότι δεν το κατάλαβαν ακόμα και οι πιο αμόρφωτοι Τούρκοι. Την ίδια εποχή έκαναν την εμφάνισή τους και κάτι ευτελείς λιθογραφίες, κατασκευασμένες στο πόδι, τρομερά κακότεχνες - προφανώς αποτελούσαν «έργα τέχνης» ντόπιων «καλλιτεχνών». Οι λιθογραφίες αυτές απεικόνιζαν Έλληνες να σφάζουν τουρκάκια και να ξεκοιλιάζουν εγκύους μουσουλμάνες, καθώς και άλλες φανταστικές σκηνές που δε στηρίζονταν σε κανένα πραγματικό περιστατικό - ούτε καν σε στημένες κατηγορίες. Οι εικόνες αυτές αναρτήθηκαν έξω από τζαμιά και σχολεία. Η προπαγάνδα αυτή απέφερε αμέσως καρπούς και ξεσήκωσε τους Τούρκους - κάτι μάλλον εύκολο για την επιθετική ιδιοσυγκρασία τους.

G. Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία*, εκδ. «Νέα Σύνορα» - Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα 1992, σσ. 60-61

ΠΗΓΗ 2

Από το 1912, υπό το ψευδές πρόσχημα πως ήταν πλέον αδύνατο να γίνονται εκφορτώσεις πλοίων, τα πλοία υπό ελληνική σημαία αποκλείστηκαν από τα οθωμανικά λιμάνια. Επίσης απαγορεύθηκε στους ιθαγενείς Μουσουλμάνους να φωνίζουν από τα ελληνικά μαγαζιά. αλητοσυμμορίες παρέλυσαν το πιο ανθηρό εμπόριο. Αυτή η τακτική δεν απέδωσε παντού. κυρίως δεν πέτυχε στη Φώκαια, όπου βρέθηκα το 1913, και στα χωριά της περιοχής της Κύμης¹, τα οποία επισκέφθηκα την ίδια εποχή, όπου το ιθαγενές τουρκικό στοιχείο ζούσε από την παραγωγή και τη βοήθεια των Ελλήνων. Οι Μουσουλμάνοι της μεγάλης πόλης Ναζλίζ², στην κοιλάδα του Μαιάνδρου, ήρθαν στη Σμύρνη, για να κάνουν εμπόριο με τους Έλληνες παρά τις κατάρες που τους εκτόξευε η τουρκική εφημερίδα *Keulu*. Τις απόπειρες αυτές ακολούθησαν παρενοχλήσεις και προκλήσεις. Στη συνέχεια μια φιλολογία μίσους, εκκλήσεις στο θρησκευτικό φανατισμό και στον ιερό πόλεμο κατέκλυσαν τις πόλεις και την ύπαιθρο. Τέλος αφαιρέθηκαν τα όπλα από όλο τον ελληνικό πληθυσμό. Όποιος κρατούσε κυνηγετικό όπλο ή μαχαίρι, ακόμα και από τα

πιο ακίνδυνα που είναι απαραίτητα σ' όποιον εργάζεται στην ύπαιθρο, τον συνελάμβαναν, τον παρέπεμπαν στο Συμβούλιο του πολέμου και τον φυλάκιζαν μετά από αghριο ξυλοκόπημα. Από την άλλη μεριά, οι Μουσουλμάνοι ήταν οπλισμένοι και επίσημα καταταγμένοι,

- ¹ Περιοχή της Κύμης: Πρόκειται για την περιοχή που υπήρχε η σπουδαία πόλη Κύμη της Αιολίδας, η οποία είχε χτιστεί από Κυμαίους άποικους από την Εύβοια, ή από Λοκρούς, και γνώρισε μεγάλη ακμή τον 8ο και 7ο π.Χ. αιώνα.
- ² Ναζλί: Πόλη στη Μικρά Ασία, κοντά στον παραπόταμο του Μαϊάνδρου Χρυσορρόα (Ναζλί-σου), επί της σιδηροδρομικής γραμμής Σμύρνης - Αϊδινίου.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα 1933, σσ. 155-156

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές να παρουσιάσετε τα μέσα που χρησιμοποίησε η τουρκική προπαγάνδα για να δικαιολογήσει τους διωγμούς εναντίον των Μικρασιατών Ελλήνων.

3.

ΠΗΓΗ 1

Την ίδια εποχή οι τουρκικές εφημερίδες δημοσίευαν πύρινα άρθρα κατά των ίδιων υπηκόων, ξεσηκώνοντας τους αναγνώστες τους εναντίον των Ελλήνων Οθωμανών και υποκινώντας τους σε πράξεις βίας και σε σφαγές. Συναντήθηκαν τότε όλοι οι διπλωμάτες της Σμύρνης και αποφάσισαν να επισκεφθούν το βαλή (γενικό διοικητή) και να επιστήσουν την προσοχή της εξοχότητάς του στο γεγονός ότι η συγκεκριμένη αρθρογραφία, σε συνδυασμό με τη γενική αναταραχή, θα μπορούσε να διαταράξει την ηρεμία αυτής της ειρηνικής επαρχίας.

Όλοι οι πρόξενοι επισκέφθηκαν το βαλή, με μοναδική εξαίρεση το Γερμανό, ο οποίος είπε ότι δεν μπορούσε να συμμετάσχει σε μια τέτοια πρωτοβουλία χωρίς την εξουσιοδότηση της κυβέρνησής του. Αυτή η αδράνεια του Γερμανού αξιωματούχου στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή τεκμηριώνει την εκτίμηση ότι οι Γερμανοί ήταν σε μεγάλο βαθμό συνένοχοι με τους Τούρκους συμμάχους τους για τις απελάσεις και τις σφαγές των χριστιανών. Εδώ που τα λέμε κανείς δεν αμφιβάλει για το γεγονός ότι η Γερμανία ενέπνευσε την

απέλαση των Οθωμανών Ελλήνων της Μικράς Ασίας σαν μια προπαρασκευαστική κίνηση του πολέμου που ήδη προετοιμάζε.

George Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία*, ό.π., σ. 60

ΠΗΓΗ 2

Ο γιος του Σεϊτάνογλου, ο Τίμος, γύρισε, θυμούμαι, τούτη την εποχή από τη Μέση Ανατολή.

- Κακά μαντάτα σου φέρνω, πατέρα, είπε. Οι Τούρκοι παράγιναν μουφλούζηδες. Τους τρώνε τ' αφτιά ένα σωρό πράχτορες Γερμανοί, Ταλιάνοι, Φράγκοι. Στο Μπεϋρούτ αντάμωσα το Νουρήμπεη και μου 'δωσε ένα φυλλάδιο που κυκλοφόρησε στη Μέση Ανατολή. Διάβασε να δεις τι γράφει.

Ο γέρος έβαλε μ' αξιοπρέπεια τα χρυσά γυαλιά του με το μαύρο κρεμαστό κορδόνι. Από τις πρώτες αράδες άρχισε να στραβώνει το στόμα του, να χαϊδεύει νευρικά τις φαβορίτες και το κοντό περιποιημένο μούσι του. Αν πεινούμε και υποφέρουμε μεις οι Τούρκοι - έγραφε το φυλλάδιο - αιτία είναι οι γκιαούρηδες που στα χέρια τους κρατούνε τον πλούτο μας και το εμπόριό μας. .ς πότε όμως θ' ανεχόμαστε την εκμετάλλευση και τις προκλήσεις τους; Μπουκοτάρετε τα προϊόντα τους. Σταματήστε κάθε δοσοληψία μαζί τους. Τι τη θέλετε τη φιλία τους; Ποιο τ' όφελος να συναδελφώνεσθε και να τους προσφέρετε με τόση ειλικρίνεια την αγάπη και τον πλούτο μας...

Έγραφε πολλά κείνη η φυλλάδα και ο γέρος δεν πίστευε στα μάτια του. .ιάβαζε και ξαναδιάβαζε δυνατά την κάθε αράδα.

- Ξέρεις, πατέρα, ποιος κυκλοφόρησε το άτιμο αυτό γραφτό σ' ολόκληρη την Ανατολή; είπε ο Τίμος.

- Οι Νεότουρκοι. Ποιος άλλος;

- Δεν το βρήκες. Μην κουράζεσαι άδικα και ψάχνεις. Θα σου το πω εγώ: Η Ντόντσε Παλαισίνιεν Μπανκ! Μάλιστα, η Γερμανική Τράπεζα της Παλαιστίνης το κυκλοφόρησε. Κατάλαβες τώρα;

Ο γερο-Σεϊτάνογλου έκλεισε τ' αλεπουδίσια μάτια του κι έμεινε πολλήν ώρα συλλογισμένος. Σαν ζύπνιος έμπορας που ήτανε, άρχισε να καταλαβαίνει πως το ξένο κεφάλαιο μπούκαρε διασασμένο στο ξέφραγο αμπέλι της Τουρκιάς και πάλευε να κάνει πέρα κάθε αντίπαλο, να κρατηθεί. Για τούτο γυρισε κι είπε στο γιο του:

- Σκέφτομαι ν' αυξήσω τις καταθέσεις μας στις Τράπεζες της Ελβετίας και της Γαλλίας για να μη μείνουμε καμιά ώρα επί ξύλου κρεμάμενοι! Ο Θεός να με βγάλει ψεύτη, μα πολύ φοβούμαι πως μας περιμένουνε σκληρές μέρες. .εν είναι πια η Τουρκιά που ξέραμε... Σωστή κουβέντα είπε. Όμως ένας λαός, που έμαθε να ζει αδερφικά πλάι σ' έναν άλλον, χρειάζεται γερές δόσεις μίσους για ν' αλλάξει αισθήματα. Οι απλοί Τούρκοι, που ζούσανε μακριά απ' το φαρμάκι της προπαγάντας, χρόνια συνεχίσανε αδέρφια να μας ανεβάζουνε κι αδέρφια να μας κατεβάζουνε. Το αλισβερίσι δυσκόλεψε, όμως οι Έλληνες έμποροι, εργοστασιάρχες, χτηματίες, επιστήμονες εξακολουθούσανε να κρατούνε στα χέρια τους τη ζωή του τόπου.

Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1991, σσ. 67-68

ΠΗΓΗ 3

Επί τριάντα έτη η Γερμανία είχε ελεύθερο πεδίο δράσης στην Τουρκία. Στην αρχή την ενδιέφερε μόνο ως προς τη διάθεση των βιομηχανικών της προϊόντων, ως ένα πεδίο δράσης των οικονομικών και εμπορικών της συναλλαγών. Αλλά από το 1913 οι Γερμανοί πολιτικοί σχολιαστές μιλούσαν ήδη για γερμανική αποίκιση της Μικράς Ασίας: «Η μόνη λύση στο Ανατολικό ζήτημα, που θα ευνοούσε τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία», έγραφε ο Ritter στο έργο του Berlin-Bagdad, «θα ήταν η συμμαχία των κρατών της Κεντρικής Ευρώπης ως Προστάτιδων υνάμεων της Μικράς Ασίας, με το προνόμιο να αποικίσουν τη χώρα». Αδειάστε τη Μικρά Ασία από τα ιθαγενή στοιχεία που σας στέκονται εμπόδιο, έλεγε εκείνο τον καιρό η Πρωσική κυβέρνηση στους Ταλαίτ και Εμβέρ. είσαστε δάσκαλοι στην τέχνη της εκκένωσης. Και εμείς θα αντικαταστήσουμε αυτούς τους σκύλους τους Έλληνες, τους ταραχοποιούς και άπληστους, με καλούς και τίμιους, εργατικούς Γερμανούς, υποταγμένους και υπάκουους, οι οποίοι θα σας αποδώσουν στο εκατονταπλάσιο αυτό που η εξαφάνιση των Ελλήνων θα σας έχει στερήσει. και τα οφέλη από την επιχείρηση θα είναι για σας σημαντικότερα απ' ό,τι όλοι οι θησαυροί του χαλίφη.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σσ. 157-159

ΠΗΓΗ 4

Δεν υπάρχουν αμφιβολίες για τη συνενοχή της Γερμανίας στο σύνολο των μέτρων που ελήφθησαν. Αυτό καταμαρτυρούν τα γραπτά των παγγερμανιστών Γερμανών δημοσιογράφων, οι εκθέσεις της Deutsche Palestina Bank, το βιβλίο του Sturmer, του ανταποκριτή της Gazette de Cologne στην Κωνσταντινούπολη, τα επίσημα έγγραφα που κατάσχεσε η Ελληνική κυβέρνηση και ανέφεραν τις συνομιλίες του von Jagow με τον Ραγούμη και τον Θεοτόκη, τις επιβεβαιώσεις του βαρόνου de Burian στον πρωθυπουργό της Ελλάδας στη Βιέννη, την επίσημη ομολογία του μεγάλου βεζίρη στον πρωθυπουργό της Ελλάδας πως οι εκτοπίσεις από το Αϊβαλί είχαν διαταχθεί υπό ένα στρατιωτικό πρόσημα από το στρατηγό Λίμαν φον Σάνδερς, στις επαναλαμβανόμενες πιεστικές αιτήσεις του οποίου η Τουρκική κυβέρνηση έπρεπε να υποχωρήσει. Έχουμε μια ακόμη μαρτυρία με πολύ μεγάλο βάρος: τις επιβεβαιώσεις του πρέσβη της Αμερικής, H. Morgenthau. Ο Γερμανός ναύαρχος Usedom που στάθμευε στα αρδανέλλια, του είπε αυτολεξεί πως οι Γερμανοί με τις πιέσεις τους ανάγκασαν τους Τούρκους να εκτοπίσουν τους Έλληνες από όλες τις παράκτιες περιοχές. Ο πρέσβης προσθέτει: «εν είμαι σίγουρος ότι ο Ταλαάτ και οι εταίροι του αντιλαμβάνονταν πως έπαιζαν το παιχνίδι της Γερμανίας, αλλά δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία πως οι Γερμανοί τους εξωθούσαν διαρκώς σ' αυτό το έργο για το οποίο είχαν φυσική κλίση». Έχω ήδη πει πως το πρόγραμμα των Νεοτούρκων δε θα μπορούσε να εξηγηθεί, αν δε λαμβάναμε υπόψη μας την υπόσχεση της Γερμανίας να αντικαταστήσει τους Έλληνες της Μικράς Ασίας με Γερμανούς. Αυτό προκύπτει από τη συζήτηση ενός Τούρκου βουλευτή και του Ταλαάτ, την οποία αναφέρει ο πρέσβης της Αμερικής. Ο βουλευτής έκανε στον υπουργό των Εσωτερικών την ακόλουθη ερώτηση: «Γιατί δώσατε τη διοίκηση του κράτους στους Γερμανούς; .ε βλέπετε πως το σχέδιο της Γερμανίας είναι να κάνει την Τουρκία γερμανική αποικία;» Ο Ταλαάτ απάντησε: «Καταλαβαίνουμε πολύ καλά πως αυτό είναι το σχέδιο των Γερμανών, αλλά ξέρουμε επίσης πως δεν μπορούμε να κάνουμε τη χώρα να σταθεί στα πόδια της με τα δικά μας μέσα. Επομένως επωφελούμαστε από την τεχνική και υλική βοήθεια που οι Γερμανοί μπορούν να μας διαθέσουν. χρησιμοποιούμε τη Γερμανία, για να βοηθηθούμε στην ανοικοδόμηση και την άμυνα της χώρας, μέχρι

που να είμαστε έτοιμοι να αυτοκυβερνηθούμε με τις δικές μας μόνο δυνάμεις». Ο Ταλαάτ συνήθιζε να λέει στον Αμερικανό πρέσβη πως χρησιμοποιούσε τη Γερμανία, ενώ εκείνη πίστευε πως χρησιμοποιούσε εκείνον.

Félix Sartiaux, *Η Ελληνική Μικρασία*, ό.π., σσ. 175, 177-178

ΠΗΓΗ 5

Σύγχρονα το δράμα των καταπιέσεων και των εκτοπισμών των ελληνικών πληθυσμών στα παράλια της Μικράς Ασίας γίνεται ολοένα και πιο τραγικό, κατά παρακίνηση των γερμανικών στρατιωτικών κύκλων που έχουν τη γνώμη ότι με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζουν τα πλευρά της Τουρκίας.

Απ. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 353

ΠΗΓΗ 6

Εκτός από την άνοδο του τουρκικού εθνικισμού, που υπήρξε ο κύριος παράγων, στη δίωξη του ελληνικού στοιχείου συνετέλεσαν και οικονομικοί λόγοι. Οι Έλληνες, με τη συγκέντρωση του εμπορίου και της βιομηχανίας στα χέρια τους, ήταν φυσικό να αποτελούν εμπόδιο στην επιδίωξη της Γερμανίας να ολοκληρώσει την οικονομική της διείσδυση στην υπανάπτυκτη Τουρκία. Έτσι στα 1915 προπαγανδιστικά φυλλάδια της Γερμανικής Τράπεζας Παλαιστίνης προέτρεπαν τους Τούρκους να μην έχουν εμπορικές σχέσεις με Έλληνες και Αρμένιους. Γερμανοί στρατιωτικοί εξάλλου υπέδειξαν στους Τούρκους την εκτόπιση των Ελλήνων της ανατολικής Θράκης και της Μικράς Ασίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και επέβλεψαν στη μεθόδευση της μεταφοράς χιλιάδων Ελλήνων για «στρατιωτικούς λόγους» που κατέληξε σε πραγματική εξόντωση.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ΄, σ. 99

Αφού μελετήσετε τις παραπάνω πηγές και με βάση την αφήγηση του σχολικού σας βιβλίου να αναφερθείτε στη συμβολή των Γερμανών στον αφελληνισμό της Μικράς Ασίας.

4.

ΠΗΓΗ

Η εθνικιστική επανάσταση του Κεμάλ όξυνε το προσφυγικό πρόβλημα των Ελλήνων της Μ. Ασίας και του Πόντου

Πρέπει να σημειωθεί πως στη διάρκεια των διαδοχικών φάσεων της εθνικιστικής επαναστάσεως οξύνθηκε το προσφυγικό πρόβλημα των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και του Πόντου, που σύμφωνα και με τη μαρτυρία του Άγγλου ύπατου αρμοστή στην Κωνσταντινούπολη J. B. de Robeck ήδη από τον Οκτώβριο του 1919 έφθαναν κατά χιλιάδες στα μικρασιατικά παράλια και στις ακτές της Προποντίδας, χωρίς να υπάρχει δυνατότητα κατάλληλης περιθάλψεως και εγκαταστάσεώς τους.

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΕ', σσ. 127-128

Αφού λάβετε υπόψη σας την παραπάνω πηγή να επισημάνετε τη συμβολή του κινήματος του Κεμάλ μέχρι το 1919 στην όξυνση του προσφυγικού προβλήματος.

5.

ΠΗΓΗ

Σχετικά με τα επαγγέλματα των προσφύγων κατά την άφιξή τους στην Σύρο και τους πρώτους μήνες εγκατάστασης, έναν πρώτο πίνακα έχει δώσει (...) η Μαργαρίτα Ρίτσα και αργότερα άλλοι. Εκκρεμεί, ωστόσο, να δειχθεί αν άσκησαν τα επαγγέλματά τους, αστικά τα περισσότερα, στις νέες τους πατρίδες ή αναγκάστηκαν, λόγω ανάγκης κυρίως, σε άλλες επιλογές, ή, από την άλλη μεριά, αν συνέβαλαν στη δημιουργία νέων επαγγελματικών δραστηριοτήτων. Από τον παραπάνω πίνακα προκύπτουν ελάχιστοι εργάτες και πολλοί ελεύθεροι επαγγελματίες και έμποροι. Κατά μία μαρτυρία που πρέπει όμως να διασταυρωθεί, πολλές από τις γυναίκες αρνήθηκαν να εργαστούν στις βιομηχανίες του νησιού (κυρίως κλωστοϋφαντουργίες), επειδή το μεροκάματο που τους προσφέρθηκε (δύο δραχμές) θεωρήθηκε εξευτελιστικό. προτίμησαν να αναζητήσουν σε άλλες πόλεις εργασία. Γεγονός πάντως είναι ότι η ντόπια βιομηχανία δεν μπόρεσε να καλύψει τις ανάγκες της σε εργατικό δυναμικό με τους πρόσφυγες που τελικά παρέμειναν στη Σύρο. Σύντομα οι βιομήχανοι ζητούν από το κράτος να αποστείλει, με δικά τους μάλιστα έξοδα, στη Σύρο τους ανέργους πρόσφυγες άλλων περιοχών και αυτό για να τονωθεί η ντόπια βιομηχανία.

Χ. Λούκος, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ερμούπολη», στο συλλογικό τόμο *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα*, ό.π., σσ. 207-208

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή και εντοπίσετε στον Πίνακα 2 της σελίδας 157 του σχολικού σας βιβλίου τις τέσσερις (4) γεωγραφικές περιφέρειες στις οποίες εγκαταστάθηκαν οι περισσότεροι πρόσφυγες, να ερμηνεύσετε το γεγονός λαμβάνοντας υπόψη και τον Πίνακα 3 της σελίδας 169.

6.

ΠΗΓΗ

Οι πρόσφυγες είναι, κατά πλειοψηφία, αρχικά «βενιζελικοί»

Οι πρόσφυγες, προς έκδηλη δυσαρέσκεια των πιο συντηρητικών στοιχείων του αυτόχθονος πληθυσμού, ήταν πολυπληθείς και συμπαγώς εγκαταστημένοι, ώστε να δρουν ως ρυθμιστές της πολιτικής ζωής στη διάρκεια του μεσοπολέμου. Μερικοί από τους μη προνομιούχους ήταν επηρεασμένοι ιδεολογικά από τα επαναστατικά δόγματα του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας (ΚΚΕ), το οποίο είχε ιδρυθεί πρόσφατα (το 1918) και ορισμένοι από τους ηγέτες του κατάγονταν από την Ανατολία. Παρά τις μεγάλες στερήσεις όμως η απήχηση του κομμουνισμού θα παρεμποδιζόταν σημαντικά από την εμμονή της Κομιντέρν (μεταξύ 1924 και 1935) το ελληνικό κόμμα να υποστηρίζει την ιδέα ενός αυτόνομου Μακεδονικού κράτους, η δημιουργία του οποίου θα είχε ως επακόλουθο την απόσπαση μιας μεγάλης περιοχής της Βόρειας Ελλάδας. Από τους νεοεγκατεστημένους πρόσφυγες των οποίων η ζωή είχε ήδη αναστατωθεί μια φορά, λίγοι ήταν διατεθειμένοι να ξαναζήσουν αυτή την εμπειρία.

Στην συντριπτική τους πλειοψηφία οι πρόσφυγες παρέμειναν πιστοί στον Ελευθέριο Βενιζέλο, το χαρισματικό οραματιστή μιας Μεγάλης Ελλάδας και επίδοξο ελευθερωτή τους. Το αλυτρωτικό του όραμα είχε τώρα καταρρεύσει, αλλά αυτό ερμηνευόταν απόλυτα με την προδοσία της εσωτερικής αντίδρασης και τις μηχανορραφίες εξωτερικών δυνάμεων. Αυτή η αφοσίωση επιβίωσε και μετά την προσέγγιση Βενιζέλου και Κεμάλ Ατατούρκ το 1930, η οποία επιτεύχθηκε μόνο με ουσιώδεις ελληνικές παραχωρήσεις στο ζήτημα των αποζημιώσεων για την τεράστια ακίνητη περιουσία που άφησαν πίσω τους οι πρόσφυγες, φεύγοντας από την Τουρκία. Οι πρόσφυγες ψήφισαν σε μεγάλο ποσοστό υπέρ της κατάργησης της

μοναρχίας στο δημοψήφισμα του 1924, το οποίο έφερε αποτέλεσμα 70% (758.472 έναντι 325.322 ψήφων) υπέρ της δημοκρατίας.

R. Clogg, *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας 1770-1990*, Αθήνα 1995, σσ. 111-112

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή να αναφέρετε τους παράγοντες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση των πολιτικών πεποιθήσεων των προσφύγων. (Αρχικά ήταν βενιζελικοί επειδή θεωρούσαν υπεύθυνους του ξεριζωμού τους αντιβενιζελικούς - Μετά το σύμφωνο του 1930 πολλοί εντάχθηκαν στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο).

7.

ΠΗΓΗ

Τα αποτελέσματα του μεγάλου προσφυγικού ζητήματος ήταν τεράστια από οικονομική, πολιτική και εθνολογική άποψη. Παρατηρείται αύξηση του αστικού πληθυσμού, τόνωση του εμπορίου, επίρρωση ιδιαίτερων βιομηχανιών, π.χ. υφαντουργίας, ταπητουργίας, κεραμοποιίας και πλαστικής. Η ανταλλαγή των ελληνοτουρκικών πληθυσμών μεταβάλλει και την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας προς την Τουρκία και ύστερα από λίγα χρόνια (1930) συνθήκη φιλίας ενώνει τους δύο λαούς. Αλλά και με τα άλλα βαλκανικά κράτη επιζητεί η Ελλάδα να συνάψει φιλικές σχέσεις.

Απ. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία*, ό.π., σ. 385

Αφού λάβετε υπόψη σας την παραπάνω πηγή και την αφήγηση του σχολικού σας βιβλίου να σχολιάσετε την παρακάτω φράση:

«Το προσφυγικό ζήτημα, ως συνέπεια της Μικρασιατικής Καταστροφής, αποτέλεσε για την Ελλάδα ένα οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό ζήτημα μεγάλης σπουδαιότητας, με επιπτώσεις σε όλους τους τομείς της ζωής του νεοελληνικού έθνους» (σχολικό βιβλίο, σ. 168).

- 8. Προσφυγιά και Παλιννόστηση:** Να παρακολουθήσετε και να σχολιάσετε τις περιπέτειες μετακίνησης Ελλήνων Μικρασιατών κατά την περίοδο 1918-1922 (Ανακεφαλαιωτική).

ΘΕΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟ

Το κρητικό ζήτημα

Ερωτήσεις ανάπτυξης

Η περίοδος της αυτονομίας και η ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα

1.

ΠΗΓΗ 1

Η Προκήρυξη της Αντιπολίτευσης (26 Φεβρουαρίου 1905)

[Το προμήνυμα της επανάστασης του Θερίσου]

Οι υπογεγραμμένοι, αποτελούντες την ηνωμένην εν Κρήτη αντιπολίτευσιν, συνελθόντες εν Χανίοις τη 26 Φεβρουαρίου 1905, αποσκοπούντες εις την εκπλήρωσιν του Εθνικού Προγράμματος, αποφασίζομεν: α) Πρώτον και κύριον μέλημα ημών έστω η επίτευξις του από αιώνων επιδιωκομένου σκοπού της ενώσεως της Κρήτης μετά της ελευθέρας Ελλάδος. β) Αδυνάτου αποβαίνοντος του σκοπού τούτου, θέλομεν επιδιώξει την πολιτικήν προσέγγισιν της πατρίδος μας προς την ελευθέραν Ελλάδα, μεταβαλλομένης από διεθνούς απόψεως της σημερινής καταστάσεως. γ) Μη εκπληρουμένου μηδέ του σκοπού τούτου θέλομεν επιδιώξει την αναθεώρησιν του ημετέρου συντάγματος κατά το πρότυπον του ελληνικού, όπως απαλλαγή ο τόπος του δεσποτισμού. Του προγράμματος τούτου την πραγμάτωσιν θέλομεν επιδιώξει και δι' ενόπλων λαϊκών συναθροίσεων. Εν ταις ενεργείαις ημών δεν θέλομεν επιδιώξει προσωπικήν μεταβολήν, αλλ' επελθούσης τοιαύτης θέλομεν αποκρούσει παντί σθένει και δια των όπλων έτι πάντα μη Έλληνα κυβερνήτην.

Παράθεμα σχολικού βιβλίου, σ. 210

ΠΗΓΗ 2

Πανηγυρικός λόγος του Ε. Βενιζέλου

«...Ενθός εξ αρχής ωνόμασαν τον Πρίγκιπα αντιπρόσωπον της Εθνικής Ιδέας εν Κρήτη. Κατά του τίτλου τούτου διεμαρτυρήθην και διαμαρτύρομαι. Η Κρήτη δεν έχει ανάγκην αντιπροσώπων της Εθνικής

Ιδέας. Τίτλοι αυτής είναι οι αγώνες της. Εδέχθημεν τον Ύπατον Αρμυστήν μόνο ως κομίζοντα τον αρραβώνα της ενώσεως της Κρήτης μετά της Ελλάδος. Αλλ' ο αρραβών διήρκεσε τόσον πολύ, ώστε το στάδιον της μνηστείας κατήντησεν απεχθές, καθ' όσον δεν επήλθεν η πρόδος η προσδοκωμένη και συμφυής προς την απόκτησιν της ελευθερίας. Υπό το απεχθές τούτο καθεστώς παρενεβλήθησαν παρεξηγήσεις, αίτινες το κατέστησαν απεχθέστερον. Καθ' έκαστον ταξίδιον του Πρίγκιπος επιστεύετο ότι θα γίνη η ένωσις. Παρήλθον ήδη εξ έτη. Ητο φυσικόν ο Κρητικός Λαός να προσφύγη άπαξ έτι εις τα όπλα, όπως καταστήση εναργεστέραν την ανάγκην της εθνικής του αποκαταστάσεως. Υπάρχουν οι φρονούντες ότι το κίνημα τούτο είναι άκαιρον. Δεν έχει, άραγε, αναγνωρισθή ότι η μόνη λύσις του Κρητικού Ζητήματος είναι η ένωσις της Κρήτης μετά του Βασιλείου της Ελλάδος; Την ένωσιν, λέγουν, θα την κάμη μόνον όταν θελήσει ο υιός του βασιλέως της Ελλάδος! Διαμαρτύρομαι και κατά της αντιλήψεως αυτής. Δεν δυνάμεθα να αναθέσωμεν το εθνικόν μας μέλλον εις μίαν οικογένειαν...»
 Παράθεμα σχολικού βιβλίου, σ. 212

ΠΗΓΗ 3

Σύμπτωση των προγραμματικών αρχών του Βενιζέλου με τις βαθύτερες αναζητήσεις μεγάλης μερίδας της κοινής γνώμης

Η σύμπτωση των προγραμματικών αρχών του Βενιζέλου με τις βαθύτερες αναζητήσεις μεγάλης μερίδας της κοινής γνώμης δεν εξέφρασε τις κοινές μόνο παροδικές αντιδράσεις απέναντι στην αρμοστειακή διοίκηση. Ο Κρητικός ηγέτης, ουσιαστικός εισηγητής των νεώτερων μορφών του φιλελευθερισμού στο πεδίο της ελληνικής πολιτικής και οικονομικής πρακτικής, έτεινε έκτοτε να ανταποκριθεί στις νέες αναζητήσεις της φιλελεύθερης κοινής γνώμης... Η διαφοροποίηση της κοινής γνώμης ήταν πραγματικά άμεσα συνυφασμένη με την εξέλιξη των πολιτικών γεγονότων, στο μέτρο που αυτά αντικατόπτριζαν αντιθέσεις ή βαθύτερους ανταγωνισμούς, απότοκους των δυναμικών διαμορφώσεων στους κόλπους της κρητικής κοινωνίας. Τα πολιτικά γεγονότα της τελευταίας δεκαετίας του 19ου αι. και, τέλος, η ανακήρυξη του αυτόνομου καθεστώτος είχαν συντελέσει στην, περιορισμένη έστω, αλλά σταθερή διακίνηση των κατοίκων της υπαίθρου προς τα αστικά κέντρα. Η σημασία του φαινομένου αποβαίνει ακόμη μεγαλύτερη, αν συσχετισθεί με την

υποχώρηση του μουσουλμανικού και τη χειραφέτηση του χριστιανικού στοιχείου. Παράλληλα προς τη δημογραφική διαφοροποίηση, η δημιουργία νέων προϋποθέσεων στο επίπεδο τόσο της κρατικής οργανώσεως όσο και της οικονομικής δραστηριότητας συνέβαλε αποφασιστικά στην αριθμητική διεύρυνση και την κοινωνική ανάδειξη των μεσοαστικών ιδίως και των μικροαστικών στρωμάτων. Η συνακόλουθη παρουσία τους στο πεδίο της πολιτικής ζωής ήταν φυσικό να συναφθεί με την παράλληλη προοδευτική κατίσχυση των αντιπροσωπευτικών τους αναζητήσεων. ... Φορείς νέων δυναμικών αντιλήψεων στα πλαίσια της δημόσιας ζωής, οι εκπρόσωποι της ανερχόμενης τάξεως, ήταν εύλογο να διεκδικούν το δικαίωμα της ενεργότερης συμμετοχής στα κοινά και να κατατείνουν στην αξιοποίηση των παραγωγικών δυνάμεων του τόπου, ενώ η συγκεντρωτική διακυβέρνηση της αρμοστείας στο επίπεδο της διοικήσεως και η στατική αντίληψη στον τομέα της οικονομίας ήταν φυσικό να προκαλέσουν τη ζωνή αντίδρασή τους.

Κ. Σβολόπουλος, «Η διάσταση ανάμεσα στον πρίγκιπα Γεώργιο και τον Ελευθέριο Βενιζέλο», Ι.Ε.Ε., τόμος ΙΔ', σ. 207

ΠΗΓΗ 4

Ο Μ. Φούμης (γιος του οπλαρχηγού Κων/νου Φούμη, συνεργάτη και φίλου του Βενιζέλου) χαρακτήρισε το Θέρισο (1905) «σκηνοθετημένο κίνημα»:

«Ήταν ένα είδος σκηνοθετημένου κινήματος, ένας ευφυής πολιτικός ελιγμός, ο οποίος επέτρεψε στον Βενιζέλο να ανακτήσει τα ενωτικά του διαπιστευτήρια, που τα είχε χάσει στο διάστημα μεταξύ του 1901 και του 1905. Ήταν ταυτόχρονα διακήρυξη της ενωτικής του τοποθέτησης και αντιδυναστική πράξη, παρά τις διαβεβαιώσεις του περί του αντιθέτου...»

Λ. Μακράκη, *Ελευθέριος Βενιζέλος*, ό.π., σσ. 408 και 424

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις ιστορικές σας γνώσεις να επισημάνετε και να αναλύσετε τα αίτια και τους σκοπούς της επανάστασης του Θερίσου (1905).

2.

ΠΗΓΗ

Ο Βενιζέλος χαιρέτισε το γεγονός της εκκένωσης (1909) της Μεγαλονήσου από τα τελευταία ευρωπαϊκά στρατεύματα από τις στήλες του «Κήρυκα»:

«Από επτά όλων αιώνων, αφ' ης η Κρήτη κατελήφθη υπό των Ενετών, πρώτην φοράν από της χθες (15 Ιουλίου) το κρητικόν έδαφος δεν πατείται υπό ξένου στρατιώτου. Βεβαίως τα ευρωπαϊκά στρατεύματα δεν κατείχον την νήσον ως Κατακτηταί, αλλ' ως Ελευθερωταί και Προστάται. Παρά την ιδιότητά των όμως ταύτην τα ευρωπαϊκά στρατεύματα είχαν και την ιδιότητα των Κηδεμόνων, υπό την κηδεμονίαν δε ταύτην η ελευθερία ημών και η αυτοτέλεια είχαν τόσην πραγματικήν αξίαν, όσην εκάστοτε προηρείτο να αποδίδη αυτή η ευμένεια των προστατών. Υπάρχουν οι κηρύττοντες, ότι ουδέν ουσιαστικώς εκερδίσαμεν διότι την στρατιωτικήν κατοχήν αντικατέστησεν η παρουσία των φυλακίδων. Αλλά μόνον οικτρά παρερμηνεία των πραγμάτων δύναται να οδηγή εις τοιαύτας κρίσεις. Η στρατιωτική κατοχή ήρθη εξ ολοκλήρου και συν αυτή, εκλειπούσης της συγκυριαρχίας των Δυνάμεων, ανέκυψεν αδέσμευτα η κυριαρχία του κρητικού λαού».

[Πηγή: Κ. Σβολόπουλος, Ι.Ε.Ε., τόμος ΙΔ', σ. 215]

Να αναλύσετε τη σημασία του γεγονότος της εκκένωσης της Μεγαλονήσου από τα τελευταία ευρωπαϊκά στρατεύματα στην εξέλιξη του Κρητικού Ζητήματος. (Στην ανάλυσή σας να λάβετε υπόψη όσα αναφέρει ο Ελ. Βενιζέλος - σταθερά προσηλωμένος στην επιδίωξη της βαθμιαίας αποδεσμεύσεως από τον ευρωπαϊκό έλεγχο - χαιρετίζοντας το γεγονός από τις στήλες του «Κήρυκα»).

3.

ΠΗΓΗ 1

Το ψήφισμα της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 1908

«Η Κυβέρνησις της Κρήτης διερμηνεύουσα το αναλλοίωτον φρόνημα του Κρητικού Λαού, κηρύσσει την ανεξαρτησίαν της Κρήτης και την ένωσιν αυτής μετά της Ελλάδος, όπως μετ' αυτής αποτελέση αδιαίρετον και αδιάσπαστον Συνταγματικόν Βασίλειον. Παρακαλεί την Α.Μ. τον Βασιλέα ν' αναλάβη την διακυβέρνησιν της νήσου. Δηλοί ότι μέχρι τούτου θέλει συνεχίσει να κυβερνά την

νήσον εν ονόματι της Α.Μ. του Βασιλέως των Ελλήνων, κατά τους νόμους του Ελληνικού Βασιλείου. Εντέλλεται εις τας Αρχάς της νήσου, όπως, συμφώνως τω Ψηφίσματι τούτω εξακολουθήσωσι ν' ασκώσι τα καθήκοντα της υπηρεσίας των».

Παράθεμα του σχολικού βιβλίου, σ. 219

ΠΗΓΗ 2

Η αντίδραση των μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην επαναστατική πρωτοβουλία του κρητικού λαού

Η αντίδραση των μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στην επαναστατική πρωτοβουλία του κρητικού λαού δεν ήταν απόλυτα αρνητική. Οι τέσσερις κυβερνήσεις, μετά από ολιγοήμερες διαβουλεύσεις, έσπευδαν να τονίσουν ότι «δεν θα απείχον του να αποβλέψουν μετ' ευμενείας προς την συζήτησιν του ζητήματος τούτου μετά της Τουρκίας, εάν η τάξις διατηρηθή εν τη νήσω και εξασφαλισθή η προστασία του μουσουλμανικού πληθυσμού». Ήδη η έκρηξη του εθνικού ενθουσιασμού που είχε και πάλι καταλάβει τους Κρήτες συμβάδιζε με την αυστηρή τήρηση της τάξεως, ενώ η κυβέρνηση των Αθηνών ήλπιζε να εντάξει την επίλυση του θέματος στο πλαίσιο μιας γενικότερης ελληνοτουρκικής προσεγγίσεως. Τόσο όμως οι τολμηρές ελληνικές προσδοκίες όσο και οι καλές ευρωπαϊκές προθέσεις, δεν ήταν δυνατό να οδηγήσουν σε άμεσα θετικά αποτελέσματα, εξαιτίας της βίαιης εκδηλώσεως της τουρκικής αντιδράσεως. Οι Νεότουρκοι εθνικιστές, μετά την αναγκαστική υποχώρηση απέναντι στη Βουλγαρία (: ανακήρυξή της σε ανεξάρτητο βασίλειο) και στην Αυστροουγγαρία (: προσάρτηση της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης), αναζητούσαν στη ματαίωση της ενωτικής λύσεως το έρεισμα μιας πρώτης διπλωματικής επιτυχίας. Οι ζωηρές λαϊκές αντιδράσεις των δρόμων, στην πρωτεύουσα και στις επαρχίες, συνδύαζονταν με τη σταθερή επίσημη επίκληση της ανάγκης για τη διατήρηση της υφιστάμενης ισορροπίας στο χώρο του Αιγαίου και της ανατολικής Μεσογείου. Πίσω από την παράταση των διαπραγματεύσεων δεν ήταν πλέον δύσκολο να διαφανεί η επιφυλακτικότητα αρχικά και η υπαναχώρηση στη συνέχεια των προστάτιδων Δυνάμεων. Σ' αυτό ακριβώς το σημείο, η Τουρκία έκρινε σκόπιμο να ζητήσει και την πλήρη διευκρίνιση των ευρωπαϊκών προθέσεων. Η απαντητική διακοίνωση της 4^{ης}

Ιανουαρίου ανταποκρινόταν στις τουρκικές αξιώσεις, υπογραμμίζοντας ότι δεν είχε ακόμη φθάσει η στιγμή για τον επιβαλλόμενο διακανονισμό του Κρητικού ζητήματος, με προϋπόθεση τη σύμφωνη πάντοτε γνώμη της Πύλης. Η ουσιαστική εντούτοις απεμπόληση της διαπραγματευτικής διαδικασίας με άμεσο στόχο την ένωση δεν ανέστειλε την εφαρμογή της αποφάσεως των Δυνάμεων να αποσύρουν από τη Μεγαλόνησο τα υπόλοιπα στρατεύματά τους.

Ι.Ε.Ε., τόμος ΙΔ', σ. 214

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και την αφήγηση του βιβλίου σας:

- α) να προσδιορίσετε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες η Κρητική Κυβέρνηση εξέδωσε το ενωτικό ψήφισμα της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 1908
- β) να παρουσιάσετε και να αιτιολογήσετε την αντίδραση της Ελλάδας και των μεγάλων Δυνάμεων στην έκδοση του ψηφίσματος.

4.

ΠΗΓΗ

Το Κρητικό Σύνταγμα του 1899

Τα σοβαρά προβλήματα που γεννήθηκαν στην εφαρμογή του ήταν συνέπεια των ατελειών του. Για παράδειγμα, ο ύπατος αρμοστής οριζόταν ως αντιπρόσωπος των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κρήτη, αλλά συνδεόταν και με το λαό της με μια «σύμβαση». Ήταν ο κεντρικός παράγοντας του κράτους και ο κύριος εκτελεστικός λειτουργός και σημαντικό στέλεχος της νομοθετικής εξουσίας. Όπως παρατηρούσε ο πρόεδρος της συντακτικής επιτροπής Ι. Σφακιανάκης, «το πρόσωπον του Ηγεμόνος είναι το κέντρον όλων των εξουσιών». Από την άλλη μεριά, τα μέλη της αρμοστειακής κυβέρνησης, σύμφωνα πάντοτε με το σύνταγμα, ήταν σύμβουλοι του πρίγκιπα, ελεγχόμενοι και άμεσα υπόλογοι σ' αυτόν μάλλον παρά στη Συνέλευση από την οποία προέρχονταν ... Η Κρητική Συνέλευση, η οποία εκλεγόταν με γενική ψηφοφορία κάθε δύο χρόνια, δεν είχε σαφείς εξουσίες ούτε αρκετές αρμοδιότητες. Πραγματοποίησε μόνο μια συνεδρίαση στη διάρκεια της θητείας της και, καθώς φαίνεται, είχε περιορισμένη δικαιοδοσία, αφού η τελική

επικύρωση των νόμων ενέπιπτε στην αρμοδιότητα του ύπατου αρμοστή.

Λ. Μακράκη, *Ελευθέριος Βενιζέλος*, ό.π., σ. 382

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο της πηγής και τις πληροφορίες του βιβλίου σας:

- α) Να επισημάνετε τις αδυναμίες στην οργάνωση της Κρητικής Πολιτείας που προκάλεσαν εσωτερική κρίση μετά τα δύο πρώτα έτη της λειτουργίας της.
- β) Να εξηγήσετε πώς εκδηλώθηκε αυτή η κρίση σε πολιτικό επίπεδο και πώς, στη συνέχεια, η διάσταση των απόψεων πήρε τη μορφή προσωπικής αντιπαράθεσης.

Το Κρητικό ζήτημα - Ερωτήσεις σύντομης απάντησης

1.

ΠΗΓΗ 1

Διορισμός του Γεωργίου ως «Υπάτου Αρμοστού των Δυνάμεων»
Στις 9 Δεκεμβρίου 1898 ο πρίγκιπας Γεώργιος έφθασε στην Κρήτη, έπειτα από κοινή απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων και παρά τη διαμαρτυρία της Πύλης. Λίγο νωρίτερα, οι πρεσβευτές της Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας και Ιταλίας είχαν ζητήσει από το βασιλιά Γεώργιο την άδεια για το διορισμό του Γεωργίου ως «Υπάτου Αρμοστού των Δυνάμεων» ορίζοντας τους όρους της Αρμοστείας ως εξής: «Αι δυνάμεις άστινας έχομεν την τιμήν ν' αντιπροσωπεύωμεν, πεπεισμένοι εις το σοφόν πνεύμα της Μεγαλειότητός σας, μας επεφόρτισαν να την παρακαλέσωμεν να παράσχη εις την Α.Β.Υ. τον Πρίγκηπα Γεώργιον την άδειαν να δεχθή την εντολήν του Υπάτου Αρμοστού εν Κρήτη υπό τους εξής όρους:

¹ Πρόκειται για το νέο «Οργανικό Νόμο» που προέβλεπε την επαναφορά του Χάρτη της Χαλέπας με βελτιώσεις των προνομίων. Διορίζεται χριστιανός Διοικητής από τον σουλτάνο με 5ετή θητεία και με την έγκριση των Μεγάλων Δυνάμεων. Οι θέσεις των χριστιανών υπαλλήλων είναι διπλάσιες από τις θέσεις των Οθωμανών. Οργανώνεται κρητική Χωροφυλακή, με ευρωπαϊούς αξιωματικούς. Παραχωρείται πλήρης οικονομική και δικαστική ανεξαρτησία με την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων

(σχολικό βιβλίο, σ. 200 και Θ. Δετοράκη, *Ιστορία της Κρήτης...*, σσ. 393-394).

Α) Ο Ύπατος αρμοστής θέλει περιβληθή δι' εντολής χρονικής διαρκείας τριών ετών προς ειρήνευσιν της νήσου και την εγκαθίδρυσιν αυτονόμου πολιτεύματος.

Β) Ο Ύπατος αρμοστής θέλει αναγνωρίσει την Υψηλήν επικυριαρχίαν του Σουλτάνου και θέλει λάβει μέτρα προς διαφύλαξιν της τουρκικής σημαίας, ήτις κατά την υπόσχεσιν την υπό των 4 Δυνάμεων δοθείσαν θα υψώται εις τι των οχυρωμένων σημείων της Νήσου.

Γ) Η πρώτη Του φροντίς θέλει είναι η από συμφώνου μετά Συνελεύσεως, εν η πάντα τα στοιχεία της Κρήτης θέλουσιν αντιπροσωπευθή, εγκατάστασις Αυτονόμου Πολιτεύματος, ικανού να εγγυηθή εν ισότητι την ασφάλειαν των προσώπων και της περιουσίας ως και την ελευθέραν των θρησκειών εξάσκησιν.

Δ) Ο Ύπατος αρμοστής οφείλει να προβή παρευθός εις τον οργανισμόν χωροφυλακής ή πολιτοφυλακής τοπικής, ικανής να τηρήση την τάξιν.

Προς διευκόλυνσιν της διοργανώσεως της νέας διοικήσεως και προς πλήρωσιν των προσωπικών υποχρεώσεων της Α.Β.Υ. του Πρίγκηπος Γεωργίου, εκάστη των 4 Δυνάμεων θέλει κάμει, κατόπιν εγκρίσεως των Βουλών, δια τα συνταγματικά κράτη, ενός εκατομμυρίου φράγκων, προκαταβολήν, αποδοτέαν βραδύτερον εκ του προϊόντος του δανείου του συνομολογηθησομένου υπό της Κρήτης επ' εγγυήσει των προσόδων της.

Ο Πρίγκηψ Γεώργιος αδεία του Σεπτού Αυτού Πατρός εδέχθη την αρμοστείαν κατά τους εν τη ανωτέρω «pro memoria» τέσσαρας όρους, εις την υποστήριξιν των προστατευουσών Μεγάλων Δυνάμεων - ως εγνωστοποιεί αιταίς - βασιζόμενος όπως επιτύχη προς ανάπτυξιν και ευτυχίαν παντός του πληθυσμού της Κρήτης».

Ι.Ε.Ε., τόμ. ΙΔ', σ. 197

ΠΗΓΗ 2

Το πρώτο διάγγελμα του Ύπατου Αρμοστή της Κρήτης, πρίγκιπα Γεωργίου:

«Θα καταβάλω πάσαν προσπάθειαν υπέρ της ευημερίας σας, θα φροντίσω να διοικηθήτε καλώς, δίκαιως και αμερολήπτως, ν'

αποκτήσετε ανεξαιρέτως ασφάλειαν αληθή, ην ευγγυάται μόνον το κράτος του νόμου και θεσμοί λυσιτελείς...»

Παράθεμα σχολικού βιβλίου, σ. 208

Με αφετηρία το παράθεμα και τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να καταγράψετε τις ενέργειες που έγιναν κατά τη χρονική περίοδο 1898-1899 για την οργάνωση της Κρητικής πολιτείας.

2. Να παρουσιάσετε την άμεση αντίδραση του πρίγκιπα Γεωργίου και του περιβάλλοντός του στην έκρηξη της επανάστασης του Θερίσου (1905).
3. Να επισημάνετε τις συνέπειες του επαναστατικού κινήματος του Θερίσου (1905) στην εξέλιξη του Κρητικού ζητήματος.
4. α) Ποια πολιτική ακολούθησε ο Ελ. Βενιζέλος, ως πρωθυπουργός της Ελλάδας, στο Κρητικό ζήτημα;
β) Ποιες αντιδράσεις προκάλεσε στην Κρήτη η πολιτική αυτή;
5. Να παρουσιάσετε συνοπτικά τις εξελίξεις που οδήγησαν στην οριστική λύση του Κρητικού ζητήματος.

Ερωτήσεις αντικειμενικού τύπου

Συνδυασμός ερωτήσεων πολλαπλής επιλογής και σύντομης απάντησης

1. **A.** Να βάλετε σε κύκλο το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση.

Η εκπόνηση του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας (1899) ανατέθηκε:

- α) σε μια Επιτροπή Αθηναίων συμβούλων του πρίγκιπα Γεωργίου
- β) στο Συμβούλιο των Πρέσβων των Προστάτιδων Δυνάμεων
- γ) σε μια 16μελή Επιτροπή από 12 χριστιανούς και 4 μουσουλμάνους
- δ) στο ελληνικό κοινοβούλιο

B. Να επισημάνετε τα στοιχεία εκείνα που υποδηλώνουν το συντηρητικό χαρακτήρα του Συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας:

.....
.....
.....

2. **A.** Να βάλετε σε κύκλο το γράμμα που αντιστοιχεί στη σωστή απάντηση.

Τον πρίγκιπα Γεώργιο διαδέχθηκε στην Αρμοστεία της Κρήτης (1906-1908):

- α) ο Ελευθέριος Βενιζέλος
- β) ο Αλέξανδρος Ζαΐμης
- γ) ο Ιωάννης Σφακιανάκης
- δ) ο Κων/νος Φούμης

B. Να αναφερθείτε σύντομα στην κατάσταση που διαμορφώθηκε στην Κρήτη κατά τη διάρκεια της αρμοστείας του συγκεκριμένου προσώπου:

.....
.....
.....

ΘΕΜΑ ΠΕΜΠΤΟ

Παρευξείνιος Ελληνισμός

Ερωτήσεις ανάπτυξης

1.

ΠΗΓΗ

Η οικονομική και πολιτιστική αυτή ανάπτυξη, απαιτεί την ύπαρξη στοιχειωδώς τουλάχιστον καταρτισμένου προσωπικού για να στελεχώσει τις υπό ραγδαία άνοδο -εμπορικές κυρίως- ελληνικές επιχειρήσεις, αλλά και τη διεύρυνση των περιθωρίων ανάπτυξης των πολιτιστικών και ιδεολογικών στοιχείων των ελληνικών κοινοτήτων της περιοχής. Το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν να παίξουν -κατά τρόπο μάλιστα απολύτως επιτυχή- οι πολλές και αξιόλογες σχολικές μονάδες της περιοχής με προεξάρχον το Φροντιστήριο Τραπεζούντας, το οποίο αποτελεί πρότυπο και σε πολλές περιπτώσεις καθοδηγητή για τις ποντιακές κοινότητες. Οι πολύ μεγαλύτερες όμως ανάγκες εκπαίδευσης -οι οποίες τροφοδοτούνται από τις λαμπρές προοπτικές της Τραπεζούντας και του Πόντου- σε σχέση με τα εκπαιδευτικά δεδομένα, επιβάλλουν τον επανασχεδιασμό του εκπαιδευτικού πλαισίου. (...) Η βιβλιογραφία αλλά και οι μαρτυρίες της εποχής βρίθουν αναφορών σχετικών με τις έντονες προσπάθειες των Ελλήνων του Πόντου για συνεχή ανάπτυξη των σχολείων τους, μέχρι τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Οι προσπάθειες αυτές στηρίζονται αποφασιστικά από πλούσιους Πόντιους ομογενείς του εξωτερικού αλλά και από μια σειρά φιλεκπαιδευτικών συλλόγων που, με μέλη επιφανή στελέχη των ελληνικών κοινοτήτων, ιδρύονται τόσο στην Τραπεζούντα, όσο και στην Κωνσταντινούπολη -όπου υπάρχει αξιόλογη ποντιακή κοινότητα- αλλά και στις υπόλοιπες πόλεις και κωμοπόλεις του Πόντου.

Παυλίδης, Αντ. *Οικονομικές και κοινωνικές συνιστώσες της εκπαίδευσης των Ελλήνων του Πόντου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (1900-1914): η περίπτωση του Φροντιστηρίου Τραπεζούντας*, (διδασκτορική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, 52-53.

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή να επισημάνετε τη συμβολή του Φροντιστηρίου της Τραπεζούντας στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του ελληνισμού του Πόντου στις αρχές του 20ου αιώνα.

2.

ΠΗΓΗ

Με την παράδοση της πόλης της Τραπεζούντας στον επίσκοπο της, Χρυσάνθο, από του ίδιους του Οσμανούς, το 1916, πριν την είσοδο της Ρωσίας σ' αυτήν, τη διατήρηση του μέχρι το 1918 και την αναγνώρισή του στο διεθνές προσκήνιο ως κρατική οντότητα, με τη διατήρηση, για δύο χρόνια, της προσωρινής κυβέρνησης Τραπεζούντας, που, λάμβανε όλο και περισσότερο αυτόνομο χαρακτήρα, δημιουργήθηκε η αίσθηση της αναβίωσης του κράτους της Τραπεζούντας. Η παράδοση της Τραπεζούντας στους Τούρκους, από του Ρώσους, το Φεβρουάριο του 1918, συμπίπτει, περίπου, χρονικά με την άφιξη των συμμαχικών στρατευμάτων στην Κωνσταντινούπολη, το Νοέμβριο του 1918. Η Κωνσταντινούπολη ανακηρύχθηκε κέντρο των δραστηριοτήτων για τη δημιουργία της Δημοκρατίας του Πόντου στις 23 Οκτωβρίου 1919. (...) Στις 4 Φεβρουαρίου 1918 αντιπροσωπείες από την Ευρώπη, Αίγυπτο Ελλάδα και Αμερική (είχαν συσταθεί ποντιακά Συμβούλια στις Η.Π.Α., Βρατανία, Γαλλία και Ελβετία) συγκάλεσαν το *«πρώτον Παμποντιακόν Συνέδριον εν Μασσαλία»*. Το συνέδριο της Μασσαλίας ζητούσε απερίφραστα *«την ίδρυση μιας ελληνικής Δημοκρατίας του Πόντου, με πρωτεύουσα την Τραπεζούντα»* (...) το συνέδριο δραστηριοποίησε τους Πόντιους του Εξωτερικού, ώστε να πετύχουν τη δημιουργία ενός ποντιακού κράτους που επεκτείνονταν από τη Ριζούντα ως τη Σινώπη. Πρόεδρος του Συνεδρίου ήταν ο Κων.Γ. Κωνσταντινίδης, ο οποίος από το 1917 έως το 1922, διαθέτοντας ένα ανεξάντλητο απόθεμα ενεργητικότητας και χρημάτων, φρόντισε την έκδοση χάρτη του προτεινόμενου ποντιακού κράτους. (...) Ο μητροπολίτης Τραπεζούντος Χρυσάνθος ήταν στο προσκήνιο του όλου εγχειρήματος και ανέλαβε, ουσιαστικά από το 1919 έως το 1920, την ευθύνη για τη προβολή των ποντιακών θέσεων, με ιδιαίτερη παρουσία στη Συνδιάσκεψη της ειρήνης. Η ανακωχή του Μούδρου (30 Οκτωβρίου 1918) έδωσε την ελπίδα σε Πόντο και Αρμενία της διάσπασης από την Οσμανική πραγματικότητα με Ποντιοαρμενική Ομοσπονδία.

Καϊζάρης, Ιωάν. Διαμόρφωση της ποντιακής συνείδησης στους Πόντιους Δ' γενιάς. (διδακτορική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών: 1999, 58-61

Με αφετηρία το παράθεμα και τις γνώσεις σας από το σχολικό βιβλίο να καταγράψετε τις ενέργειες που έγιναν για τη δημιουργία Αυτόνομης Ποντιακής Δημοκρατίας;

3.

ΠΗΓΗ 1

Όλη αυτή η κινητικότητα με δεδομένη και την οικονομική υπεροχή των Ελλήνων του Πόντου συνεπικουρούμενη, συστηματικά, από τον Χρυσόστομο, ο οποίος, από το 1919, ενίσχυε τις ελπίδες των Ποντίων για τη δημιουργία ανεξάρτητης Δημοκρατίας, και είχε ως αποτέλεσμα την μεγιστοποίηση του φρονήματος των Ελλήνων του Πόντου. Ο μεγαλοϊδεατισμός καταρρέει με την μικρασιατική καταστροφή και αποσοβείται το όραμα της δημιουργίας ενός ελληνικού κράτους στην περιοχή, με τον ξεριζωμό και τη γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου. Από του 696.495 ορθόδοξους ελληνόφωνους και τουρκόφωνους χριστιανούς. (συνθήκη) που χούσαν στον Πόντο το 1914, οι 353.000 δολοφονήθηκαν από του Νεότουρκους και τους Κεμαλικούς την περίοδο 1916-1923. Οι 182.000 αναγκάστηκαν να έλθουν στην Ελλάδα και οι υπόλοιποι πήραν το δρόμο της σωτηρίας προς την εμφυλιοκρατούμενη Ρωσία από όπου θα καταφύγει στην Ελλάδα ένας σημαντικός αριθμός. Στην απογραφή του 1928, οι Πόντιοι στον ελλαδικό χώρο θα φθάσουν τα 229.260 άτομα, ενώ τα επόμενα δύο (2) χρόνια ο συνολικός αριθμός τους θα φθάσε τα 400.000 άτομα.

Καϊζάρης, Ιωάν. Διαμόρφωση της ποντιακής συνείδησης στους Πόντιους Δ' γενιάς, 1999, 64-65.

ΠΗΓΗ 2

Το καλοκαίρι του 1919, ύστερα από την έκκληση για βοήθεια που απηύθυναν στο ελληνικό κράτος οι Έλληνες της νότιας Ρωσίας, έφθασε στο Βατούμ αποστολή του Υπουργείου Περιθάλψεως. Η αποστολή χωρίστηκε σε δύο τμήματα: ένα που είχε υπό την ευθύνη του τη νότια Ρωσία και το βόρειο

Καύκασο, και ένα με κέντρο την Τυφλίδα, που είχε στη δικαιοδοσία του τη Γεωργία, την Αρμενία και τον Πόντο. Η ελληνική αποστολή μερίμνησε για την περίθαλψη των απόρων και τη μεταφορά 53.000 περίπου Ελλήνων με ατμόπλοια από το Βατούμ στη Θεσσαλονική, επιχείρηση που κράτησε από το Μάιο του 1920 μέχρι το Φεβρουάριο του 1921.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, 6ος Τόμος: Από το κίνημα στο γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, 98.

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των παραθεμάτων και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναλύσετε την κινητικότητα των Ποντίων προσφύγων προς την Ελλάδα. Ποιες οι επιπτώσεις στον πληθυσμό της Ελλάδας;

4.

ΠΗΓΗ 1

Η γενοκτονία είχε τρία σχέδια στην εφαρμογή της α) Τη στράτευση στα τάγματα εργασίας β) Τον εκτοπισμό των Ελλήνων γ) το στήσιμο δικαστηρίων. Πέρα όμως από την εκκαθάριση εδαφών και την ιδιοποίηση της πατρίδας των Ελλήνων Ποντίων έχουμε και την απομύζηση της τελευταίας οικονομικής ικμάδας τους. Τον εκτοπισμό. Ο οποίος γινόταν με στρατιβτικό πρόσχημα, ακολουθούσε διαρπαγή της κινητής περιουσίας και κατάσχεση της ακίνητης ή καταστροφής της, ενώ έναντι της στράτευσης απαιτούσαν αυξανόμενο αντισώκωμα. Η στοχοθεσία του δικαστηρίου της Αμάσειας ήταν η αφάνιση της πνευματικής και πολιτικής ηγεσίας των Ποντίων.

Καϊζάρης, Ιωάν. Διαμόρφωση της ποντιακής συνείδησης στους Πόντιους Δ' γενιάς. (διδακτορική διατριβή), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών: 1999, 64-65,69

ΠΗΓΗ 2

Οι διώξεις στον Πόντο

Οι συστηματικές διώξεις του ποντιακού ελληνισμού ξεκίνησαν το 1915 με κύριο μέσο τις εκτοπίσεις, οι οποίες είχαν ιδιαίτερα πολλά θύματα. Αντίδραση στις τουρκικές αυτές ενέργειες σημειώθηκε αρχικά στο δυτικό τμήμα και στη συνέχεια, μετά την αποχώρηση των ρωσικών στρατευμάτων, στο ανατολικό τμήμα του Πόντου. Είναι η μόνη περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην οποία οι Έλληνες πρόβαλαν

αντίσταση στις τουρκικές μεθοδεύσεις. Ιδιαίτερα στην περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην οποία οι Έλληνες πρόβαλαν αντίσταση στις τουρκικές μεθοδεύσεις. Ιδιαίτερα στην περιοχή της Σάντας η αντίσταση κράτησε πολλούς μήνες. Μετά την ανακωχή του Μούδρου, που δήμανε την έξοδο της Τουρκίας από τον πόλεμο, τον Οκτώβριο του 1918, η κατάσταση βελτιώθηκε, για να επιδεινωθεί και πάλι μετά την κατάληψη της Σμύρνης από τον ελληνικό στρατό, το Μάιο του 1919.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, 6ος Τόμος : Από το κίνημα στο γουδί ως τη Μικρασιατική Καταστροφή, Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 2003, 98.

Αφού μελετήσετε την παραπάνω πηγή και με βάση την αφήγηση του σχολικού βιβλίου να αναφερθείτε στην μεθοδευμένη εξόντωση τους Ελλήνων του Πόντου.

**ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ
ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2000 - 2013**

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2000

ΟΜΑΔΑ Α΄

ΘΕΜΑ Α1

A.1.1. Να αποδώσετε με συντομία το περιεχόμενο των πιο κάτω ιστορικών όρων:

- α.** “κλήριγκ”
- β.** Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ)
- γ.** “Κοινωνιολογική Εταιρεία”.

Μονάδες 12

A.1.2. Για ποιους λόγους δόθηκε προτεραιότητα στην εγκατάσταση των προσφύγων της Μικρασιατικής καταστροφής στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη;

Μονάδες 6

A.1.3. *Να προσδιορίσετε, αν το περιεχόμενο των ακόλουθων προτάσεων είναι σωστό ή όχι, γράφοντας στο τετράδιό σας την ένδειξη **Σωστό** ή **Λάθος** δίπλα στο γράμμα που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση.*

Η υλοποίηση προγραμμάτων κατασκευής σιδηροδρομικού δικτύου συνάντησε δυσκολίες, επειδή:

- α.** δεν υπήρξε κυβερνητικό ενδιαφέρον
- β.** δεν υπήρχαν διεθνείς σιδηροδρομικοί άξονες, ώστε η χώρα να συνδεθεί με αυτούς
- γ.** το ελληνικό κράτος δεν μπορούσε να εξοικονομήσει τα απαραίτητα κεφάλαια
- δ.** οι θαλάσσιες μεταφορές περιόριζαν την αποδοτικότητα του σιδηροδρομικού δικτύου
- ε.** το ενδιαφέρον των ξένων επενδυτών ήταν πολύ μικρό
- στ.** οι ανάγκες του εμπορίου δεν απαιτούσαν τη δημιουργία σιδηροδρομικού δικτύου
- ζ.** υπήρχε ήδη στη χώρα αξιόπιστο χερσαίο συγκοινωνιακό δίκτυο.

Μονάδες 7

ΘΕΜΑ Α2

A.2.1 Ποια ήταν τα κυριότερα σημεία της *Συμφωνίας της Άγκυρας* (10 Ιουνίου 1930);

Μονάδες 9

A.2.2. Ο Ιωάννης Μεταξάς στις εκλογές της 26^{ης} Ιανουαρίου του 1936 πήρε μόλις το 4% των ψήφων. Στις 4 Αυγούστου 1936 επιβλήθηκε δικτατορία.

Ποιοι λόγοι οδήγησαν στην πολιτική αυτή εκτροπή;

Μονάδες 8

A.2.3. Να γράψετε στο τετράδιό σας τα γράμματα της Στήλης A και δίπλα τον αριθμό της πρότασης από τη Στήλη B που αντιστοιχούν στη σωστή απάντηση.

Στήλη A	Στήλη B
α. “ναπαίοι”	1. Επιτροπή από εκπροσώπους έξι Δυνάμεων που ανέλαβαν τη διαχείριση των βασικών κρατικών εσόδων (1898)
β. Τανζιμάτ	2. Εταιρεία που ανέλαβε την κατασκευή φράγματος τεχνητής λίμνης του Μαραθώνα
γ. ΔΟΕ	3. Εταιρεία που ανέλαβε την εκμετάλλευση των μεταλλευμάτων του Λαυρίου
δ. ΟΥΛΕΝ	4. Άλλη ονομασία του ρωσικού κόμματος
	5. Περίοδος συνταγματικών μεταρρυθμίσεων που έδιναν διευρυμένα δικαιώματα στους χριστιανούς της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Μονάδες 8

ΟΜΑΔΑ Β΄

ΘΕΜΑ Β1

Το εξωτερικό εμπόριο της Ελλάδας
Μ.Ο. δεκαετιών 1860-1870 και 1900-1910

ΕΙΔΟΣ	1860-1870		1900-1910	
	Εισαγωγές	Εξαγωγές	Εισαγωγές	Εξαγωγές
Αγροτικά προϊόντα	31%	63%	36%	75%
Βιομηχανικά προϊόντα	24%	7%	30%	2%
Πρώτες ύλες	12%	17%	18%	22%

- α.** Αφού μελετήσετε τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις, να προσδιορίσετε τις παραγωγικές δυνατότητες της Ελλάδας κατά τις δεκαετίες στις οποίες αναφέρεται ο πίνακας και να σχολιάσετε τις διακυμάνσεις των εξαγωγών και εισαγωγών.
Μονάδες 15
- β.** Ποια ήταν η σημασία του εξωτερικού εμπορίου για την οικονομία της χώρας την ίδια περίοδο;
Μονάδες 10

ΘΕΜΑ Β2

Να διαβάσετε προσεκτικά το κείμενο που ακολουθεί:

Ο Ιωάννης Μακρυγιάννης (πληρεξούσιος Αθηνών, αυτοχθονιστής) υποστήριξε τον αποκλεισμό των ετερόχθονων από τις δημόσιες θέσεις: “Αυτοί [οι ετερόχθονες] εκάθησαν τόσα χρόνια και έτρωγαν ψωμί και έφεραν την πατρίδα μας άνω-κάτω. Ας καθίσωμεν τώρα και ημείς να φάγωμεν ψωμί”.

Ο Ευστάθιος Σίμος (πληρεξούσιος Ηπειρωτών, ετεροχθονιστής): “Εν μόνον ήτο το βέβαιον, ότι ολίγον ή πολύ, μικρόν ή μέγα μέρος τής από αίματα πλημμυρούσης [ελληνικής] γης ήθελεν μείνει ελεύθερον· αυτό το μέρος έπρεπε να είναι η κοινή πατρίς όλων των επαναστησάντων Ελλήνων, όλων των κατοίκων των επαρχιών εκείνων όσοι εις τον πόλεμον

ηγωνίσθησαν, εθυσιάσθησαν, έπαθον, κατεστράφησαν. Ιδού η μεγάλη συνθήκη, η συνδέσασα τας επαναστατησάσας ελληνικάς επαρχίας, ιδού το μέγα προς αλλήλους συνάλλαγμα των Ελλήνων γραφέν όχι με μελάνην, αλλά με αίμα. Έτο ένωσις ειλικρινής, ήτο ένωσις αδελφική”.

Από το βιβλίο :

Ι. Δημάκης, Η Πολιτειακή Μεταβολή του 1843 και το Ζήτημα των Αυτόχθονων και Ετερόχθονων.

α. Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις, πώς κρίνετε τις αντιτιθέμενες απόψεις που εκφράζουν ο Ιωάννης Μακρυγιάννης και ο Ευστάθιος Σίμος στο κείμενο;

Μονάδες 12

β. Παρόμοιο πρόβλημα, όπως αυτό των αυτοχθόνων—ετεροχθόνων, δημιουργήθηκε μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Πώς εκφράστηκε η διάσταση γηγενών—προσφύγων στην κοινωνική ζωή;

Μονάδες 13

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2001

ΟΜΑΔΑ Α'

ΘΕΜΑ Α1

α. Να δώσετε με συντομία το περιεχόμενο των ακόλουθων ιστορικών εννοιών:

- Τανζιμάτ
- Εθνικόν Κομιτάτον
- Ομάδα των Ιαπώνων.

Μονάδες 15

β. Να προσδιορίσετε, αν το περιεχόμενο των ακόλουθων προτάσεων είναι σωστό ή όχι, γράφοντας στο τετράδιό σας την ένδειξη **Σωστό** ή **Λάθος** δίπλα στον αριθμό που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση.

1. Η ελληνική βιομηχανία κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα υπέφερε από την έλλειψη κεφαλαίων.
2. Ένα από τα αιτήματα των “αντιπολιτευτικών ομίλων” στα τέλη της δεκαετίας του 1850 ήταν η ίδρυση αγροτικών τραπεζών.
3. Μετά την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου, η εγγύηση των Δυνάμεων αύξησε την πιστοληπτική ικανότητα του κράτους.
4. Η “Πατριαρχική Επιτροπή” μερίμνησε για την εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και τη Θράκη.
5. Στις εκλογές του 1933 επικράτησε το Κόμμα των Φιλελευθέρων.

Μονάδες 10

ΘΕΜΑ Α2

α. Σε ποια κατάσταση βρισκόταν το πιστωτικό σύστημα της χώρας μέχρι το 1841;

Μονάδες 12

β. Ποια ήταν η προσφορά των Μικρασιατών προσφύγων του 1922 στον τομέα του πολιτισμού;

Μονάδες 13

ΟΜΑΔΑ Β'

ΘΕΜΑ Β1

- α. Με βάση το παρακάτω κείμενο του Χαρίλαου Τρικούπη και τις ιστορικές σας γνώσεις να αναλύσετε τις βασικές γραμμές του εκσυγχρονιστικού προγράμματός του και να αναφέρετε τις προσπάθειες που έγιναν για να υλοποιηθεί.

Προγραμματικές δηλώσεις του Χ. Τρικούπη στη Βουλή, Μάρτιος 1882:

«Το πρόγραμμα ημών ζητεί την ανόρθωσιν του τόπου. Η κοινωνία ζητεί φραγμούς κατά των υπερβασιών της κυβερνήσεως, κατά των υπερβασιών παντός ισχύοντος, κατά των υπερβασιών της Βουλής. Δίδοντες ώθησιν ... εις πάντα τα αφορώντα εις την υλικήν πρόοδον, ήτις αποτελεί τα νεύρα της εθνικής ενεργείας, οφείλομεν ιδίως να δώσωμεν πάσαν ημών την προσοχήν εις την οικονομικήν κατάστασιν.»

Μονάδες 15

- β. Να εξηγήσετε την αντίδραση της κοινής γνώμης απέναντι στην πολιτική του Χ. Τρικούπη.

Μονάδες 10

ΘΕΜΑ Β2

Με βάση τις δύο πηγές που σας δίνονται και τις ιστορικές σας γνώσεις για την τροποποίηση του Συντάγματος και το νομοθετικό έργο της κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου το 1911, να αποτιμήσετε κατά πόσο οι αλλαγές που επέφερε τότε ο Ε. Βενιζέλος ανταποκρίνονταν στα αιτήματα του κινήματος στο Γουδί (1909).

- α. **Προκήρυξη του Στρατιωτικού Συνδέσμου την ημέρα του κινήματος, 15 Αυγούστου 1909:**

«Προς την Α.Μ. τον Βασιλέα, την Κυβέρνησιν και τον Ελληνικόν Λαόν.

... Ο Σύνδεσμος των αξιωματικών του Εθνικού Στρατού της Ξηράς και του Ναυτικού ... προβαίνει εις την υποβολήν ιεράς παρακλήσεως προς τον Βασιλέα ... και προς την Κυβέρνησιν του, όπως ολοψύχως επιδοθώσιν εις

την άμεσον και ταχείαν ανόρθωσιν των κακώς εν γένει εχόντων, ιδία δε των του Στρατού και του Ναυτικού ...
... Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ποθεί ... όπως η Διοίκησης της Χώρας καταστή χρηστή και έντιμος, όπως η Δικαιοσύνη απονέμεται ταχέως μετ' αμεροληψίας και ισότητος προς άπαντας εν γένει τους πολίτας αδιακρίτως τάξεως, όπως η Εκπαίδευσις του Λαού καταστή λυσιτελής δια τον πρακτικόν βίον και τας στρατιωτικάς ανάγκας της Χώρας, όπως η ζωή, η τιμή και η περιουσία των πολιτών εξασφαλισθώσιν, και τέλος όπως τα οικονομικά ανορθωθώσι».

Γιάννης Κορδάτος: *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Ε', σ. 114-117.

β. Από το λόγο του Ελευθερίου Βενιζέλου στις 5.9.1910 στην πλατεία Συντάγματος:

«Συμπολίται,

Γνωρίζετε ποία υπήρξαν τα αίτια, τα οποία προεκάλεσαν την εξέγερσιν του Αυγούστου παρελθόντος έτους, επομένως δεν έχω ανάγκην να υπομνήσω αυτά εις υμάς δια μακρών ... Αστική δικαιοσύνη εφαρμόζουσα προς ρύθμισιν των σχέσεων του συγχρόνου βίου νομοθεσίαν χρονολογουμένην από 15 και 20 αιώνων ... Εμπορική νομοθεσία χρονολογουμένη από ενός αιώνος ... Ποινική διαδικασία ήτις ... κινείται βραδύτατα ... Δημοσία εκπαιδεύσις, ήτις ... εκτρέφει δι' ανεπαρκούς άλλως τε μορφώσεως τροφίμους του προϋπολογισμού ανικάνους δια κάθε άλλο πλουτοπαραγωγόν επάγγελμα...

... Η Διοίκησης φατριάζουσα ...

... Έλλειψις αγροτικής ασφαλείας ... Αδιαφορία εντελής προς τας εργατικάς και αγροτικάς τάξεις ... Ανικανότης προς παρασκευήν αναλόγου προς τους πόρους της χώρας αλλά φερεγγύου και ετοιμοπολέμου πάντοτε στρατιωτικής δυνάμεως ... Η εκ των εκλογών της 8ης Αυγούστου προελθούσα λαϊκή αντιπροσωπεία αποστολήν έχει όπως αναθεωρήση ωρισμένας διατάξεις του Συντάγματος. Αλλά θα παρεγνώριζέ τις προφανή αλήθειαν, εάν δεν

ανεγνώριζεν, ότι εύρυνσις του κύκλου των εργασιών αυτής, όπως αναθεωρηθώσι και άλλαι διατάξεις του Συντάγματος, μη θίγουσαι ούτε την μορφήν της Πολιτείας, ούτε την εξουσίαν ή το πρόσωπον του Βασιλέως, ούτε την τάξιν της διαδοχής, ανταποκρίνεται προς ισχυράν αξίωσιν της Κοινής Γνώμης».

Γιάννης Κορδάτος: *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Ε' σ. 210-215.

Μονάδες 25

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2002

ΟΜΑΔΑ Α'

ΘΕΜΑ Α1

- α. Να περιγράψετε το πρόγραμμα του καθενός από τα παρακάτω πολιτικά κόμματα:
- Ραλλικό Κόμμα
  - Λαϊκό Κόμμα (1910)
  - Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας (Σ.Ε.Κ.Ε.).

Μονάδες 12

- β. *Να προσδιορίσετε αν το περιεχόμενο των ακολούθων προτάσεων είναι σωστό ή όχι, γράφοντας στο τετράδιό σας τη λέξη "Σωστό" ή "Λάθος" δίπλα στον αριθμό που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση.*

1. Η οριστική αντιμετώπιση του προβλήματος της διανομής των εθνικών κτημάτων έγινε με νομοθετικές ρυθμίσεις κατά την περίοδο 1870-1871.

2. Η διάνοιξη της διώρυγας της Κορίνθου ξεκίνησε το 1893.

3. Με το Σύνταγμα του 1844 κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι.

4. Ο Θ. Δηλιγιάννης υποστήριζε ένα κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης.

5. Ο Κ. Μαυρομιχάλης ήταν αρχηγός των Εκλεκτικών.

Μονάδες 10

ΘΕΜΑ Α2

- α. Ποιοι ήταν οι λόγοι της ίδρυσης και ποια τα αποτελέσματα της δραστηριότητας της Τραπέζης της Ελλάδος έως το 1932;

Μονάδες 14

- β. Ποιες ήταν οι επιπτώσεις στον πληθυσμό της Ελλάδας και στην εθνολογική του σύσταση, από την άφιξη των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή;

Μονάδες 14

ΟΜΑΔΑ Β΄

ΘΕΜΑ Β1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και επισημαίνοντας ταυτόχρονα τα σχετικά χωρία του παρακάτω κειμένου:

α. Να εξηγήσετε τους στόχους και τα αποτελέσματα της αγροτικής μεταρρύθμισης της κυβέρνησης Ελευθερίου Βενιζέλου το 1917.

Μονάδες 13

β. Να αποτιμήσετε ειδικότερα τη σημασία της ίδρυσης συνεταιρισμών για την επιτυχία της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1917.

Μονάδες 12

«Η αγροτική μεταρρύθμιση του Βενιζέλου ήταν το πιο ριζοσπαστικό μέτρο που είχε εφαρμοστεί ως τότε στην Ελλάδα ... Άλλαξε ριζικά τις σχέσεις της ιδιοκτησίας της γης, γενικεύοντας το σύστημα της μικρής οικογενειακής ιδιοκτησίας ...

Η αγροτική μεταρρύθμιση και ο συνακόλουθος τεμαχισμός της γης συνοδεύτηκαν από αύξηση επενδύσεων στην αγροτική παραγωγή, με τη μορφή πιστώσεων, και από την ταχεία εξέλιξη του συνεταιριστικού κινήματος, που αποσκοπούσε αφενός στην προστασία των μικρών παραγωγών και αφετέρου στη μεγαλύτερη ασφάλεια των επενδύσεων στην αγροτική οικονομία. Το βασικό θεσμικό πλαίσιο για την οργάνωση των συνεταιρισμών δημιουργήθηκε το 1914. Οι συνθήκες που δημιούργησε ο πόλεμος έδωσαν στο συνεταιριστικό κίνημα μεγάλη ώθηση. Τα προβλήματα που είχαν σχέση με τη διακίνηση προϊόντων, την παραδοσιακή εκμετάλλευση του μικρού παραγωγού από τους μεσάζοντες, την έλλειψη κεφαλαίων και τους τοκογλυφικούς όρους δανειοδοτήσεως που επικρατούσαν στην ελεύθερη αγορά, έκαναν ακόμη πιο αισθητή την ανάγκη συλλογικής ασφάλειας που πρόσφεραν οι συνεταιρισμοί...»

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ΄, σ. 76.

ΘΕΜΑ Β2

Αντλώντας στοιχεία από τον πίνακα και το κείμενο που σας δίνονται και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναλύσετε το γεγονός της μετάβασης της ελληνικής ναυτιλίας από την εποχή του ιστιοφόρου στην εποχή του ατμόπλοιου.

ΠΙΝΑΚΑΣ

Η εξέλιξη της ελληνικής ναυτιλίας κατά την περίοδο 1840-1910

ΕΤΟΣ	ΙΣΤΙΟΦΟΡΑ		ΑΤΜΟΠΛΟΙΑ	
	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)	αριθμός πλοίων	χωρητικότητα (τόνοι)
1840	837	94.000	-	-
1850	1.482	248.000	-	-
1860	1.212	234.000	1	150
1875	1.107	210.000	27	8.200
1892	1.292	213.000	103	60.400
1903	1.030	145.000	209	202.000
1911	760	102.000	347	384.000

ΚΕΙΜΕΝΟ

«Τα ιστιοφόρα που άλλοτε, στην περίοδο 1700-1820, πλούτιζαν τους νησιώτες, είχαν αποδεκατιστεί από τον πόλεμο (οι απώλειες σκαφών κυμαίνονταν από 50 ως 60%). Σιγά σιγά βέβαια, επισκευάστηκαν ή αντικατα-στάθηκαν, αλλά η αναπόφευκτη βαθμιαία εκτόπισή τους από τα ατμοκίνητα πλοία, έδωσε γερό κτύπημα στους παραδοσιακούς караβοκύρηδες. Από το 1850, μειώνονται προοδευτικά οι ναυπηγικές εργασίες των νησιών, καθώς και το σύνολο των δραστηριοτήτων που είχαν αναπτυχθεί γύρω από τη ναυτιλία.

.....

Πράγματι, από τη στιγμή που γενικεύτηκε η χρήση των ατμοκίνητων σκαφών, η ναυτιλία μετατράπηκε βαθμιαία σε οικονομική επιχείρηση μεγάλης εμβέλειας. Αναπόφευκτα, το οργανωτικό κέντρο της μετατοπίστηκε προς την πρωτεύουσα, και από κει, με λιμάνι τον Πειραιά, κυριάρχησε σιγά σιγά σ' όλο το εσωτερικό θαλάσσιο εμπόριο και (κυρίως) στο εξωτερικό εμπόριο (...).

Κ. Τσουκαλά, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, σσ.

174-176

Μονάδες 25

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2003

ΟΜΑΔΑ Α΄

ΘΕΜΑ Α1

A.1.1. Να γράψετε στο τετράδιό σας τα γράμματα της Στήλης Α και δίπλα στο καθένα από αυτά τον αριθμό της πρότασης από τη Στήλη Β που αντιστοιχεί σωστά.

Στήλη Α	Στήλη Β
α. Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (ΕΑΠ, 1923)	1. Ιδρύθηκε με βάση το άρθρο 11 της Σύμβασης της Λοζάνης.
β. Πατριαρχική Επιτροπή (1918)	2. Ανήγειρε ξύλινα παραπήγματα για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων.
γ. Ταμείο Περιθάλψεως Προσφύγων (1922)	3. Ιδρύθηκε με πρωτοβουλία της ΚΤΕ.
δ. Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής (1923)	4. Ιδρύθηκε με βάση τη Συμφωνία της Αγκυρας. 5. Είχε σκοπό να οργανώσει τον επαναπατρισμό των εκτοπισμένων.

Μονάδες 8

A.1.2. Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων ιστορικών όρων:

- Εθνικές γαίες
- Φεντερασιόν
- Ομάδα των Ιαπώνων

Μονάδες 12

ΘΕΜΑ Α2

A.2.1. Ποιες ήταν οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων για την εθνική οικονομία;

Μονάδες 15

- A.2.2.** Ποιες ήταν οι επιπτώσεις από την άφιξη των προσφύγων μετά τη Μικρασιατική καταστροφή στον τομέα της βιομηχανίας;

Μονάδες 15

ΟΜΑΔΑ Β΄

ΘΕΜΑ Β1

Επισημαίνοντας χωρία των παρακάτω κειμένων και αξιοποιώντας τις ιστορικές γνώσεις σας, να εξηγήσετε τις συνθήκες ανάδειξης της «νέας γενιάς» μετά την παρακμή των ξενικών κομμάτων και τα αιτήματα που αυτή προέβαλε.

Μονάδες 25

Κείμενο Α΄

Περί το τέλος της βασιλείας του Όθωνος θα εμφανισθούν αι νέαι πολιτικά δυνάμεις, προερχόμεναι εκ της μετεπαναστατικής γενεάς, η οποία, εμποτισμένη με τας εξελισσομένας εις την Ευρώπην φιλελευθέρας ιδέας, θα αναλάβη το έργον της ολοκληρώσεως της Δημοκρατίας. Αι δυνάμεις αυταί θα επιτύχουν και την έξωσιν του Όθωνος (...).

.....

.....

Ο ελληνικός λαός, υπό την ηγεσίαν της μεταπελευθερωτικής γενεάς, διεξεδίκει αποφασιστικώς την πλήρη ανεξαρτησίαν του. Οι επί κεφαλής της Επανάστασεως του 1862 ήσαν νέοι επηρεασμένοι βαθύτατα από τας φιλελευθέρας ιδέας. Εξ άλλου κατά την διαρρεύσαν τριακονταετίαν, η πληθυσμική σύνθεσις της Ελλάδος είχαν υποστή τοιαύτην εξέλιξιν (...) ώστε υφίσταντο, πλέον, νέα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά δεδομένα. Ακόμη και η αναλογία μεταξύ πληθυσμού της υπαίθρου και αστικών κέντρων είχαν ουσιωδώς μεταβληθή εις βάρος του πρώτου. Τέλος, είχαν αρχίσει να

διαμορφούται ηγετική τάξις, τελείως διάφορος της προελθούσης εκ του αγώνος της ανεξαρτησίας.

Γρηγόριος Δαφνής, Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, 1821-1961, σσ. 54 και 59.

Κείμενο Β΄

Μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου (...), το αντιδυναστικό ρεύμα δυνάμωσε, για να κορυφωθεί κατά την τριετία 1859-1862. Με αφορμή διώξεις εναντίον φιλελεύθερων διανοουμένων, όπως ο Αλεξ. Σούτσος (Φεβρουάριος 1859), και με ενεργό συμμετοχή της «χρυσής» φοιτητικής νεολαίας της εποχής (...) η αντιπολίτευση κατά του Όθωνα γενικεύτηκε, παρασέρνοντας μια πλειάδα ετερογενών πολιτικών και στρατιωτικών στοιχείων που, για διαφορετικούς λόγους, επιζητούσαν την απομάκρυνση της δυναστείας.

Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Εισαγωγή στην ελληνική συνταγματική ιστορία, σ. 71.

ΘΕΜΑ Β2

Επισημαίνοντας χωρία του παρακάτω κειμένου και αξιοποιώντας τις ιστορικές γνώσεις σας, να εξηγήσετε τις απόψεις του Ε. Βενιζέλου σχετικά με την πολιτική του βασιλιά Κωνσταντίνου το 1915-1916.

Μονάδες 25

Κείμενο

Ομιλία του Ελευθερίου Βενιζέλου

προς τον αθηναϊκό λαό, 14 Αυγούστου 1916:

Συνιστώ προς υμάς να συγκροτήσετε ολιγομελή αντιπροσωπείαν (...) η οποία, παρουσιαζομένη προς την Α. Μεγαλειότητα, να είπη προς Αυτόν ταύτα περίπου:

Βασιλεύ!

Έγινες θύμα ανθρώπων, οι οποίοι (...) δεν εδίστασαν να καπηλευθούν την προς το Στέμμα ευλάβειαν και την προς το πρόσωπόν Σου αγάπην του Λαού (...).

Έγινες θύμα των στρατιωτικών συμβούλων Σου, οι οποίοι με την στενότητα της στρατιωτικής των αντιλήψεως και με τον πόθον της εγκαθιδρύσεως μιας απολυταρχίας, η οποία θα καθίστα αυτούς ουσιαστικώς κυρίους της καταστάσεως, σ' έπεισαν ότι η Γερμανία θα εξέλθη νικήτρια εκ του Ευρωπαϊκού πολέμου.

Έγινες τέλος θύμα της ιδικής Σου φυσικής άλλως τε και ανθρωπίνης αδυναμίας. Συνειθισμένος να θαυμάζης παν ό,τι Γερμανικόν, εκπεπληγμένος ενώπιον της απαραμίλλου στρατιωτικής και άλλης παντοδαπής Γερμανικής οργανώσεως, δεν είστευσες μόνον εις την Γερμανικήν νίκην, αλλά και ηυχήθης αυτήν, ελπίζων να δυνηθής μετ' αυτήν να συγκεντρώσης εις χείρας Σου όλην την κυβερνητικήν εξουσίαν και να θέσης ουσιαστικώς κατά μέρος το ελεύθερον πολίτευμά μας.

Στ. Στεφάνου (επιμ.), Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου, τόμος Β', σ.

227

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2004

ΟΜΑΔΑ Α'

ΘΕΜΑ Α1

A.1.1. Να δώσετε το περιεχόμενο των παρακάτω όρων:

- α. Ορεινοί
- β. Στρατιωτικός Σύνδεσμος
- γ. Εθνικό Κόμμα
- δ. Πατριαρχική Επιτροπή

Μονάδες 12

A.1.2. Να γράψετε στο τετράδιό σας τα γράμματα της **Στήλης Α** και δίπλα στο καθένα από αυτά τους αριθμούς της **Στήλης Β** που προσδιορίζουν τις καινοτομίες που αντιστοιχούν στα Συντάγματα της **Στήλης Α** (σε κάθε γράμμα της **Στήλης Α** αντιστοιχούν περισσότεροι του ενός αριθμοί).

Στήλη Α:
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΑ

α. Σύνταγμα
του 1844

β. Σύνταγμα
του 1864

γ. Σύνταγμα
του 1911

Στήλη Β:
ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ

1. ψήφος με σφαιρίδια
2. μονιμότητα των δικαστικών και των δημοσίων υπαλλήλων
3. δωρεάν εκπαίδευση
4. καθολική ψηφοφορία για άνδρες
5. αρχή λαϊκής κυριαρχίας
6. ασυμβίβαστο μεταξύ στρατιωτικής και δημοσιούπαλληλικής ιδιότητας με το βουλευτικό αξίωμα
7. βασιλευόμενη δημοκρατία
8. απαγόρευση της δουλείας

Μονάδες 8

ΘΕΜΑ Α2

A.2.1. Πώς διαμορφώθηκε η διαδικασία επιλογής των υποψηφίων βουλευτών και το εκλογικό σύστημα στην Ελλάδα κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα ;

Μονάδες 15

A.2.2. Πώς εκφράστηκε η διάσταση προσφύγων και γηγενών ύστερα από την μικρασιατική καταστροφή στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή;

Μονάδες 15

ΟΜΑΔΑ Β'

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα και τον πίνακα που σας δίνονται και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να **αναζητήσετε** τους λόγους της μετανάστευσης των Ελλήνων, κυρίως στις Η.Π.Α., στα τέλη του 19ου αιώνα, και να **εκτιμήσετε** την έκταση και τα οφέλη που προέκυψαν για την ελληνική οικονομία ως τις αρχές του 20ου αιώνα.

Μονάδες 25

α. Η παραγωγική έκρηξη και η κατάρρευση του εμπορίου της ελληνικής σταφίδας ενέτειναν την υπερατλαντική μετανάστευση από τις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές, καθώς και από τις γειτονικές, οι οποίες τους έστελναν εποχικούς εργάτες. Η ελληνική σταφιδοπαραγωγή είχε επωφεληθεί από την επιδημία φυλλοξήρας, που είχε πλήξει τα γαλλικά αμπέλια γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 1860 και είχε αποδεκατίσει τη γαλλική παραγωγή. Η Ελλάδα κινήθηκε με τρόπο ώστε να καλύψει το κενό στην παγκόσμια αγορά, όπου οι τρεις κύριοι αγοραστές ήταν η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία και η Ρωσία. Καθώς οι τιμές του εξαγόμενου προϊόντος ανέβηκαν στα ύψη, η σταφιδοκαλλιέργεια αντικατέστησε την ελαιοκαλλιέργεια όπως και την καλλιέργεια σιτηρών... Η ευημερία αφορούσε πρωτίστως τους σταφιδεμπόρους και τους τοκογλύφους και έλαβε τέλος στη δεκαετία του 1890.

(Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., Αλ. Κιτροέφ, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», τ.Α1 σ.134).

β. Μετανάστευση προς τις Η.Π.Α (1880-1920)

	Αριθμός μεταναστών	Πληθυσμός των χωρών το 1910	%
Ελλάδα	370.000	2.800.000	13,2
Ιταλία	4.776.000	34.700.000	12,7

Ισπανία	109.000	20.000.000	0,5
Πορτογαλία	203.000	5.500.000	3,7
Ρουμανία	85.000	7.200.000	1,2
Βουλγαρία	65.000	4.300.000	1,5

(Κ. Τσουκαλά, «Εξάρτηση και αναπαραγωγή», σ.σ. 148-149)

γ. Στον πελοποννησιακό και αθηναϊκό Τύπο δημοσιεύονταν τακτικά ιστορίες, όπου περιγραφόταν ο πλούτος αγροτικών περιοχών, χάρη στα εμβάσματα ή την επιστροφή των ίδιων των μεταναστών. Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα συγκεκριμένα παραδείγματα περιλαμβάνονταν η παρακμή της τοκογλυφίας στις επαρχίες, χάρη στα διαθέσιμα σ' αυτές τις περιοχές κεφάλαια, τα οποία στέλνονταν από το εξωτερικό. Στην Πελοπόννησο, τα εμβάσματα προκάλεσαν την αναγκαστική πτώση των επιτοκίων από 25% σε 6-8% και την ουσιαστική εξαφάνιση των δανειστών που είχαν αρχίσει να πλουτίζουν. Επίσης αυξήθηκε η αξία της γης και της εργασίας.

(Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αι., Αλ. Κιτρούφ, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», τ.Α1 σ. 141-142)

ΘΕΜΑ Β2

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να καταγράψετε τα αποτελέσματα από την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (1898) στην Ελλάδα.

Μονάδες 25

Κείμενα

α. Η πτώχευση της Ελλάδας ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα μιας τέτοιας δανειακής επιβάρυνσης εξανάγκασε το ελληνικό κράτος να αποδεχθεί τη μέγιστη των ταπεινώσεων, την επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου. Η διεθνής οικονομική επιτροπή, η οποία συστάθηκε με υπόδειξη των Μεγάλων Δυνάμεων, αποτελείτο από εκπροσώπους των ξένων τραπεζών και έδρευε στο ελληνικό έδαφος, ενώ ο ρόλος της δεν σταματούσε στον έλεγχο και τη διαχείριση των εσόδων του κράτους, αλλά προχωρούσε και στη βαρύνουσα γνωμάτευση για την έκδοση χρήματος, για τη σύναψη δανείων και γενικά για όλα σχεδόν τα δημοσιονομικά θέματα. Οι υπερεξουσίες αυτές της διεθνούς οικονομικής επιτροπής ουσιαστικά αναιρούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα τις εξουσίες της ελληνικής κυβέρνησης και του Κοινοβουλίου, καθώς οι αποφάσεις του κράτους για σχεδιασμούς οικονομικής ανάπτυξης ελέγχονταν από εξωελλαδικά κέντρα,

ερήμην του ελληνικού λαού.

(Σ. Τζόκα, «Ανάπτυξη και Εκσυγχρονισμός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα», σσ. 188-189)

β. Το μέγεθος του τραυματισμού της εθνικής φιλοτιμίας μπορεί να γίνει κατανοητό, αν αναλογισθεί κανείς ότι πριν από τον πόλεμο οι έλληνες πολιτικοί ήταν πεπεισμένοι ότι ο οικονομικός έλεγχος από ξένους ήταν ασυμβίβαστος με το αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης, αφού αφαιρούσε από τον έλεγχο του κοινοβουλίου τη φορολογική πολιτική, που αποτελούσε τη βασική αρμοδιότητά του. Όπως έλεγε ο βουλευτής Άρτας και πρώην υπουργός Οικονομικών Κων/νος Καραπάνος «μόνον εις τα ασιατικά έθνη, τα μη έχοντα την συναίσθησιν της εθνικότητος αυτών, και τα διεπόμενα υπό του θείου δικαίου, είναι δυνατή η επιβολή και η λειτουργία ξενικού ελέγχου». Σύμφωνα με αυτή τη λογική, στην κοινοβουλευτική Ελλάδα δεν μπορούσε να επιβληθεί ένα σύστημα που εφαρμόστηκε στη θεοκρατική Οθωμανική Αυτοκρατορία

.....
Στην πράξη, η λειτουργία του ελέγχου στην Ελλάδα πέτυχε απόλυτα στην αποστολή προστασίας των συμφερόντων των ομολογιούχων. Στη συνέχεια όμως αδιαφόρησε για τον εξορθολογισμό των ελληνικών δημοσιονομικών πραγμάτων, ακόμη και σε περιπτώσεις που παραβιάζονταν το πνεύμα της ρύθμισης και οι ρητοί περιορισμοί του νόμου ΒΦΙΘ του 1898.

(Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αι., Χρ. Χατζηιωσήφ, «Η Μπελ Επόκ του Κεφαλαίου», σσ.312, 316).

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2005

ΟΜΑΔΑ Α΄

ΘΕΜΑ Α1

Α.1.1. Να γράψετε στο τετράδιό σας τους αριθμούς της Στήλης Α και δίπλα στον καθέναν από αυτούς τα γράμματα της Στήλης Β, τα οποία προσδιορίζουν τις χρονολογίες που αντιστοιχούν στα γεγονότα της Στήλης Α (περισεύει μία χρονολογία).

Στήλη Α: ΓΕΓΟΝΟΤΑ	Στήλη Β: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ
1. Κατάλυση του κοινοβουλευτικού καθεστώτος και επιβολή δικτατορίας από τον Ιωάννη Μεταξά.	α. 1841 β. 1881
2. Σύσταση της Γενικής Διεύθυνσης Ανταλλαγής Πληθυσμών.	γ. 1918 δ. 1875
3. Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας.	ε. 1862
4. Η ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.).	στ. 1924 ζ. 1936
5. Η ψήφιση της «αρχής της δεδηλωμένης».	
6. Ο Όθωνας εγκαταλείπει την Ελλάδα διά παντός.	

Μονάδες 12

Α.1.2. Να δώσετε το περιεχόμενο των παρακάτω όρων:

- α. Εκλεκτικοί.
- β. Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (Δ.Ο.Ε.).
- γ. Υπηρεσία Παλιννοστήσεως και Περιθάλψεως.

δ. Φεντερασιόν.

Μονάδες 16

ΘΕΜΑ Α2

A.2.1. Ποια μέσα διέθεσε στην Ε.Α.Π. (Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων) η ελληνική κυβέρνηση για την αποκατάσταση των προσφύγων;

Μονάδες 12

A.2.2. Ποια ήταν τα κυριότερα σημεία της συμφωνίας της Άγκυρας (10 Ιουνίου 1930);

Μονάδες 10

ΟΜΑΔΑ Β΄

ΘΕΜΑ Β1

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις: 1) να επισημάνετε το ρόλο της «Μεγάλης Ιδέας» στην πολιτική και την οικονομία κατά τα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της Ελλάδας (Μονάδες 10) και 2) να παρουσιάσετε τις επιλογές του «βενιζελισμού» αναφορικά με τις εθνικές επιδιώξεις και τον εκσυγχρονισμό του κράτους (Μονάδες 15).

Μονάδες 25

Κείμενα

α. Για τους Έλληνες η καθολικότητα της Μεγάλης Ιδέας ήταν συμπληρωματική της αοριστίας της: ένα άλλοθι, μια θαυματουργή γέφυρα των αντιθέσεων, μία μετάθεση στο άδηλο μέλλον της λύσης όχι μόνο του αλυτρωτικού ζητήματος –που άλλωστε η Μεγάλη Ιδέα δεν το αφορούσε ρητά και αποκλειστικά–, αλλά του συνόλου των ελληνικών προβλημάτων.

Έλλης Σκοπετέα, «΄Το πρότυπο Βασίλειο΄ και η Μεγάλη Ιδέα», σελ. 268, εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

β. Ο βενιζελισμός αποδεικνύεται ο πιο συνεπής, διορατικός και πραγματιστικός φορέας της εθνικής ολοκλήρωσης. [...] Αυτοκαθορίζεται και νομιμοποιείται με αναφορά στο Έθνος ως ενιαίο σύνολο, που αγκαλιάζει Παλαιά Ελλάδα, Νέες Χώρες και αλύτρωτους.

Γιώργου Μαυρογορδάτου, «Μελέτες και Κείμενα για την περίοδο 1909-1940», σελ. 43-44, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1982.

γ. «Με την φυσική επάνοδον εις τα όρια εντός των οποίων ο ελληνισμός έδρασεν από της προϊστορικής εποχής, να δημιουργήσωμεν, λέγω, μίαν μεγάλην Ελλάδα ισχυράν και πλουσίαν, ικανήν να αναπτύξη εντός των ορίων την ζωτικήν βιομηχανίαν, ικανήν ως εκ των συμφερόντων τα οποία θα εξεπροσάπει, να συνάψη συμβάσεις μετ' άλλων κρατών υπό τους αρίστους δυνατούς όρους».

(Αγόρευση του Βενιζέλου στη Βουλή τον Σεπτέμβριο του 1915).

Δεν οιστρηλατούσε* πλέον τους αστούς η μορφή του μαρμαρωμένου βασιλιά, τους εξεσήκωνεν η σκέψις ότι πρέπει η Ελλάς να παύση να είναι ψωροκώσταϊνα...

(Κρίση του Θ. Βαΐδη στο έργο του «Ελ. Βενιζέλος» για τους οικονομικούς στόχους της εθνικής εξόρμησης).

Θ. Διαμαντόπουλου, «Οι πολιτικές δυνάμεις της βενιζελικής περιόδου. Ο βενιζελισμός», τόμος 1ος, τεύχος α', σελ. 152, εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα 1985.

-----
* οιστρηλατώ: μεταδίδω ενθουσιασμό

ΘΕΜΑ Β2

Αντλώντας στοιχεία από τα παρακάτω κείμενα και αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφέρετε τα προγράμματα και τις αντιλήψεις του Χαρίλαου Τρικούπη και του Θεόδωρου Δηλιγιάννη για την οργάνωση και τη λειτουργία του κράτους.

Μονάδες 25

Κείμενα

α. Η αντίθεση ανάμεσα σ' αυτούς τους δύο πολιτικούς δεν μπορούσε να γίνει μεγαλύτερη. Ο Τρικούπης ήταν ένας δυτικόφιλος μεταρρυθμιστής, ανυπόμονος να στερεώσει και να αναπτύξει την Ελλάδα οικονομικά και πολιτικά, πριν εμπλακεί σε ιρρεδεντιστικές* περιπέτειες. Ο Δηλιγιάννης όμως, απόγονος μιας εξέχουσας οικογένειας της Πελοποννήσου ήταν ένας αποφασισμένος υποστηρικτής της «Μεγάλης Ιδέας».

Richard Clogg, «Σύντομη Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας», σελ. 136, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1999.

-----
* ιρρεδεντισμός = αλυτρωτισμός

β. Το πρόγραμμα του κ. Δηλιγιάννη, ως εξηγγέλθη εις την Βουλήν, δύναται να συνοψισθή εις ολίγας λέξεις. Θα προσπαθήση, ειρωνεύοντο οι αντίπαλοί του, ο άνθρωπος να καταστρέψη εν διαστήματι ολίγων μηνών ό,τι ανιδρύθη διά τόσων κόπων εν διαστήματι μιας τριετίας, και να διαγράψη εκ του βίου της Ελλάδος μίαν όλην νομοθετικήν περίοδον, την γονιμωτάτην. [...] Είναι γεγονός ότι ο Δηλιγιάννης, ασχολούμενος με καθαρώς μικροκομματικά ζητήματα, ήτο πάντοτε ικανός να ζημιώση το γενικώτερον συμφέρον. [...] Ο Θ. Δηλιγιάννης απέβλεπεν εις την πολιτικήν περισυλλογήν. Φαίνεται δε ότι μεταξύ των οικονομίων τας οποίας απεφάσισεν ήτο και ο περιορισμός κονδυλίων εξυπηρετούντων κατ' εξοχήν εθνικούς σκοπούς.

Σπ. Β. Μαρκεζίνη, «Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος», τεύχος 5, σελ. 102, «Πάπυρος Πρεσς Ε.Π.Ε.», Αθήνα 1966.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2006

ΟΜΑΔΑ Α΄

ΘΕΜΑ Α1

A.1.1. Να προσδιορίσετε αν το περιεχόμενο των ακόλουθων προτάσεων είναι σωστό ή όχι, γράφοντας στο τετράδιό σας τη λέξη «**Σωστό**» ή «**Λάθος**» δίπλα στον αριθμό που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση.

1. Το μεγαλύτερο μέρος του εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας στη διάρκεια του πρώτου αιώνα της ανεξαρτησίας της αφορούσε γεωργικά προϊόντα.
2. Η Εθνική Τράπεζα ιδρύθηκε το 1927.
3. Ο Αλέξανδρος Κουμουندούρος ήταν αρχηγός των Πεδινών.
4. Ο Χαρίλαος Τρικούπης θεωρούσε το Κράτος ως μοχλό της οικονομικής ανάπτυξης.
5. Η Πατριαρχική Επιτροπή (1918) αποσκοπούσε στην οργάνωση του επαναπατρισμού των εκτοπισμένων.

Μονάδες 10

A.1.2. Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων όρων:

- α. Εθνικόν Κομιτάτον.
- β. Λαϊκό Κόμμα (1910).
- γ. Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.).

Μονάδες 12

ΘΕΜΑ Α2

A.2.1. Με ποιον τρόπο αντιμετωπίστηκε οριστικά το πρόβλημα της διανομής των «εθνικών γαιών» μετά το 1870;

Μονάδες 14

A.2.2. Πώς εκδηλώθηκε στην Ελλάδα η «κρίση του 1932» και ποιες ήταν οι επιπτώσεις της στο οικονομικό πεδίο;

Μονάδες 14

ΟΜΑΔΑ Β΄

ΘΕΜΑ Β1

Χρησιμοποιώντας σχετικά χωρία από τα πιο κάτω κείμενα και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να επισημάνετε τους κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες που συνέβαλαν, μετά το 1893, στην εκδήλωση του κινήματος του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί.

Μονάδες 25

Κείμενο Α

«... Αναμφίβολο είναι πως το Γουδί βρήκε λαϊκή ανταπόκριση, πως απάντησε πράγματι σε κάποιες κοινωνικές αναζητήσεις. Η μεγάλη δε λαϊκή συγκέντρωση συμπαράστασης της 14.09.1909 που οργανώθηκε από βιομήχανους, έμπορους, βιοτέχνες, ελεύθερους επαγγελματίες κ.λπ. (...) πρόβαλε και καθαρά αστικές διεκδικήσεις, όπως προστασία της παραγωγής, δίκαιη της τοκογλυφίας, προοδευτικότητα των φόρων, πάταξη της μεροληψίας και της πολιτικής φαυλότητας, σε σχέση, ιδιαίτερα, με τους διορισμούς στο δημόσιο οπαδών του κυβερνώντος κόμματος, κ.λπ.»

Θ. Διαμαντόπουλος, *Η ελληνική πολιτική ζωή: εικοστός αιώνας*, Αθήνα, 1997 σ. 65

Κείμενο Β

«Ο Λαός των Αθηνών και του Πειραιώς εις πάνδημον συνελθών συλλαλητήριοι, ίνα σκεφθή περί των Κοινών, ήτοι περί γενικής των κακώς έχόντων ανορθώσεως, πολιτικής τε και στρατιωτικής, ην από μακρού ήδη χρόνου επόθησε και εξήτησε και την οποίαν το κίνημα της 15 Αυγούστου ανέλαβε να πραγματοποιήση αποβλέπων εις το ότι τα έννομα συμφέροντα και δικαιώματά του ουσιωδώς εθυσιάσθησαν υπό το ευπρόσωπον κάλυμμα ελευθέρου πολιτεύματος, των αντιπροσώπων αυτού μεταβληθέντων εις ιδιοτελή ολιγαρχίαν, αντικαταστήσασαν τον Νόμον δια της θελήσεώς της, συνεταιρισθείσαν δε μετ' αφορολογήτου πλουτοκρατίας, ενώ αυτός στενάζει υπό το βάρος των αδικωτάτων φόρων (...) χωρίς ν' απολαμβάνη ως αντάλλαγμα την ασφάλειαν της ζωής, τιμής και ιδιοκτησίας του (...) Αξιοί να ίδη την Κυβέρνησιν υποβάλλουσιν το ταχύτερον εις την Βουλήν και ταύτην ψηφίζουσιν άρτιον σύστημα νομοθεσίας, υπό το πνεύμα πολέμου

κατά της συναλλαγής, ανορθώσεως όλων των κλάδων της διοικήσεως και προστασίας της παραγωγής, ιδία δε (...) Να ληφθή πρόνοια περί βελτιώσεως της τύχης του εργάτου, δουλεύοντος ήδη την χειρίστην των δουλειών προς το κεφάλαιον δι' έλλειψιν παντός προστατευτικού αυτού νόμου»

Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, Ε', σ. 132-134. (Ψήφισμα των επαγγελματικών σωματείων Αθηνών-Πειραιώς την ημέρα του συλλαλητηρίου)

ΘΕΜΑ Β2

Χρησιμοποιώντας σχετικά χωρία από το πιο κάτω κείμενο και με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις να εξηγήσετε τους στόχους του Ελευθερίου Βενιζέλου αναφορικά με την ελληνοτουρκική προσέγγιση κατά τα έτη 1928-30 (Μονάδες 12) και να αποτιμήσετε κατά πόσο οι στόχοι αυτοί επιτεύχθηκαν με τις ελληνοτουρκικές συμφωνίες του 1930. (Μονάδες 13).

Μονάδες 25

Κείμενο

«Καθ' ήν στιγμήν ο ελληνικός λαός μου αναθέτει με μεγάλην πλειοψηφίαν την διακυβέρνησίν του δια μίαν περίοδον τεσσάρων ετών, οφείλω να σας διαβεβαιώσω περί της ζωηράς επιθυμίας μου να συντελέσω εις την ρύθμισιν των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών μας, η οποία θα τους εξησφάλιζε στενήν φιλίαν, επιβεβαιουμένην δι' ενός συμφώνου φιλίας, μη επιθέσεως και διαιτησίας, περιεχομένου όσον το δυνατόν ευρύτερου. Έχω πλήρη συνείδησιν του γεγονότος ότι η Τουρκία δεν έχει βλέψεις επί των εδαφών μας και μοι εδόθη χιλίας φορές κατά την διάρκειαν της προεκλογικής περιόδου η ευκαιρία να δηλώσω δημοσία ότι η Ελλάς ουδεμίαν έχει βλέψιν επί των τουρκικών εδαφών, αποδεχομένη τας Συνθήκας της Ειρήνης ειλικρινώς και ανεπιφυλάκτως. Δεν δύναμαι λοιπόν να αμφιβάλλω ότι η ρύθμισις των σχέσεων μας, ως την αντιλαμβάνομαι, ανταποκρίνεται επίσης εις την επιθυμίαν της Εξοχότητός Σας. Δια την πραγματοποίησιν της κοινής αυτής επιθυμίας ουδέν εμπόδιον υφίσταται εκτός των εκκρεμών ζητημάτων μεταξύ των δύο χωρών, τα οποία προέκυψαν από την σύμβασιν περί ανταλλαγής των πληθυσμών και τας παρακολούθους συμφωνίας».

Επιστολή του Ε. Βενιζέλου προς τον Τούρκο πρωθυπουργό Ισμέτ Ινονού, 30.08.1928:
Ιστορία του ελληνικού έθνους, ΙΕ', σ. 354.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2007

ΟΜΑΔΑ Α'

ΘΕΜΑ Α1

A.1.1. Να προσδιορίσετε αν το περιεχόμενο των ακόλουθων προτάσεων είναι σωστό ή όχι, γράφοντας στο τετράδιό σας τη λέξη «**Σωστό**» ή «**Λάθος**» δίπλα στο γράμμα που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση:

- α.** Το κόστος των Βαλκανικών πολέμων κλόνισε την ελληνική οικονομία.
- β.** Οι Δηλιγιαννικοί υποστήριζαν τους μεγαλογαιοκτήμονες της Θεσσαλίας.
- γ.** Το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.) μετονομάστηκε σε Λαϊκό Κόμμα.
- δ.** Το πρώτο παγκόσμιο Παν-ποντιακό Συνέδριο οργανώθηκε στη Μασσαλία το 1918.
- ε.** Το Μάρτιο του 1921 ο μητροπολίτης Αμάσειας Γερμανός πρότεινε στον υπουργό εξωτερικών Μπαλτατζή συνεργασία με τους Κούρδους και τους Αρμένιους.

Μονάδες 10

A.1.2. Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων όρων:

- α.** «Σύμφωνο περί αμοιβαίας μεταναστεύσεως μεταξύ Ελλάδος και Βουλγαρίας».
- β.** Τάγματα εργασίας.
- γ.** «Ηνωμένη Αντιπολίτευσις» (Κρήτη).

Μονάδες 12

ΘΕΜΑ Α2

A.2.1. Ποιες μεγάλες επενδύσεις έγιναν στην Αθήνα στους τομείς της υδροδότησης και της παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος κατά την περίοδο του μεσοπολέμου;

Μονάδες 12

A.2.2. Ποιες ενέργειες έγιναν μετά την αναχώρηση των ξένων Ναυάρχων για την οργάνωση της Κρητικής Πολιτείας μέχρι και τη συγκρότηση της πρώτης κυβέρνησής της;

Μονάδες 16

ΟΜΑΔΑ Β'

ΘΕΜΑ Β1

Αξιοποιώντας τις πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και τις ιστορικές σας γνώσεις σχετικά με το Σύνταγμα του 1844:

α. να αναφερθείτε στις βασιλικές εξουσίες και στη σημασία του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας

Μονάδες 13

β. να αποτιμήσετε τη σημασία της θέσπισης του Συντάγματος του 1844 στην εξέλιξη του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα.

Μονάδες 12

Κείμενο Α

Σύνταγμα μοναρχικό, τον συντηρητισμό του οποίου δεν αναιρούσαν οι αρκετές φιλελεύθερες διατάξεις που κατάφεραν να επιβάλουν τα προοδευτικότερα στοιχεία της Εθνοσυνέλευσης, [...] το Σύνταγμα του 1844 συμπληρωνόταν με έναν επαναστατικό για την εποχή του εκλογικό νόμο.

Πρόκειται για τον εκλογικό νόμο της 18ης Μαρτίου 1844 που ψήφισε η Εθνοσυνέλευση [...] και που αναγνώριζε το δικαίωμα του εκλέγειν «εις όλους τους εντός του βασιλείου γεννηθέντας Έλληνας» που είχαν συμπληρώσει το 25ο έτος της ηλικίας τους και είχαν «ιδιοκτησίαν τινά εντός της επαρχίας», είτε κινητή, όπως διευκρινίστηκε στη σχετική συζήτηση, είτε ακίνητη «προσοδοφόρον και φοροτελή1», ή που εξασκούσαν «οιονδήποτε επάγγελμα ή ανεξάρτητον επιτήδευμα» [...]. Καθιερώνοντας έτσι ουσιαστικά την καθολική και –με μία σειρά άλλων διατάξεων– την άμεση ψηφοφορία για την ανάδειξη της Βουλής, η Εθνοσυνέλευση [...] πρωτοπορούσε, σε σχέση με τα ισχύοντα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες της εποχής.

1 ιδιοκτησία φοροτελής: η ιδιοκτησία που υπόκειται σε φορολογία

Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σσ. 65-66

Κείμενο Β

Στη βαθμιαία ενίσχυση του ρόλου του κοινοβουλίου και στο συνακόλουθο περιορισμό των υπερτροφικών εξουσιών του μονάρχη συνετέλεσε και η καθιέρωση με νόμο της σχεδόν καθολικής και άμεσης ψηφοφορίας (όλοι σχεδόν οι Έλληνες πάνω από 25 χρονών είχαν δικαίωμα ψήφου). [...] Η

καθολική ψηφοφορία προώθησε σταδιακά την πολιτική χειραφέτηση των λαϊκών στρωμάτων και, όπως όλοι οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, συνέβαλε στη διαμόρφωση μιας δημοκρατικής ιδεολογίας.

Γιώργος Αναστασιάδης, *Κοινοβούλιο και Μοναρχία στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 20-21

ΘΕΜΑ Β2

Αξιοποιώντας τις πληροφορίες από τα παρακάτω κείμενα και τις ιστορικές σας γνώσεις να εξηγήσετε τον τρόπο με τον οποίο ξεκίνησε η αστική στέγαση των προσφύγων –εύπορων και άπορων– μέσω της δημιουργίας συνοικισμών και οικισμών.

Μονάδες 25

Κείμενο Α

Ός το τέλος του 1929 η Ε.Α.Π. είχε χτίσει 27.000 περίπου κατοικίες σε 125 νέους συνοικισμούς και το κράτος 25.000 κατοικίες, χωρίς να έχει λυθεί το πρόβλημα της άθλιας διαβίωσης σε αυτοσχέδιες τσίγκινες παράγκες 30.000 περίπου προσφυγικών οικογενειών.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ', Αθήνα 1978, σ. 302

Κείμενο Β

... Κακήν κακώς, μην τα ρωτάς, πώς ζούσαμε. Έφτασε ο δεύτερος χρόνος της προσφυγιάς. Ήμασταν στα 1924 κι ακούσαμε πώς γίνονται συνοικισμοί, για να κάτσουμε εμείς οι πρόσφυγες, στον Ποδονίφτη (= Ν. Ιωνία), στους Ποδαράδες [Περισσός], στην Κοκκινιά.

Τότε ξέρεις πώς πιάνανε τα σπίτια στους συνοικισμούς; Πήγαινες εκεί, κρεμούσες ένα τσουβαλάκι ή ό,τι είχες σ' ένα δωμάτιο και το σπίτι ήτανε δικό σου. Ατελείωτα ήταν ακόμη. κεραμίδια δεν είχανε, πόρτες δεν είχανε, παράθυρα δεν είχανε. Και μερικά που είχανε πόρτες και παράθυρα πηγαίνανε άλλοι τις νύχτες και τις βγάζανε και ανάβανε φωτιές να ζεσταθούνε, να μαγειρέψουνε....

(Μαρτυρία Μαριάνθης Καραμουσά από το χωριό Μπαγάρασι κοντά στα Σώκια)

Η Έξοδος (έκδοση του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών), τόμ. Α', σ. 193-195

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2008

ΟΜΑΔΑ Α΄

ΘΕΜΑ Α1

Α1.1. Να γράψετε στο τετράδιό σας τους αριθμούς της Στήλης Α (γεγονότα) αντιστοιχίζοντάς τους με τις χρονολογίες της Στήλης Β (περισεύουν δύο χρονολογίες).

Στήλη Α: ΓΕΓΟΝΟΤΑ	Στήλη Β: ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣ
1. Απόβαση ελληνικού στρατού στη Σμύρνη	1927
2. Εμφάνιση της κοινοβουλευτικής ομάδας των Ιαπώνων	1923
3. Ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος	1920
4. Συμφωνία της Άγκυρας	1919
5. Σύμβαση της Λοζάνης	1906
	1908
	1930

Μονάδες 10

Α1.2. Να αιτιολογήσετε γιατί:

α. Ήταν θετική η συμβολή της υπερπόντιας μετανάστευσης στην ελληνική οικονομία πριν από τους Βαλκανικούς πολέμους.

β. Στην Ελλάδα κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα δεν προέκυψαν ταξικά κόμματα.

γ. Η συνεργασία Κεμάλ – Μπολσεβίκων λειτούργησε ως ταφόπετρα του Ποντιακού ζητήματος.

Μονάδες 15

ΘΕΜΑ Α2

Α2.1. Με ποιους τρόπους υποκινήθηκε και μεθοδεύτηκε ο πρώτος διωγμός του 1914 εναντίον των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας;

Μονάδες 15

A2.2. Ποια ήταν η στάση της Ελληνικής Κυβέρνησης (μονάδες 5) και ποια ήταν η αντίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων (μονάδες 5) αμέσως μετά την επίσημη έκδοση του πρώτου ενωτικού Ψηφίσματος των Κρητών (24 Σεπτεμβρίου 1908) και μέχρι το 1910;

Μονάδες 10

ΟΜΑΔΑ Β΄

ΘΕΜΑ Β1

α. Ποια επίπτωση είχε για την ελληνική οικονομία η ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920;

Μονάδες 10

β. Πώς η νέα κυβέρνηση αντιμετώπισε το οικονομικό αδιέξοδο, που δημιουργήθηκε από την ανάκληση του ιδιόμορφου εξωτερικού δανείου, το οποίο είχε εγκριθεί από τους Συμμάχους, για να χρηματοδοτηθεί η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο;

Μονάδες 15

Στην απάντησή σας να συνδυάσετε τις ιστορικές σας γνώσεις με τις σχετικές πληροφορίες που παρέχει το ακόλουθο κείμενο.

Κείμενο

Τελικά, το 1922 η κυβέρνηση επέβαλε έναν ιδιότυπο συνδυασμό υποτίμησης και εσωτερικού δανείου. Όσοι κατείχαν τραπεζογραμμάτια¹ (δηλαδή περίπου οι πάντες, όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα στην Ελλάδα) υποχρεώθηκαν να τα διχοτομήσουν, να ανταλλάξουν το μισό τραπεζογραμμάτιο με κρατικά ομόλογα και να κρατήσουν το άλλο μισό, το οποίο διατήρησε την ονομαστική αξία του ολοκλήρου. Αλλά και τα νέα χρηματικά μέσα που απέκτησε έτσι το Δημόσιο δεν έσωσαν την κατάσταση: απορροφήθηκαν πολύ γρήγορα από τις συνεχώς αυξανόμενες δημόσιες δαπάνες και τον πληθωρισμό.

1 τραπεζογραμμάτιο: χαρτονόμισμα

Γ.Β. Δερτιλής, Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830-1920, τ. Β΄, Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ, Αθήνα 2005, σ.886

ΘΕΜΑ Β2

Αφού αξιοποιήσετε τις πληροφορίες από το ακόλουθο κείμενο και τις συνδυάσετε με τις ιστορικές σας γνώσεις, να αναφέρετε:

α. Γιατί δόθηκε προτεραιότητα στην εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη;

Μονάδες 10

β. Ποια μέτρα πήρε η ΕΑΠ για την αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων;

Μονάδες 15

Κείμενο

Οι ελληνικές κυβερνήσεις εγκαθιστούν τους πρόσφυγες κυρίως στις πιο εύφορες ελληνικές χώρες, στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη, είτε αγροτικά είτε αστικά. Επιδιώχθηκε πρώτα ν' αποκατασταθούν στις περιουσίες που είχαν εγκαταλείψει οι Τούρκοι, αλλά, επειδή οι οικισμοί ήταν συγκριτικά λίγοι κτίστηκαν εκατοντάδες νέοι συνοικισμοί, ορισμένοι από τους οποίους αργότερα εξελίχθηκαν σε αξιόλογα οικονομικά κέντρα. Οι κυβερνήσεις τούς δίνουν γαίες και τα πρώτα μέσα και ζώα για την καλλιέργεια της γης. Στις χώρες αυτές ιδίως προβαίνουν ακόμη στην εκτέλεση μεγάλων έργων πολιτισμού, ανοίγουν δρόμους, κατασκευάζουν γέφυρες, εκτελούν μεγάλα λιμενικά έργα· επίσης εκτελούν μεγάλα εγχειρίσματα και αρδευτικά έργα, κυρίως σε τρεις περιοχές, στις πεδιάδες των Σερρών, της Δράμας και της Θεσσαλονίκης: διευθετούν προς όφελος της γεωργίας κοίτες χειμάρρων και μεγάλων ποταμών, όπως του Αξιού, του Στρυμόνα κλπ., που με τις πλημμύρες τους νέκρωναν τις παρόχθιες γαίες σε μεγάλο βάθος, αποξηραίνουν λίμνες [...] και τις γαίες τις παραδίδουν σε ακτήμονες πρόσφυγες και γηγενείς. Έπρεπε ακόμη να γίνουν εξυγιαντικά έργα, για να καταπολεμηθούν οι ελώδεις πυρετοί, ο τύφος, η φυματίωση, να ιδρυθούν ιατρικοί σταθμοί, φαρμακεία κλπ. Τα μεγάλα αρδευτικά έργα μεταβάλλουν την ανάγλυφη όψη της Μακεδονίας και προκαλούν το θαυμασμό των πολιτισμένων λαών.

Απ. Βακαλόπουλος, Νέα Ελληνική Ιστορία, σσ. 383-385

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2009

ΟΜΑΔΑ Α΄

ΘΕΜΑ Α1

Α.1.1. Να αντιστοιχίσετε τους πολιτικούς άνδρες (**Στήλη Α**) με την πολιτική τους θέση (**Στήλη Β**). Στη **Στήλη Β** περισεύουν δύο θέσεις.

Στήλη Α	Στήλη Β
1. Ι. Κωλέττης	α. Υποστήριξε ένα κράτος κοινωνικής αλληλεγγύης.
2. Χ. Τρικούπης	β. Επιζητούσε την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής.
3. Θ. Δηλιγιάννης	γ. Έβλεπε στο πρόσωπο του βασιλιά το σύμβολο της εθνικής ενότητας.
4. Ε. Βενιζέλος	δ. Εξέφραζε με την πολιτική του δράση τα αιτήματα της «νέας γενιάς».
5. Δ. Ράλλης	ε. Επέβαλε ένα είδος κοινοβουλευτικής δικτατορίας.
	στ. Επιδίωκε τον εκσυγχρονισμό με κάθε κόστος.
	ζ. Κατοχύρωσε συνταγματικά τη μονιμότητα των δικαστικών και των δημοσίων υπαλλήλων.

Μονάδες 10

A.1.2. Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων όρων:

α. Φεντερασιόν

β. πεδινοί

γ. Εθνικό Κόμμα (Κ. Μαυρομιχάλη).

Μονάδες 15

ΘΕΜΑ Α2

A.2.1. Ποιες ήταν οι αντιδράσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης και των Μεγάλων Δυνάμεων στο κίνημα του Θερίσου, πριν οργανωθεί στο Θέρισσο η «Προσωρινή Κυβέρνησις της Κρήτης»;

Μονάδες 15

A.2.2. Πώς διοικήθηκε η Τραπεζούντα κατά την περίοδο 1916-1918;

Μονάδες 10

ΟΜΑΔΑ Β'

ΘΕΜΑ Β1

Συνδυάζοντας τις ιστορικές γνώσεις σας και τις πληροφορίες των παραθεμάτων που σας δίνονται, να αναφερθείτε στα οφέλη της Ελλάδας από τους Βαλκανικούς πολέμους, αλλά και στα προβλήματα που προέκυψαν από την ενσωμάτωση των νέων περιοχών στον εθνικό κορμό.

Μονάδες 25

Κείμενο Α

Μολονότι η Ελλάδα βγήκε υπερχρεωμένη από τους Βαλκανικούς Πολέμους, η ελληνική οικονομία έδινε κάποια σημεία ανόρθωσης, οφειλόμενα ίσως στην αναθέρμανση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το κράτος μετά τη γενική ευφορία που δημιούργησαν οι σαρωτικές στρατιωτικές επιτυχίες, επιτρέποντας στον ελληνικό λαό να ατενίζει το μέλλον με πρωτόγνωρη αισιοδοξία. [...]

Ό,τι συνέβαλε τα μέγιστα στο κλίμα σιγουριάς και αισιοδοξίας ήταν ο ενθουσιασμός για τις στρατιωτικές επιτυχίες. [...] Η παραγωγική δυνατότητα όσων περιοχών προσαρτήθηκαν και η παρεπόμενη επέκταση της εσωτερικής αγοράς ασφαλώς προοιωνίζονταν λαμπρό μέλλον. [...] Επιπλέον, οι στρατιωτικές επιτυχίες υπαγόρευαν τη διαρκή πολεμική ετοιμότητα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων για την προάσπιση των νέων εδαφών, αφού τόσο η Τουρκία όσο και η Βουλγαρία δεν θα αποδέχονταν

μάλλον τις εδαφικές τους απώλειες. Η επέκταση όμως της αμυντικής θωράκισης της Ελλάδας αναπόφευκτα καταπονούσε την οικονομία της.

Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σσ. 238-239

Κείμενο Β

[...] Το 1913 η ύπαιθρος της Ηπείρου, της Μακεδονίας και της Θράκης έμοιαζε περισσότερο με την νοτιοελλαδική ύπαιθρο των αρχών του 19ου, παρά με εκείνη των αρχών του 20ού αιώνα. Εκτεταμένα έλη κάλυπταν τις πεδινές περιοχές, η ελονοσία ενδημούσε, η πληθυσμιακή πυκνότητα ήταν χαμηλή. Κυρίαρχη μορφή ιδιοκτησίας ήταν τα τσιφλίκια, που συνδυάζονταν με την ημινομαδική κτηνοτροφία. Η οικονομία των νέων επαρχιών αντιμετώπιζε πρόσθετα προβλήματα κι απ' το γεγονός ότι έως τότε ήταν προσανατολισμένη προς τα οικονομικά και πολιτικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, από τα οποία είχε αποκοπεί.

Επιπλέον, στις νέες βόρειες επαρχίες κατοικούσε ένα μωσαϊκό από διαφορετικές φυλετικές και θρησκευτικές ομάδες. [...]

Αλέξης Φραγκιάδης, *Ελληνική Οικονομία 19ος – 20ός αιώνας*, Νεφέλη, Αθήνα 2007, σσ. 127-128

ΘΕΜΑ Β2

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το παράθεμα που σας δίνεται, να παρουσιάσετε τη διάσταση προσφύγων και γηγενών, όπως αυτή εκφράστηκε στην οικονομική (μονάδες 6), πολιτική (μονάδες 4) και κοινωνική ζωή (μονάδες 15) μέχρι τη δεκαετία του 1940.

Μονάδες 25

Κείμενο

Η απομόνωση του προσφυγικού συνόλου απέναντι στην ελληνική κοινωνία αίρεται σιγά σιγά. [...]

Ολόκληρος ο ντόπιος πληθυσμός που είχε πια εξοικειωθεί με το θέαμα των εκκλησιών και των θεάτρων κατειλημμένων από τις προσφυγικές ομάδες, που είδε τα σπίτια του να επιτάσσονται, που απέκτησε τη συνήθεια να ενημερώνεται καθημερινά από τον τύπο για την υπόθεση των προσφύγων, μαθαίνει τώρα να ζει και να συνεργάζεται μαζί τους στη γειτονιά, στο σχολείο, στους τόπους δουλειάς ή στο κοινοβούλιο. [...]

Μέσα στις επερχόμενες δεκαετίες [...] πρόσφυγες θα κατακτήσουν όλο το φάσμα των ελεύθερων επαγγελμάτων. Πρόσφυγες θα πλημμυρίσουν τα

πνευματικά κέντρα. Πρόσφυγες θα γεμίσουν τα εργοστάσια -είτε ως εργάτες είτε ως εργοδότες.

Η ένταξη, όπως είναι φυσικό, δεν πραγματοποιείται μέσα στην τέλεια αρμονία ούτε χωρίς αντίδραση από την πλευρά των αυτοχθόνων. Είναι επίσης φυσιολογικό, παράλληλα με τις «διαπραγματεύσεις» με τους ντόπιους, να αυξάνουν οι διαφορές απόψεων. Ο αρχικός φόβος για μια κοινωνική αναστάτωση που θα οφειλόταν στην παρουσία των χιλιάδων περιθωριακών ατόμων αφήνει τη θέση του σε ανησυχίες σχετικές με τον ανταγωνισμό στον οικονομικό και επαγγελματικό τομέα, ανησυχίες που αγγίζουν όλα τα ελληνικά κοινωνικά στρώματα. Η ντόπια αστική τάξη από τη μια μεριά συνθηκολογεί κι από την άλλη αντιστέκεται και η δυσaráρεσκεια παραμένει άλλοτε σιωπηρή κι άλλοτε έκδηλη.

Η αγροτική και η εργατική τάξη βλέπουν να εμπλουτίζεται το δυναμικό τους με ικανοποίηση αλλά ταυτόχρονα και με σκεπτικισμό. Αλλά είναι βέβαιο ότι οι αντιπαραθέσεις και οι συγκρούσεις, που υποβόσκουν ή εκδηλώνονται, δεν κάνουν άλλο παρά να επιβεβαιώνουν το πρώτο αληθινό βήμα της κοινωνικής ανάμιξης.

Βίκα Δ. Γκιζελή, *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*,
Επικαιρότητα, Αθήνα 1984, σσ. 260-263

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2010

ΟΜΑΔΑ ΠΡΩΤΗ

A1

Να γράψετε στο τετράδιό σας τους αριθμούς της **Στήλης I** και δίπλα σε κάθε αριθμό ένα από τα γράμματα της **Στήλης II**, ώστε να προκύπτει η σωστή αντιστοίχιση. Στη **Στήλη I** περισεύουν τρία ονόματα.

Στήλη I	Στήλη II
1. Τρικούπης	α. Διοίκηση Τραπεζούντας (1916-1918)
2. Χρύσανθος	β. Χάρτης της Δημοκρατίας του Πόντου
3. Κυμνιήτης	γ. Αρχή της δεδηλωμένης
4. Θεοτόκης	δ. Ίδρυση της Πολιτοφυλακής της Κρήτης
5. Κουμουندούρος	ε. Αιτήματα της «Νέας Γενιάς»
6. Σφακιανάκης	
7. Κ. Κωνσταντινίδης	
8. Ζαΐμης	

Μονάδες 10

A2

Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων όρων :

Εθνικών Κομιτάτων

Ομάδα των Ιαπώνων

Φροντιστήριο της Τραπεζούντας

Μονάδες 15

B 1

Ποιοι συνασπίστηκαν γύρω από τον Βενιζέλο στην αντιπαράθεσή του με τον πρίγκιπα Γεώργιο (μονάδες 5) και ποια ήταν η αντίδρασή τους στην προκήρυξη των εκλογών στο τέλος του 1904; (μονάδες 5)

Μονάδες 10

B 2

Ποιες συνταγματικές τροποποιήσεις ψήφισε η Ελληνική Βουλή το 1911 (μον. 8) και ποιους νόμους η κυβέρνηση Βενιζέλου στο ίδιο χρονικό διάστημα; (μον.7)

Μονάδες 15

ΟΜΑΔΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Γ 1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το παράθεμα που σας δίνεται, να αναφερθείτε στην αποζημίωση των Ελλήνων ανταλλάξιμων για τις περιουσίες που εγκατέλειψαν και στις διαδικασίες προσδιορισμού αυτής .

Μονάδες 25

Η αποζημίωση των ανταλλάξιμων

Τα περιουσιακά στοιχεία που εθεωρείτο ότι επιδέχονταν αποζημίωση ήταν : α) τα ακίνητα κάθε είδους, αστικά και αγροτικά, β) τα κινητά αγαθά που δεν πουλήθηκαν επί τόπου ούτε μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα και γ) οι καλλιεργημένοι αγροί μαζί με τα προϊόντα τους, συμπεριλαμβανομένων και των εσόδων τα οποία έχασε ο ανταλλάξιμος. Ένας σημαντικός αριθμός προσφύγων βρέθηκαν εκπρόθεσμοι, είτε γιατί ήλθαν στην Ελλάδα μετά τη λήξη της προθεσμίας υποβολής (αιχμάλωτοι , πρόσφυγες από τη Ρωσία, Κωνσταντινουπολίτες) είτε γιατί δεν μπορούσαν να υποβάλουν δήλωση λόγω ασθένειας, φυλάκισης ή ανηλικιότητας (περίπτωση ορφανών). Η προκαταβολή θα δινόταν σε εκείνους που δεν είχαν μέχρι τότε αποκατασταθεί, με τη διευκρίνιση ότι η απλή υποτυπώδης στέγαση στους οικισμούς της ΕΑΠ (Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων) ή του ελληνικού κράτους δεν θα εθεωρείτο ως αποκατάσταση.

Προκειμένου να επιταχυνθεί η διαδικασία της αποζημίωσης, χωρίς να επιβαρυνθεί πολύ ο κρατικός προϋπολογισμός, αποφασίστηκε η έκδοση ομολογιών με την εγγύηση του ελληνικού δημοσίου. [...] Το 20% της προσωρινής αποζημίωσης δόθηκε σε μετρητά και το υπόλοιπο σε ομολογίες. Παρά την πρόσκαιρη ανακούφιση, η προσωρινή αυτή λύση δεν έκλεισε το ζήτημα. Οι προσφυγικές οργανώσεις αξίωναν την πλήρη αποζημίωση όπως εξάλλου προέβλεπε η σύμβαση της Λωζάνης, με αποτέλεσμα το θέμα να λάβει διαστάσεις και να γίνει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης.

Για την οριστική εκτίμηση των εγκαταλεηφθεισών περιουσιών συστάθηκαν 1.114 Πρωτοβάθμιες Επιτροπές Εκτίμησης, μία ή περισσότερες για καθεμία από τις 934 χριστιανικές κοινότητες της Τουρκίας. Τα ποικίλα προβλήματα που ανέκυψαν επέβαλαν αρχικά τη δημιουργία 52 Δευτεροβάθμιων Επιτροπών, 31 στην Αθήνα και 21 στην

επαρχία, και στη συνέχεια, το Μάιο του 1927, 20 Δευτεροβάθμιων Επιτροπών (Εφετεία της Ανταλλαγής), 8 στην Αθήνα και 12 στην επαρχία.

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, 7ος Τόμος : Ο Μεσοπόλεμος (1922-1940), Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 2003, σσ .84-85.

Δ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το παράθεμα που σας δίνεται, να αναφερθείτε στους σκοπούς (μονάδες 5), την οργάνωση (μονάδες 5) και το έργο (μονάδες 15) της Τράπεζας της Ελλάδος μέχρι τις αρχές του 1932.

Μονάδες 25

Κείμενο

Το καταστατικό της Τράπεζας της Ελλάδος κατοχύρωνε την ανεξαρτησία της από την πολιτική εξουσία, με διατάξεις που ήταν από τις πιο προωθημένες της εποχής. [...]

Η κύρια αποστολή που ανατέθηκε στη νέα τράπεζα ήταν να εγγυάται τη μετατρεψιμότητα του νομίσματος. Για να την εκπληρώσει η τράπεζα διέθετε το αποκλειστικό προνόμιο έκδοσης τραπεζογραμματίων και δικαιούνταν, σύμφωνα με το καταστατικό της, να ελέγχει τη νομισματική κυκλοφορία και την πίστη. Το καταστατικό προέβλεπε ότι το εκδοτικό προνόμιο μπορούσε να ανακληθεί ανά πάσα στιγμή, αν η τράπεζα αποτύγχανε να εξασφαλίσει τη σταθερότητα της αξίας των τραπεζογραμματίων της σε χρυσό. [...]

[...] Το καταστατικό όριζε το ελάχιστο του καλύμματος των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων στο 40%. Το κάλυμμα περιλάμβανε χρυσό και ξένο συνάλλαγμα ελεύθερα μετατρέψιμο σε χρυσό. [...]

Η διοίκηση της τράπεζας ανετίθετο στο διοικητικό συμβούλιο. Αυτό αποτελείτο από τον διοικητή, τον υποδιοικητή και εννέα μέλη. Τουλάχιστον τρία από τα μέλη του εκπροσωπούσαν τον εμπορικό και βιομηχανικό κόσμο και άλλα τρία τον αγροτικό κόσμο της χώρας. [...]

Η κυβέρνηση διατηρούσε επίσης το δικαίωμα να διορίζει έναν επίτροπο στην τράπεζα. Πρώτοι διοικητής και υποδιοικητής διορίστηκαν οι Αλέξανδρος Διομήδης και Εμμανουήλ Τσουδερός αντιστοίχως, οι οποίοι κατείχαν ως τότε αυτές τις θέσεις στην Εθνική Τράπεζα. [...]

Το Πρωτόκολλο της Γενεύης ρητώς προόριζε τη νέα τράπεζα να λειτουργήσει ως τραπεζίτης της κυβέρνησης. Η κυβέρνηση ανέλαβε την υποχρέωση να συγκεντρώσει στην Τράπεζα της Ελλάδος όλες τις εισπράξεις και τις πληρωμές του κράτους και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου .

Χρ. Χατζήϊωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, Τόμος Β΄, Μέρος 1^ο: Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940, Αθήνα : Βιβλιόραμα, 2002, σσ.262-263.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2011

ΟΜΑΔΑ ΠΡΩΤΗ

A1

Να χαρακτηρίσετε τις προτάσεις που ακολουθούν γράφοντας στο τετράδιό σας τη λέξη **Σωστό** ή **Λάθος** δίπλα στο γράμμα που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση:

α. Το «Χάτι Χουμαγιούν» (1856) οδήγησε στη σταδιακή υποχώρηση του δυσμενούς κλίματος για τους υπόδουλους Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

β. Τον Απρίλιο του 1916 ο τούρκος βαλής Μεχμέτ Τζεμάλ Αζμύ Μπέη παρέδωσε τη διοίκηση της Τραπεζούντας στον Μητροπολίτη Γερμανό Καραβαγγέλη.

γ. Από τα αντιβενιζελικά κόμματα πιο διαλλακτικά ήταν τα κόμματα του Δημητρίου Ράλλη και του Κυριακούλη Μαυρομιχάλη.

δ. Το 1ο εξάμηνο του 1911 ψηφίστηκαν από την Ελληνική Βουλή 53 τροποποιήσεις μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος.

ε. Η κινητικότητα των προσφύγων, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, υπήρξε μεγάλη.

Μονάδες 10

A2

Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων όρων:

α. Τάγματα εργασίας

β. Πατριαρχική Επιτροπή (1918)

γ. Μικτή Επιτροπή Ανταλλαγής (1923)

Μονάδες 15

B1

α. Ποια εκσυγχρονιστικά αιτήματα των αντιπολιτευτικών ομίλων, που συγκροτήθηκαν περί τα τέλη της δεκαετίας του 1850, εξέφρασε με την πολιτική του δράση ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος; (μονάδες 5)

β. Ποιοι συμμετείχαν στην επανάσταση κατά του Όθωνα, το 1862; (μονάδες 5)

Μονάδες 10

B2

Πώς εξελίχθηκε το Κρητικό Ζήτημα από την έκρηξη των Βαλκανικών Πολέμων μέχρι τον Φεβρουάριο του 1913;

Μονάδες 15

ΟΜΑΔΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Γ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που σας δίνεται:

α. Να προσδιορίσετε τους στόχους της αγροτικής μεταρρύθμισης που ξεκίνησε η κυβέρνηση του Ελ. Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη το 1917. (μονάδες 8)

β. Να αναφερθείτε στην ολοκλήρωση της συγκεκριμένης μεταρρύθμισης και στα νέα προβλήματα που αναδείχθηκαν στην πορεία της. (μονάδες 17)

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Τὰ μέτρα ἀπαλλοτριώσεως θεσπίσθηκαν στις 20 Μαΐου 1917, και τὸ φθινόπωρο τοῦ ἴδιου ἔτους ἐπεκτάθηκαν μὲ μερικές ἀλλαγές για νὰ περιλάβουν ὅλη τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μεταρρύθμιση ἀποσκοποῦσε στὴν ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτριώση τῶν κτημάτων ποὺ ξεπερνοῦσαν τὰ 1.000 στρέμματα. Οἱ κολλῆγοι και οἱ ἀγροτικοὶ ἐργάτες, τόσο οἱ ντόπιοι ὅσο και οἱ πρόσφυγες, θὰ ἔπαιρναν ἀγροτικούς κλήρους, εἴτε ἀπὸ τις ἀπαλλοτριωμένες γαῖες τῶν τσιφλικιῶν, εἴτε ἀπὸ γαῖες τοῦ δημοσίου. Κανένα ἀπὸ τὰ μέτρα αὐτά, ὅμως, δὲν ἐφαρμόσθηκε ἀμέσως. Ἐπίσης, κανένα ἀπὸ τὰ μεγάλα τσιφλίκια δὲν ἀπαλλοτριώθηκε τὸ 1917, και μόνο ἓνα τὸ 1918. Καὶ πάλι ἐξωτερικὲς ἐπείγουσες ἀνάγκες, ὁ πόλεμος και, ἀργότερα, ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἀπορρόφησαν ὅλη τὴν προσοχὴ και τὴ δραστηριότητα τῆς κυβερνήσεως· μετὰ τὸ 1922, μὲ τὴ μεγάλη εἰσροὴ προσφύγων, ἀναγκάσθηκαν πιά οἱ κυβερνήσεις τῆς χώρας να δώσουν ὀριστικὴ λύση στὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα. [...]

Τὰ προβλήματα ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴ διακίνηση προϊόντων, τὴν παραδοσιακὴ ἐκμετάλλευση τοῦ μικροῦ παραγωγοῦ ἀπὸ τοὺς μεσάζοντες, τὴν ἔλλειψη κεφαλαίων και τοὺς τοκογλυφικούς ὄρους δανειοδοτήσεως ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴν ἐλεύθερη ἀγορά, ἔκαναν ἀκόμη πιὸ αἰσθητὴ τὴν ἀνάγκη συλλογικῆς ἀσφάλειας ποὺ πρόσφεραν οἱ συνεταιρισμοὶ [...].

[...] Ἡ ἴδρυση τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1917, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Βενιζέλου στὴν Ἀθήνα, στάθηκε ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἄμεσης κρατικῆς παρεμβάσεως στὴν ὀργάνωση και καθοδήγηση τῆς γεωργικῆς παραγωγῆς, ἔστω και ἂν ἡ παρέμβαση ἦταν στὴν ἀρχὴ ὑποτυπώδης.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΕ': Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ 1913 ὡς 1941, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 22008, σσ. 75-76.

Δ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το κείμενο που σας δίνεται, να αναφερθείτε στις επιπτώσεις από την άφιξη των Μικρασιατών προσφύγων στον τομέα της ελληνικής βιομηχανίας.

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

Αξιοσημείωτες ήταν οι επιπτώσεις από την εγκατάσταση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και της ανατολικής Θράκης και στον επιχειρηματικό τομέα. Η εσωτερική αγορά διευρύνθηκε με την προσθήκη μεγάλου αριθμού καταναλωτών ενώ, ταυτόχρονα, από τον αστικό προσφυγικό πληθυσμό αντλήθηκε φθινό εργατικό δυναμικό αλλά και ειδικευμένοι τεχνίτες. Η χώρα πλουτίστηκε με ανθρώπους δεδομένης επιχειρηματικής ικανότητας και πείρας, που πρωταγωνιστούσαν στις μεγάλες αγορές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι, όπως αναφέρεται στην έκδοση της ΚΤΕ του 1926, στους 7.000 εμπόρους και βιομηχάνους γραμμένους στο Επιμελητήριο της Αθήνας, οι χίλιοι ήταν πρόσφυγες, ενώ στον Πειραιά η αναλογία ήταν μεγαλύτερη. Από την αρχή η πολιτική της ΕΑΠ ενθάρρυνε την εγκατάσταση βιομηχανιών στους συνοικισμούς, με σκοπό την εκτόνωση της ανεργίας. Επρόκειτο όμως, κατά το μεγαλύτερο μέρος, για μικρές βιοτεχνικές μονάδες, οι οποίες ενισχύθηκαν από το κράτος, την ΕΑΠ ή την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, με κοινωνικά και όχι αναπτυξιακά κριτήρια. Καινούριοι βιομηχανικοί- βιοτεχνικοί κλάδοι αναπτύχθηκαν (ταπητουργία, μεταξουργία, πλαστικά, βυρσοδεψία) και δόθηκε νέα ώθηση στην κλωστοϋφαντουργία και τη βιοτεχνία ειδών διατροφής. Άνθιση γνώρισε και η βιομηχανία οικοδομικών υλικών, ο μόνος κλάδος που υποκατέστησε μαζικά τις εισαγωγές στο Μεσοπόλεμο. Στη δεκαετία 1922-1932 διπλασιάστηκε ο αριθμός των βιομηχανικών μονάδων και αυξήθηκε ο όγκος και η αξία της παραγωγής, χωρίς όμως να επέλθει κάποια δομική αλλαγή. Η βιομηχανία θα αρχίσει να κινείται με ταχύτερους ρυθμούς το 1931, χάρη κυρίως στην πολιτική υποκατάστασης των εξαγωγών που ακολουθεί το ελληνικό κράτος μετά την κατάρρευση του διεθνούς νομισματικού συστήματος.

Γ. Γιαννακόπουλος, «Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες. Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες», στο: Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000, 7ο σ τόμος: Ο Μεσοπόλεμος, 1922-1940: Από την Αβασίλευτη Δημοκρατία στη Δικτατορία της 4ης Αυγούστου, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, σσ. 97-98.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2012

ΟΜΑΔΑ ΠΡΩΤΗ

ΘΕΜΑ Α1

Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων όρων:

- α. Φεντερασιόν
- β. Πεδινόι
- γ. Εθνικό Κόμμα (Κ. Μαυρομιχάλη).

Μονάδες 15

ΘΕΜΑ Α2

Να χαρακτηρίσετε τις προτάσεις που ακολουθούν γράφοντας στο τετράδιό σας τη λέξη Σωστό ή Λάθος δίπλα στο γράμμα που αντιστοιχεί στην κάθε πρόταση:

- α. Στον ελληνικό χώρο το πρόβλημα της έγχειας ιδιοκτησίας γνώρισε τις εντάσεις που παρατηρήθηκαν και σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη.
- β. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α΄ το 1915 προκάλεσε δύο φορές την παραίτηση της κυβέρνησης Βενιζέλου.
- γ. Η αστική στέγαση των προσφύγων που κατέφυγαν στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922) συνάντησε περισσότερα εμπόδια από την αγροτική.
- δ. Ο παλαίμαχος κρητικός πολιτικός Ι. Σφακιανάκης κάλεσε τον λαό σε καθολική συμπαραστάση προς τους επαναστάτες του Θερίσου (21 Μαρτίου 1905).
- ε. Η πολιτική των νεοτουρκικών κυβερνήσεων έναντι των Ελλήνων βρισκόταν σε πλήρη συμφωνία με τις εξαγγελίες του προέδρου των ΗΠΑ Ουίλσον.

Μονάδες 10

ΘΕΜΑ Β1

Ποιες ήταν οι πολιτικές εξελίξεις στο Κρητικό Ζήτημα μετά τη συμφωνία στις Μουρνιές (2 Νοεμβρίου 1905) και έως την ανάληψη της Ύπατης Αρμοστείας της Κρήτης από τον Αλέξανδρο Ζαΐμη;

Μονάδες 13

ΘΕΜΑ Β2

Ποια πλεονεκτήματα, που επέτρεπαν μια θετική οικονομική πορεία, εξασφάλισε η Ελλάδα στη διάρκεια του Μεσοπολέμου (1919-1939);

Μονάδες 12

ΟΜΑΔΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΘΕΜΑ Γ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα που σας δίνονται παρακάτω, να αναφερθείτε στο περιεχόμενο του Συντάγματος του 1844 σχετικά με:

- α) τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών (μονάδες 4)
- β) το δικαίωμα της ψηφοφορίας και την εκλογική διαδικασία (μονάδες 9)
- γ) την κατανομή των εξουσιών (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

Ο Έκλογικὸς Νόμος καθιέρωνε τὴν ἐκλογή τῶν βουλευτῶν μὲ πλειοψηφικὸ σύστημα δύο γύρων, ποὺ θὰ διεξαγόταν μὲ ἄμεση, σχεδὸν καθολικὴ, καὶ μυστικὴ ψηφοφορία. Δικαίωμα ψήφου δινόταν στοὺς πολίτες (ἄρρενες) ἡλικίας 25 ἐτῶν συμπληρωμένων, «ἔχοντας προσέτι ἰδιοκτησίαν τινὰ ἐντὸς τῆς ἐπαρχίας, ὅπου ἔχουσι τὴν πολιτικὴν διαμονὴν των, ἢ ἐξασκοῦντας ἐν αὐτῇ ὅποιονδήποτε ἐπάγγελμα, ἢ ἀνεξάρτητον ἐπιτήδευμα». Ἐξαιροῦνταν «α) Οἱ διατελοῦντες ὑπὸ ἀνάκρισιν ἐπὶ κακουργήματι, β) Οἱ προσκαίρως ἢ διὰ παντὸς στερηθέντες κατὰ συνέπειαν δικαστικῆς ἀποφάσεως τοῦ δικαιώματος τοῦ ψηφοφορεῖν, γ) Οἱ στερούμενοι τῆς ἐλευθέρως διαχειρίσεως τῆς περιουσίας των».

Ν. Διαμαντοῦρος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΓ': Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ 1833 ὡς 1881, Αθήνα: Ἐκδοτικὴ Αθηνῶν, 22000, σ.112.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

Ο Βασιλιάς δεν ἦταν μόνον ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνώτατο καὶ κυρίαρχο ὄργανο τοῦ κράτους, ἀποδεχόμενος δηλαδὴ μόνον ἐκείνους τοὺς περιορισμοὺς τῆς ἐξουσίας του, ποὺ εἶχαν διατυπωθεῖ ρητῶς στο Σύνταγμα.

Ἡ μοναρχικὴ πηγὴ τῆς ἐξουσίας προέκυπτε καὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ συνταγματικὸ κείμενο, ποὺ ἀναγνώριζε τὸ πρόσωπο τοῦ Βασιλιά ὡς ἱερό καὶ ἀπαραβίαστο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πρόβλεψη ὅτι ἡ δικαιοσύνη πηγάζει ἀπὸ τὸ Βασιλιά καὶ ἀπονέμεται ἐν ὀνόματί του. Ἡ μοναρχία ἦταν ὁμῶς περιορισμένη μέσα στα ὅρια ποὺ ἔθετε ἡ ἴδια με τὸ παραχωρημένο Σύνταγμα.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 εἰσήγαγε τὴν ἀρχὴ τῆς διάκρισης τῶν ἐξουσιῶν. [...] Ἡ νομοθετικὴ πρωτοβουλία καὶ τὸ δικαίωμα τῆς κυρώσεως τῶν νόμων ἀνήκε στο Βασιλιά. Με τὸ διορισμὸ τῶν μελῶν τῆς Γερουσίας καὶ τῆς διάλυσης, χωρὶς περιορισμὸ, τῆς Βουλῆς, ὁ Βασιλιάς συγκέντρωνε ἐκτεταμένες ἀρμοδιότητες.

Η. Μαυρομούστακος, Πολιτικοὶ Θεσμοὶ καὶ Διοικητικὴ Οργάνωση, στο: Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000, 4ο ς τόμος: Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, 1833-1871, Ἡ Ἐθνικὴ Ἐστία καὶ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Οθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, Αθήνα:

Ελληνικά Γράμματα, 2003, σ.43.

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ

Περί συντάξεως της Πολιτείας

Άρθρον 15. Η νομοθετική εξουσία ενεργείται συνάμα υπό του Βασιλέως, της Βουλής και της Γερουσίας.

Άρθρον 20. Η εκτελεστική εξουσία ανήκει εις τον Βασιλέα, ενεργείται δε διά των παρ' αυτού διοριζομένων υπευθύνων Υπουργών.

Άρθρον 21. Η δικαστική εξουσία ενεργείται διά των δικαστηρίων, αι δε δικαστικά αποφάσεις εκτελούνται εν ονόματι του Βασιλέως.

Περί της Βουλής

Άρθρον 59. Η Βουλή σύγκεται εκ Βουλευτών, εκλεγομένων των εχόντων δικαίωμα προς τούτο πολιτών, κατά τον περί εκλογής Νόμον.

Α. Σβώλος, Τα Ελληνικά Συντάγματα, σσ. 153, 155, 161 (Στο: Αξιολόγηση των μαθητών στο μάθημα: «Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας», τεύχ. 1ο, Αθήνα: ΥΠ.Ε.Π.Θ.-Κ.Ε.Ε., 1999, σ. 197).

ΘΕΜΑ Δ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από το κείμενο και τον πίνακα που σας δίνονται παρακάτω, να εξηγήσετε για ποιους λόγους η ΕΑΠ, κατά την αποκατάσταση των προσφύγων, έδωσε το βάρος στη γεωργία και προτεραιότητα στην εγκατάσταση των προσφύγων στη Μακεδονία και τη Δυτική Θράκη.

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ

[...] Σε καμία χώρα δεν μπορούσε να αποκλειστεί η πιθανότητα εσωτερικών ταραχών. Οι πρόσφυγες διεκδικούσαν όλο και περισσότερα, ιδιαίτερα εκείνοι που ζούσαν στις πόλεις και ήταν σε θέση να κάνουν την οργή τους αισθητή διαδηλώνοντας στους δρόμους. Η όλη προσπάθεια εγκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα έχει πολλές φορές κατηγορηθεί για «προκατάληψη υπέρ των αγροτών» και για το γεγονός ότι σε μία επταετία εντατικής λειτουργίας [της ΕΑΠ] διατέθηκαν μόνο δύο εκατομμύρια στερλίνες για τα στεγαστικά προγράμματα των πόλεων, ενώ για τα προγράμματα της υπαίθρου διατέθηκαν 10,5 εκατομμύρια.

Είναι αλήθεια ότι υπήρχαν κοινωνικοί, πολιτικοί και στρατηγικοί λόγοι για την εγκατάσταση των προσφύγων κυρίως στα εδάφη της βόρειας Ελλάδας. Οι πόλεις και οι κωμοπόλεις ήταν ήδη υπερπλήρεις, ανθυγιεινές και κινδύνευαν να μετατραπούν σε εστίες πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής. Δεν υπήρχε απλός τρόπος να βρεθεί εργασία για τους πρόσφυγες των αστικών κέντρων χωρίς να δημιουργηθεί δυσφορία στον υπάρχοντα πληθυσμό. Οι αγροτικές περιοχές στο

βορρά, αντίθετα, ήταν σχετικά έρημες ακόμα και πριν την έξοδο των μουσουλμάνων. Μετά την έξοδο, η κυβέρνηση συνειδητοποίησε τη στρατηγική ανάγκη να εποίκισει το συντομότερο αυτά τα εδάφη με αγρότες που [...] αποτελούσαν πολύτιμο προμαχώνα στις τυχόν βλέψεις των Σλάβων για την βόρεια Ελλάδα. Όσο πιο γρήγορα πήγαιναν να εγκατασταθούν στα εδάφη της ελληνικής Μακεδονίας τόσο το καλύτερο.

Βλ. Clark, Δυο φορές ξένος: Οι μαζικές απελάσεις που διαμόρφωσαν τη σύγχρονη Ελλάδα και Τουρκία, μετ. Β. Ποταμιάνου, Αθήνα: Ποταμός, 2007, σ. 243

ΠΙΝΑΚΑΣ

Κατανομή των προσφύγων κατά γεωγραφικό διαμέρισμα
(1928)

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΠΟΣΟΣΤΟ
Μακεδονία	638253	52.2%
Στερεά Ελλάδα	306193	25.1%
Δυτ. Θράκη	107607	8.8%
Νησιά Ανατ. Αιγαίου	56613	4.6%
Θεσσαλία	34659	2.8%
Κρήτη	33900	2.8%
Πελοπόννησος	28362	2.3%
Ηπειρος	8179	0.7%
Κυκλάδες	4782	0.4%
Ιόνια Νησιά	3301	0.3%
ΣΥΝΟΛΟ	1221849	100%

Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ΄ Τάξη Γενικού Λυκείου
(Θεωρητική Κατεύθυνση), Αθήνα: ΟΕΔΒ, 2010, σ. 155.

ΘΕΜΑΤΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΩΝ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ 2013

ΘΕΜΑ Α1

Να δώσετε το περιεχόμενο των ακόλουθων όρων:

- α. Πολιτοφυλακή της Κρήτης
- β. Κοινωνιολογική Εταιρεία
- γ. Συνθήκη του Νεϊγύ

Μονάδες 15

ΘΕΜΑ Α2

Να συνδυάσετε τα ονόματα των προσωπικοτήτων με τα αξιώματα, τα οποία αυτές κατείχαν, αντιστοιχίζοντας κάθε φορά ένα γράμμα της πρώτης στήλης με έναν αριθμό της δεύτερης στήλης (Περισσεύουν δύο ονόματα).

ΣΤΗΛΗ Α	ΣΤΗΛΗ Β
α. Κωνσταντίνος Φούμης	1. Αρχηγός Γαλλικού Κόμματος
β. Αλέξανδρος Κουμουνδούρος	2. Αρχηγός Ορεινών
γ. Ιωάννης Κωλέττης	3. Αρχηγός Πεδινών
δ. Γερμανός Καραβαγγέλης	4. Υπουργός της «Προσωρινής Κυβέρνησης της Κρήτης»
ε. Δημήτριος Βούλγαρης	5. Μητροπολίτης Αμάσειας
στ. Επαμεινώνδας Δεληγιώργης	
ζ. Κωνσταντίνος Κανάρης	

Μονάδες 10

ΘΕΜΑ Β1

Ποιες πολιτικές εξελίξεις σημειώθηκαν στην Ελλάδα από το τέλος του πολέμου του 1897 μέχρι την εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί (1909);

Μονάδες 12

ΘΕΜΑ Β2

Ποιες πρωτοβουλίες ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Κωνσταντινίδης για την ίδρυση Ποντιακής Δημοκρατίας;

Μονάδες 13

ΟΜΑΔΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

ΘΕΜΑ Γ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα που σας δίνονται, να παρουσιάσετε τις ακόλουθες πτυχές του αγροτικού ζητήματος στη Θεσσαλία:

- α) Τις πρακτικές των ιδιοκτητών των τσιφλικιών (μονάδες 6)
 β) Τις θέσεις του Τρικούπη και του Δηλιγιάννη στο ζήτημα αυτό (μονάδες 6)
 γ) Τα προβλήματα και τις διεκδικήσεις των κολίγων (μονάδες 7), καθώς και την εξέλιξη του ζητήματος αυτού από το 1907 μέχρι και το 1910 (μονάδες 6).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

[Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ «ΑΙΩΝ» ΣΧΟΛΙΑΖΕΙ ΤΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΤΩΝ ΤΣΙΦΛΙΚΑΛΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ]

Και όμως τίς θα πίστευε ότι οί νέοι κύριοι τῶν χωρίων, οί ἀπό τῆς [Υψηλῆς] Πύλης ἀγοράσαντες ταῦτα, εἰσὶν ἀπαιτητικώτεροι τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς [...] Ἑλληνας γεωργούς; Παρὰ τοῖς Τούρκοις ἀνεγνωρίζετο τοῖς χωρικοῖς ἡ κυριότης τῆς οἰκίας καὶ τῆς περιοχῆς αὐτῆς [...] Ἀλλὰ οἱ νέοι κύριοι [...] ἐκβιάζουσιν τοὺς δυστυχεῖς u957 νὰ τοὺς πληρώνουσι ἐνοίκιον διὰ τὰς οἰκίας, εἰς ἃς κατοικοῦσιν καὶ ἃς οἱ χωρικοὶ θεωροῦσι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ὡς ἰδίας. Ἀλλὰ αἱ ἐνστάσεις τῶν χωρικῶν εἰς μάτην. Ἐπιδείκνυται αὐτοῖς τὸ τῆς ἀγοραπωλησίας ἔγγραφον, ἐν ᾧ καὶ αἱ οἰκίαι ἐπωλήθησαν τῷ νέῳ κυρίῳ.

Ζ. Δ. Παπαδημητρίου, «Το αγροτικό ζήτημα και η δράση του Μαρίνου Αντύπα στη Θεσσαλία», στο: Π. Πετράτος (επιμ.), Μαρίνος Αντύπας (1872-1907) , Επιστημονικό Συνέδριο, Αγία Ευφημία, 16-19 Μαρτίου 2006, Πρακτικά, τόμ. Α', Αγία Ευφημία: Δήμος Πυλαρέων, 2009, σσ. 157-158.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

[ΟΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΚΑΙ ΤΟΥ ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗ ΓΙΑ ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ]

Ὁ ἴδιος ὁ Τρικούπης διευκρίνιζε μὲ σαφήνεια τὴ στάση του στὴ βουλή: «... ἐὰν ἐπιβάλωμεν τὴν διανομὴν τῶν κτημάτων εἰς τοὺς καλλιεργητάς, ὅπως μοῦ τὸ ζητεῖτε, θὰ ἐκδιώξωμεν ἐξ Ἑλλάδος τὸ χρῆμα τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀντιθέτως, ὀφείλομεν νὰ προσελκύσωμεν τὰ κεφάλαια αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ὄχι νὰ τοὺς ἐκφοβίσωμεν... Ἡ κατάστασις εἰς τὴν Θεσσαλίαν πρέπει νὰ παραμείνη ὡς ἔχει, διότι τοῦτο ἀπαιτοῦν τὰ γενικώτερα συμφέροντα τῆς χώρας μας...»[...] Μόνο ὁ Δηλιγιάννης, λόγω τῆς μόνιμης ἐχθρότητάς του ἐναντι τῶν «πλουτοκρατῶν τῆς διασποράς», ἐπιχείρησε τὸ 1896 νὰ περάσει ἀπὸ τὴ βουλή ἓνα νόμο γιὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσι ἐνὸς μέρους τῶν τσιφλικιῶν ὑπὲρ τῶν καλλιεργητῶν τους. [...] Ἡ κατάθεσις καὶ μόνο τοῦ νομοσχεδίου αὐτοῦ τοῦ Δηλιγιάννη τὸ 1896

στη βουλή ήταν στην πραγματικότητα ή πρώτη επίσημη αναγνώριση, από την πλευρά του ελληνικού κράτους, ότι υπήρχε πρόβλημα μεγάλης γαιοκτησίας στη βόρεια Ελλάδα, το «θεσσαλικό πρόβλημα».

1 Έν ῶ: Με τ ο ο π οί ο .

Ιστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τομ. ΙΔ': Νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὸ 1881 ὡς τὸ 1913, Ἀθήνα: Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 22000, σσ. 70, 72.

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ

ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΗΣ ΠΑΝΘΕΣΣΑΛΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΑΓΩΝΑ

Το Φεβρουάριο του 1910 τα μέλη της Πανθεσσαλικής Επιτροπής Αγώνα υπέβαλαν υπόμνημα στο βασιλιά Γεώργιο Α΄, επιδιώκοντας την παρέμβασή του: «... Δεν είμεθα κύριοι της γης, ην καλλιεργούμεν, ούτε της καλύβης, ένθα διαμένομεν [...] και ούτε μας επιτρέπουσιν ελευθέραν ιδιοκτησίαν. [...] Μας εξωθούσιν², όταν θέλωσι και με τα κινητά πράγματα ημών και με τα μέλη της οικογενείας, περιφερόμεθα από χωρίου εις χωρίον, ὡσπερ Αθίγγανοι. Ο γεωργικός πληθυσμὸς ελαττούται, η δε γεωργία ολοταχῶς οπισθοδρομεί. Η τοκογλυφία ακμάζει και η ελονοσία μας θερίζει. Και ὁμως ευρισκόμεθα πλησίον των συνόρων. Είμεθα οι Ακρίται. Όταν ὁμως η αγροτικὴ τάξις εἶναι ευχαριστημένη εκ της θέσεώς της, τότε το καθεστῶς εἶναι περισσότερον εξησφαλισμένον. Καλλίτερος δε βασιλεὺς εἶναι εκείνος, ὅστις καθιστά την ὑπαίθρον γόνιμον χώραν. Εν Δανία η δουλοπαροικία κατηργήθη ἀπὸ του 1788 ἔτους και στήλη ελευθερίας υπενθυμίζει το γεγονός τούτο. Διατί να μη στηθῆ [στήλη ελευθερίας] και εν Ελλάδι;»

Ιστορία του Νέου Ἑλληνισμοῦ, 1770-2000, 6ο ς τόμος: Η εθνικὴ ολοκλήρωση (1909-1922). Ἀπὸ το κίνημα στο Γουδί ὡς την Μικρασιατικὴ Καταστροφή, Ἀθήνα: Ἑλληνικά Γράμματα, 2004, σ. 273.

ΘΕΜΑ Δ1

Αξιοποιώντας τις ιστορικές σας γνώσεις και αντλώντας στοιχεία από τα κείμενα που σας δίνονται, να παρουσιάσετε:

- α) Την αστική στέγαση των προσφύγων, ὡπως αυτή ξεκίνησε, με πρωτοβουλία του κράτους και της ΕΑΠ, ἀπὸ την Αθήνα και τον Πειραιά, με τη δημιουργία νέων συνοικισμῶν (μονάδες 13) και
- β) τον τρόπο στέγασης των ευπόρων προσφύγων, καθώς και των ἀπόρων που δεν είχαν ἀκόμη ἀποκατασταθεῖ (μονάδες 12).

Μονάδες 25

ΚΕΙΜΕΝΟ Α

[Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ]

Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Καισαριανή αντανάκλα τη γενική κατάσταση στην Ελλάδα, της αδιαφορίας και της εγκατάλειψης. Η μοναδική παρηγοριά των κατοίκων ήταν ο καθαρός αέρας. Ίσως αν δεν υπήρχε το φυσικό αυτό δώρο να είχε νεκρωθεί ο συνοικισμός, καθώς οι συνθήκες διαβίωσης χαρακτηρίζονται από άθλιες έως αβίωτες. Αρχικά οι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε σκηνές, όπου παρέμειναν για αρκετό χρονικό διάστημα. Κατόπιν κατασκευάστηκαν από το κράτος 500 ξύλινα παραπήγματα και 1000 πλινθόκτιστα δωμάτια. Η επιτροπή αποκαταστάσεως ανέλαβε να βελτιώσει τη θέση των προσφύγων και κατασκεύασε 350 σπίτια με τρεις ή τέσσερις κατοικίες διαφόρων τύπων. [...] Η κατάσταση των ανθρώπων που έμεναν στα παραπήγματα ήταν απελπιστική, αρκεί να σημειωθεί ότι σε κάθε ξύλινο σπιτάκι κατοικούσαν δύο οικογένειες. [...] Η ύδρευση του προσφυγικού αυτού πληθυσμού γινόταν με βυτία του δήμου και τις ελλείψεις τις αναπλήρωναν οι υδροπώλες, οι οποίοι εμπορεύονταν το νερό. [...] Στο μεγάλο ρεύμα οι ακαθαρσίες, τα σκουπίδια, τα ράκη της ταπητουργίας παρουσίαζαν φρικτό θέαμα.

Σπ. Τζόκας, «Η ένταξη των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία και η εγκατάσταση στην Καισαριανή», στο: Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα. Οι προσφυγούπόλεις στην Ελλάδα. Επιστημονικό Συμπόσιο (11 και 12 Απριλίου 1997), Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, χ. χ., σ. 123.

2 Μας εξωθούν : Μας κάνουν έξωση.

ΚΕΙΜΕΝΟ Β

[Η ΣΤΕΓΑΣΗ ΤΩΝ ΕΥΠΟΡΩΝ]

Πολύ λίγοι [πρόσφυγες] είναι σε θέση να ξεφύγουν από τη λύση της πρόχειρης κατασκευής νοικιάζοντας ή ακόμη καλύτερα αναλαμβάνοντας οι ίδιοι την οικοδόμηση των κατοικιών τους. Στους τελευταίους παρέχονται οικοπέδα και δάνεια, ενώ το κράτος αναλαμβάνει τα έργα υποδομής. Οι περιπτώσεις της Νέας Σμύρνης, της Καλλιπόλης και της Νέας Καλλικράτειας (στο νότιο άκρο της Πειραιϊκής) ανήκουν σ' αυτή την κατηγορία. Το παράδειγμα της Νέας Σμύρνης είναι χαρακτηριστικό. Σμυρναίοι πρόσφυγες από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα στην πατρίδα τους οργανώνονται το 1923 και σε ένα χρόνο πετυχαίνουν την απαλλοτρίωση

περιοχής ανατολικά της λεωφόρου Συγγρού. Το 1925 αρχίζει η οικοδόμηση σύμφωνα με το Σχέδιο Καλλιγά που προέβλεπε μεγαλύτερο πλάτος δρόμων. Γ. Τζεδόπουλος (επιμ.), *Πέρα από την καταστροφή. Μικρασιάτες Πρόσφυγες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων. Αθήνα: Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, 22007, σσ. 86-87.*

ΚΕΙΜΕΝΟ Γ

[Η ΤΕΝΕΚΕΔΟΥΠΟΛΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ]

Ένα ολόκληρο χωριό, αποτελούμενο από μικροσκοπικά τενεκεδόσπιτα ξεπήδησε στα προάστια της Θεσσαλονίκης, προσφέροντας μια πρωτόγονη στέγη σε τετρακόσιες οικογένειες, δηλαδή σε πάνω από δύο χιλιάδες άτομα. [...] [Οι καλύβες] είναι [...] απερίγραπτα στενάχωρες. Με τον τρόπο που έχουν κατασκευαστεί είναι αδύνατο να είναι αεροστεγείς το χειμώνα κι έτσι είναι κρύες και υγρές. Το καλοκαίρι ο καυτερός ήλιος που πέφτει στις τσίγκινες στέγες μετατρέπει τις παράγκες σε σωστούς φούρνους. Όσο θλιβερά κι αν είναι αυτά τα καταλύματα, προσφέρουν κάποιου είδους προστασία στους ενοίκους τους. [...] Όμως και στην καλύτερη περίπτωση [...] δεν αντιπροσωπεύουν παρά την κατώτατη βαθμίδα της πολιτισμένης ζωής.

H. Morgenthau, Η Αποστολή μου στην Αθήνα. 1922-Το έπος της εγκατάστασης, μετ. Σ. Κασεσιάν, Αθήνα: Τροχαλία, 1994, σσ. 342-344.

3 Ρ ε ύ μ α : Ρέμα , κοίτη χειμάρρου .

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Α. 19^{ος} αιώνας

1682	Ίδρυση Φροντιστήριου Τραπεζούντας
1774	Συνθήκη Κιουτσούκ – Καϊναρτζή
1828-1829	Ρωσο-οθωμανικός πόλεμος
1830	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ανεξάρτητο νεοελληνικό κράτος ➤ Οι υποδομές του ελληνικού κράτους, πρωτόγονες
1832	Σύναψη νέων δανείων με την άφιξη των Βαυαρών
1833-1862	Απόλυτη μοναρχία του Όθωνα
1839	Χάτι Σερίφ
1841	Ίδρυση Εθνικής Τράπεζας
1843	Επανάσταση 3 ^{ης} Σεπτεμβρίου
1843-44	Εθνοσυνέλευση – Διατύπωση της «Μεγάλης Ιδέας» από τον Κωλέττη – Ξεσπά (τον Ιαν. '44) η κύρια κρίση στην Εθνοσυνέλευση (για το δημόσιο δίκαιο των Ελλήνων).
1844	Σύνταγμα (Συνταγματική μοναρχία)
1846 /47	Ο Κωλέττης κατείχε 5 από τα 7 υπουργεία της κυβέρνησής του.
1847	Θάνατος Κωλέττη – παρακμή γαλλικού κόμματος
Τέλη δεκαετίας 1850	Συνολική δυσαρέσκεια μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού
1853 –56	Κριμαϊκός Πόλεμος
1854	Ναυτικός αποκλεισμός (Πειραιά) από τους Αγγλο-Γάλλους
1856	Χάτι Χουμαγιούν
1862	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (Φεβρουάριος) Επανάσταση ➤ (12 Οκτωβρίου) Ο Όθων εγκαταλείπει τη χώρα ➤ (Νοέμβριος) Εκλογές αντιπροσώπων για Εθνοσυνέλευση (θα ψήφιζε το Σύνταγμα)
1864	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Σύνταγμα (Βασιλεύομενη δημοκρατία) ➤ Ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα
1866-1868	Κρητικές επαναστάσεις
Μέχρι το	➤ Η Τραπεζούντα έλεγχε το 40% του εμπορίου της

1869	Περσίας ➤ Η Τραπεζούντα σταυροδρόμι εμπορίου Δύσης και Ανατολής (μέχρι τη διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ)
1869	Στην Αμισό από τις 214 επιχειρήσεις οι 156 ανήκουν σε Έλληνες
1870-71	Αντιμετώπιση του προβλήματος των εθνικών κτημάτων
1875	➤ Αρχή της δεδηλωμένης ➤ Εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του τρικουπικού κόμματος
1875 και 1879	Εκλογές – Κανένα κόμμα δεν κέρδιζε κοινοβουλευτική πλειοψηφία
1880	Ελληνικό τυπογραφείο στην Τραπεζούντα
1881	Προσάρτηση Θεσσαλίας – Άρτας
Μετά το 1883	Τέσσερις ελληνικοί τραπεζικοί και εμπορικοί οίκοι της Τραπεζούντας ελέγχουν (μαζί με το υποκατάστημα της Τράπεζας Αθηνών) την οικονομία του ανατολικού Πόντου
1884	Τα κόμματα Τρικούπη και Δηλιγιάννη 92,2% εδρών Κοινοβουλίου
Δεκ. 1880	Τα κόμματα πιο συγκροτημένα (κόμματα αρχών)
Δεκ. 1890	Οι εκλογείς ψηφίζουν πολιτικούς με επιρροή
1893	Πτώχευση
1896	Οι πρώτες καθαρά εργατικές εξεγέρσεις (στο Λαύριο)
1897	Ελληνοτουρκικός πόλεμος
1898	➤ (9 Δεκεμβρίου) Ο πρίγκηπας Γεώργιος Ύπατος Αρμοστής στις Κρητικές Πολιτείας ➤ (10 Δεκεμβρίου) Αποχωρούν οι ξένοι ναύαρχοι
1899	Η Κρητική Βουλή άρχισε στις εργασίες για εκπόνηση Κρητικού Συντάγματος

B. 20ος αιώνας

Αρχές 20^{ου} αιώνα	➤ Κύματα προσφύγων συχνότερα και πολυαριθμότερα (στην Ελλάδα) ➤ Σταθερότερη η συμπεριφορά των ομογενών
------------------------------------	---

	<p>κεφαλαιούχων</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Δεν υπήρχε ποντιακό χωριό χωρίς δικό του σχολείο και δική του εκκλησία
1900	Οργανικός Νόμος
1901	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ο πρίγκηπας Γεώργιος απολύει το Βενιζέλο από το αξίωμα του Υπουργού Δικαιοσύνης
1905	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (26 Φεβρουαρίου) Προκήρυξη της αντιπολίτευσης για μεταβολή του συντάγματος της Κρητικής Πολιτείας ➤ (10 Μαρτίου) Κήρυξη της επανάστασης στο Θέρισο ➤ (12 Μαρτίου) Σκληρές δηλώσεις Δηλιγιάννη κατά του Βενιζέλου ➤ (14 Μαρτίου) Πιθανή ημέρα εξέγερσης ➤ «Προσωρινή Κυβέρνησις Κρήτης» (Πρόεδρος ο Ελ. Βενιζέλος) ➤ Αυστηρό τελεσίγραφο των Μεγάλων Δυνάμεων προς τους επαναστάτες ➤ (2 Νοεμβρίου) Συμφωνία στο μοναστήρι Μουρνιών Κυδωνίας (εξασφαλίστηκε γενική αμνηστία)
1906	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Αναγκαστική μετανάστευση στην Ελλάδα των κατοίκων Ανατολικής Ρωμυλίας ➤ (Φεβρουάριος) Διεθνής Επιτροπή στην Κρήτη για τους όρους λειτουργίας του αρμοστειακού καθεστώτος ➤ (14 Αυγούστου) Οι Δυνάμεις παραχωρούν στο βασιλιά Γεώργιο Α' το δικαίωμα να διορίζει τον Ύπατο Αρμοστή Κρήτης ➤ (12 Σεπτεμβρίου) Παραίτηση πρίγκηπα Γεώργιου ➤ (18 Σεπτεμβρίου) Ο Ανδρέας Ζαΐμης Ύπατος Αρμοστής
1906-1908	Ίδρυση / διάλυση ομάδας Ιαπώνων (Δ. Γούναρης)
1907	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ψήφιση νόμων για απαλλοτρίωση μεγάλων ιδιοκτησιών ➤ Οργάνωση Πολιτοφυλακής Κρήτης
1908	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (21 Μαΐου) Ευχαριστήριο Ψήφισμα Κρητικής Βουλής προς τις Μεγάλες Δυνάμεις (για την εκκένωση Κρήτης) ➤ (24 Σεπτεμβρίου) Ψήφισμα Κρητικής Κυβέρνησης για ένωση με την

	Ελλάδα
Μέχρι το 1909	Μεταρρυθμίσεις διοικητικού χαρακτήρα
1909	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (15 Αυγούστου) Κίνημα στο Γουδί από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο ➤ (14 Σεπτεμβρίου) Μεγάλη διαδήλωση επαγγελματικών σωματείων στις πρωτεύουσες ➤
1910	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Υγιή δημόσια οικονομικά, ελαφρώς πλεονασματικοί προϋπολογισμοί (έσοδα 240 εκατ. Δρχ., έξοδα 181 εκατ. Δρχ.), πρόοδοι εθν. Οικονομίας. ➤ Εξέγερση των αγροτών στο Κιλελέρ ➤ Ίδρυση Λαϊκού Κόμματος (Αλ. Παπαναστασίου) ➤ (Φεβρ.) Η Βουλή αποφασίζει αναθεώρηση ορισμένων άρθρων του Συντάγματος ➤ (15 Μαρτίου) Διάλυση Στρατιωτικού Συνδέσμου ➤ (17 Μαΐου) Κυβέρνηση Βενιζέλου στην Κρήτη ➤ (8 Αυγούστου) Εκλογές – Πρόσκληση Ελ. Βενιζέλου στην Ελλάδα ➤ (5 Σεπτ.) Ομιλία Ελ. Βενιζέλου στην πλατεία Συντάγματος ➤ (22 Αυγ.) Τυπική ίδρυση κόμματος Φιλελευθέρων ➤ (6 Οκτωβρ.) Ο Βενιζέλος πήρε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στην Ελλάδα ➤ (Νοέμβριος) Εκλογές – Συντριπτική νίκη Φιλελευθέρων
1910-1922	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Η Ελλάδα σε συνεχή πολεμική ετοιμότητα ➤ Νέα πολιτική αντίληψη – «Βενιζελισμός»
1911	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (α' εξάμηνο) Ψήφιση 53 τροποποιήσεων μη θεμελιωδών διατάξεων του Συντάγματος ➤ (στα τέλη 1911) Αναταραχές στην Κρήτη
1912	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (3 Ιανουαρίου) Συγκρότηση Επαναστατικής Συνέλευσης στην Κρήτη ➤ (Μάρτιος) Εκλογές – Νίκη Φιλελευθέρων ➤ (12 Οκτωβρίου) Ο Στέφανος Δραγούμης Γενικός Διοικητής στις Κρήτες ➤ Αναδιοργάνωση κόμματος με ίδρυση «Λέσχης

	Φιλελευθέρων» ➤ Ενσωμάτωση Θεσ/νίκης στην Ελλάδα – Φεντερασιόν
1912-13	Βαλκανικοί Πόλεμοι
1913	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Δολοφονία Γεωργίου Α΄ - Στο θρόνο ο Κωνσταντίνος ➤ (14 Φεβρουαρίου) Αφαίρεση σημαίων Μ. Δυνάμεων και Τουρκίας από το φρούριο της Σούδας ➤ (30 Μαΐου) Συνθήκη Λονδίνου ➤ Συνθήκη Βουκουρεστίου (τέλος Βαλκανικών Πολέμων) ➤ (14 Νοεμβρίου) Συνθήκη ειρήνης Ελλάδας – Τουρκίας ➤ (1 Δεκεμβρίου) Ένωση Κρήτης με Ελλάδα
Μετά το 1912-13	Αλλαγή των δεδομένων στη βιομηχανία
Αρχές 1914	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Μεταναστεύσεις Μουσουλμάνων από τα Βαλκάνια στις τη Μ. Ασία ➤ Διωγμοί Ελλήνων Ανατολικής Θράκης
1914	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (Ιούλιος) Ίδρυση <i>Οργανισμού</i> στη Θεσ/νίκη ➤ (Οκτώβριος) Είσοδος στις Τουρκίας στον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο.
1914-1918	Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος
1914-1924	Εξόντωση παρευξείνιου ελληνισμού – Πολλοί ακολούθησαν το δρόμο της διασποράς
1915	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Συνταγματική κρίση ➤ Δύο φορές παραίτηση στις κυβέρνησης ➤ Γενοκτονία αρμενικού λαού από Νεότουρκους
1915-1922	Εθνικός Διχασμός
1916	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (Απρίλιος) Παράδοση Τραπεζούντας στο μητροπολίτη Χρύσανθο (δίχρονη προεδρία) ➤ Το ελληνικό Κοινοβούλιο χάθηκε ουσιαστικά από το προσκήνιο ➤ (26 Σεπτ.) Ο Βενιζέλος συγκροτεί κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη <p>Πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία (επέστρεψαν το 1918)</p>
1916 – 1917	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Εθνικός Διχασμός ➤ Ο Βενιζέλος ίδρυσε την «Ανωτάτην Διεύθυνσιν

	<i>Περιθάλψεως</i>
1916-1923	Γενοκτονία Ελλήνων του Πόντου
1917	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ενοποίηση στις χώρες υπό τον Βενιζέλο (με επέμβαση Συμμάχων) ➤ Είσοδος στις Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ➤ (Ιούλιος) <i>Υπουργείο Περιθάλψεως</i> ➤ (Ιούλιος) Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Ρωσίας στο Ταϊγάνιο ➤ Αγροτική μεταρρύθμιση
1918	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (Φεβρουάριος) Ο ρωσικός στρατός εγκαταλείπει την Τραπεζούντα – Κατοχή Νεοτούρκων ➤ (Φεβρ.) Πρώτο παγκόσμιο Παν-ποντιακό Συνέδριο (στη Μασσαλία) ➤ Ίδρυση του Σ.Ε.Κ.Ε (1924 → Κ.Κ.Ε) ➤ (Οκτώβριος) <i>Πατριαρχική Επιτροπή</i> ➤ (Δεκέμβριος) Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι
Ως το 1919	Το Σ.Ε.Κ.Ε υπέρ της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας
Από το 1918 και μετά	Ο κρατικός ισολογισμός έκλεινε με παθητικό
1919-1939	Μεσοπόλεμος
1919	<ul style="list-style-type: none"> ➤(15 Μαΐου) Ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη ➤ Δεύτερη φάση διωγμών από τον Κεμάλ ➤ (Απρίλιος) Ο μητροπολίτης Χρυσανθος ενημερώνει τον Ελ. Βενιζέλο ➤ (Νοέμβριος) Συνθήκη του Νειγύ
1919 – 1921	Ρωσική Επανάσταση
1920	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Απόπειρα δολοφονίας Βενιζέλου ➤ Δολοφονία Ίωνος Δραγούμη ➤ (28 Ιουλ. / 10 Αυγ.) Συνθήκη των Σεβρών ➤ Ήττα Βενιζέλου στις εκλογές – Επαναφορά βασιλιά Κων/νου
1921	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (25 Ιαν.) Η Αναθεωρητική Συνέλευση ανακηρύχθηκε Συντακτική ➤ (Μάρτιος) Συνθήκη φιλίας και συνεργασίας Μπολσεβίκων – Κεμάλ

	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (10 Μαρτίου) Ο μητροπολίτης Αμάσειας προτείνει συνεργασία με Κούρδους και Αρμένιους εναντίον του Κεμάλ ➤ (17 Αυγούστου) Συνέδριο Ποντίων στην Κων/πολη ➤ (4 Σεπτεμβρίου) Συνέδριο Ποντίων στην Αθήνα
Μέχρι το 1922	Λειτουργήσε το Φροντιστήριο Τραπεζούντας
1922	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (Αρχές) Τελευταία προσπάθεια ποντοαρμενικής συνεργασίας ➤ (Μάρτιος) Διχοτόμηση δραχμής (και το 1926) ➤ Ήττα και υποχώρηση του ελληνικού στρατού στη Μ. Ασία (Αύγουστος) ➤ (Φθινόπωρο) Περίπου 900.000 πρόσφυγες στην Ελλάδα – Ξεριζωμός Ελληνισμού Μ. Ασίας και Ανατ. Θράκης ➤ (Νοέμβριος) Ταμείο Περιθάλλεως Προσφύγων
1923	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (30 Ιαν.) Υπογραφή Ελληνοτουρκικής Σύμβασης ➤ (24 Ιουλ.) Υπογράφηκε η Συνθήκη Ειρήνης της Λοζάνης – Μικτή Επιτροπή ➤ (Σεπτέμβριος) Ίδρυση της ΕΑΠ (ως το 1930)
1923-24	Πολλαπλασιασμός θανάτων από αρρώστιες – μάστιγες της εποχής
1924	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Γενική Διεύθυνση Ανταλλαγής Πληθυσμών ➤ Δάνειο προς την ελληνική κυβέρνηση
1925	<ul style="list-style-type: none"> ➤ (Ιούνιος) Σύμβαση Άγκυρας ➤ Υπουργείο Προνοίας και Αντιλήψεως ➤ Κατασκευή φράγματος και τεχνητής λίμνης στο Μαραθώνα
1926	(Δεκέμβριος) Συμφωνία Αθηνών
1927	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ίδρυση Τράπεζας της Ελλάδος ➤ (από το 1924) Ψήφιση νέου Συντάγματος (Αβασίλευτη δημοκρατία – Πρόεδρος της Δημοκρατίας)
1928	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας ➤ Εκλογές – Νίκη Φιλελευθέρων (Αύγουστος) ➤ Δάνειο προς την Ελληνική Κυβέρνηση ➤ Καταγραφή 1.220.000 προσφύγων στην Ελλάδα

1928-1932	Σημαντικά επιτεύγματα κυβέρνησης Βενιζέλου
1929	Παγκόσμια μεγάλη οικονομική κρίση (Ν. Υόρκη)
1930	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Διάλυση ΕΑΠ ➤ (10 Ιουνίου) Συμφωνία Άγκυρας ➤ (30 Οκτωβ.) Σύμφωνο φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας <ul style="list-style-type: none"> ↳ Πρωτόκολλο για περιορισμό ναυτικών εξοπλισμών ↳ Σύμβαση εμπορίου, εγκατάστασης και ναυτιλίας
1930	Μεγάλος αριθμός γυναικών στη βιομηχανία
1932	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Εκλογές - Ήττα Φιλελευθέρων ➤ Εκδηλώνονται στην Ελλάδα οι συνέπειες της μεγάλης οικονομικής κρίσης ➤ Εγκαινιάζεται περίοδος ισχυρού κρατικού παρεμβατισμού και πολιτική προστατευτισμού.
1936	➤ (4 Αυγούστου) Δικτατορία Ι. Μεταξά
Μετά τη δεκαετία 1940	Έπαψε να υπάρχει η διαχωριστική γραμμή μεταξύ προσφύγων και γηγενών

Γενικά

19^{ος} αιώνας:

- ↪ Κυριαρχούσε παραγωγικά ο αγροτικός χώρος
- ↪ Οικονομικές δραστηριότητες εξαπλωμένες σε πολλές περιοχές
- ↪ Ο αριθμός προσφύγων στην Ελλάδα δεν ήταν πολύ μεγάλος

Τέλος 19^{ου} αιώνα:

- ↪ Στην Ελλάδα συναντάμε σοσιαλιστικές ομάδες και εργατικές ομαδοποιήσεις.
- ↪ Μετανάστευση προς την Αμερική
- ↪ Δεν προέκυψαν ταξικά κόμματα.

Βιβλιογραφία ερωτήσεων - ιστορικών παραθεμάτων

1. Αξιολόγηση των μαθητών στο μάθημα Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, ΚΕΕ, ΥΠ.Ε.Π.Θ., Αθήνα 1999.
2. Ε. Κουρούνη, Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ΄ Τάξη Ενιαίου Λυκείου, Θεωρητική Κατεύθυνση, Εκδ. Σμυρνιωτάκη, Αθήνα 1999.
3. Θ. Καραμήτρος, Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ΄ Ενιαίου Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης, Εκδ. Ζήτη, Θεσσαλονίκη 2000.
4. Α. Αζέλης, Γ. Λαμπάτος, Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ΄ Ενιαίου Λυκείου Θεωρητικής Κατεύθυνσης, Εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.
5. Δ. Κατσουλάκος, Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, Θεωρητική Κατεύθυνση, Εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1999.